

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

LETNIK	ZVEZEK
XXIII	1-4

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1942-XXI

Uredništvo in upravništvo »Glasnika« je v Ljubljani, Cesta Viktorja Emanuela III., št. 24 (Narodni muzej), kamor naj se pošiljajo tudi vsi za »Glasnik« namenjeni dopisi, rokopisi in prispevki znanstvenega značaja kakor tudi recenzijski izvodi.

Sotrudniki dobijo brezplačno 30 posebnih odtisov svoje razprave in z ovitkom, če obsegajo njihovi prispevki vsaj pol tiskane pole. Prispevki se honorirajo. Za vsebino in obliko so odgovorni pisatelji. Ponatiskovati ali prevajati v »Glasniku« objavljene spise in slike je dovoljeno samo s pritrditvijo avtorja in društvenega odbora ter z navedbo vira.

»Glasnik« izhaja četrtletno. Po sklepu občnega zbora Muzejskega društva za Slovenijo z dne 11. junija 1941 znaša letna članarina 19 lir, za katero prejemajo člani brezplačno »Glasnik«. Za upravne in odpravne stroške naj člani blagovolijo dodati še eno liro ter nakažejo tako društvu skupaj **20 lir**.

P. n. člani prosi odbor Muzejskega društva, da blagovolijo poravnati letno članarino obenem s stroški za ekspedicijo v skupnem znesku 20 lir. Članarino plačujte vedno sproti, da ne bo zaostankov, ki bi morali upravništvo prisiliti, da vam ustavi nadaljnje pošiljanje časopisa.

»Glasnik« se naroča naravnost pri društvu kot založniku ali pa pri knjigarnah. Društvo ima svoj čekovni račun pri Poštni hranilnici v Ljubljani s št. **10.773** in z naslovom: »Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana«.

Pričujoči zvezek (1—4) »Glasnika« XXIII. je izšel 22. decembra 1942.

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

TISKA LJUDSKA TISKARNA V LJUBLJANI (JOŽE KRAMARIČ)

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

LETNIK
XXIII

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

16641

LJUBLJANA 1942-XXI

44557

И44551 -

030024926

INDEX

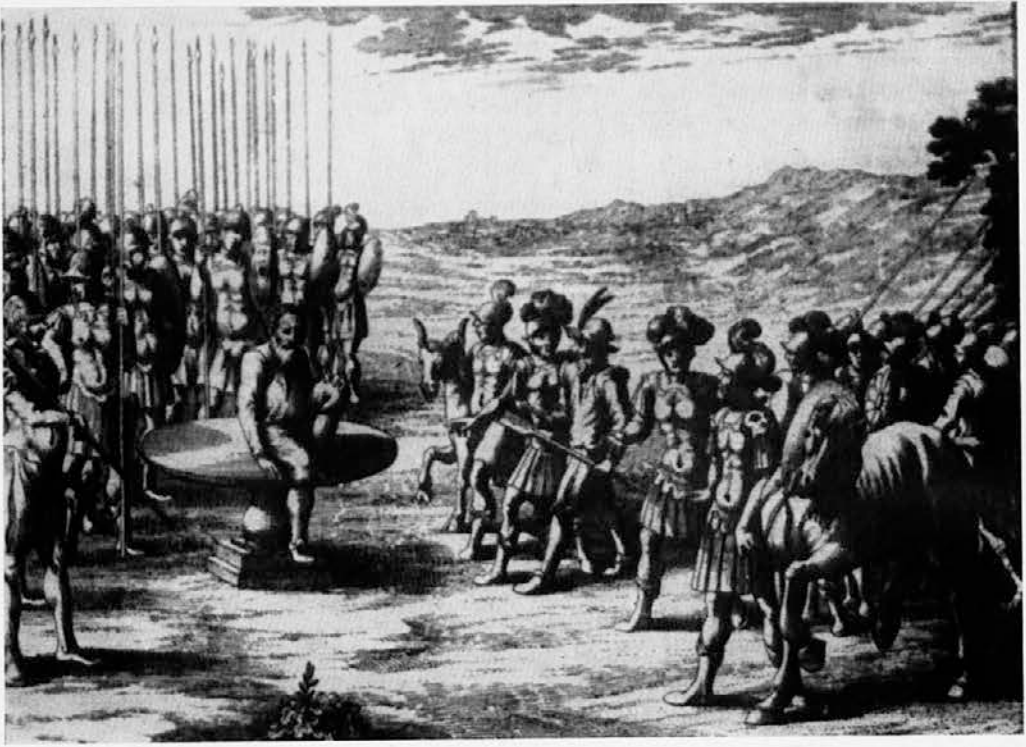
Mal Jos., Osnove ustoličenja karantanskega kneza <i>I fondamenti dell'intronizzazione del Principe di Carantania</i>	
Za uvod	1
Pravna samobitnost	3
Koroški palatinat	9
Vojvodina in vojvode	15
Sprejetje — ustoličenje — poklonstvo	20
Okrog Schwabenspiegla	26
Jezik	43
Ustoličevalci in posebnosti ustoličevanja	46
Upodobitve	57
Grafenauer Iv., Najstarejši slovenski »kirielejsoni«	63
<i>Die ältesten slovenischen »Leisen«</i>	
Jug St., Slovenski »zapovedni list« iz l. 1570 in novi vinski davek	74
<i>La circolare slovena dell'anno 1570 e il nuovo dazio di vino</i>	
Ložar R., Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu <i>Stratigrafia e cronologia delle palafitte presso Studenec-Ig</i>	
Stratigrafske osnove	85
Topografija naselbin oz. kolišč	87
Relativna starost naselbin v jezeru	90
Kastelic Jože, Epigrafski doneski <i>Miscellanea epigraphica</i>	
Noricum	95
Pannonia Superior	96
Italska epigrafika	97
Kastelic Jože, Vodnikova kopija Tabule Peutingeriane	98
<i>Copia della Tabula Peutingeriana di Val. Vodnik</i>	
—	
Lodovico Quarina, Castellieri e tombe a tumulo (J. Kastelic)	101
Fr. Grivec, Vitae Constantini et Methodii (A. Breznik)	101
St. Kos, De auctore expositionis verae fidei (Fr. Grivec)	102
Fr. Gnidovec, Vpliv sv. Gregorja Naz. na sv. Cirila (Fr. Grivec)	102
R. Nahtigal, Euchologium Sinaiticum (Fr. Grivec)	102
G. B. Corgnali, La confraternità di s. Girolamo degli Schiavoni (St. Jug)	103
Mladen Lorković, Narod i zemlja Hrvata (M. Miklavčič)	103
K. G. Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten (J. Mal)	104
H. Pirchegger, Kirchen- u. Grafschaftseinteilung der Steiermark (M. Miklavčič)	106
M. Kos, Urbarji salzburške nadškofije (J. Polec)	110
J. Turk, Pota in cilji sholastike (Fr. Lukman)	111
Gius. Stefani, Trieste e l'Austria dopo la restaurazione (M. Pivec-Stele)	112
Bibliografije (M. Pivec-Stele)	112

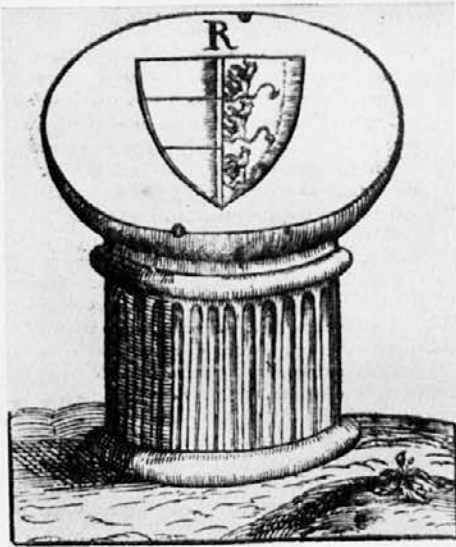
Sl. 1

Sl. 2

Sl. 6

Sl. 3

Sl. 4

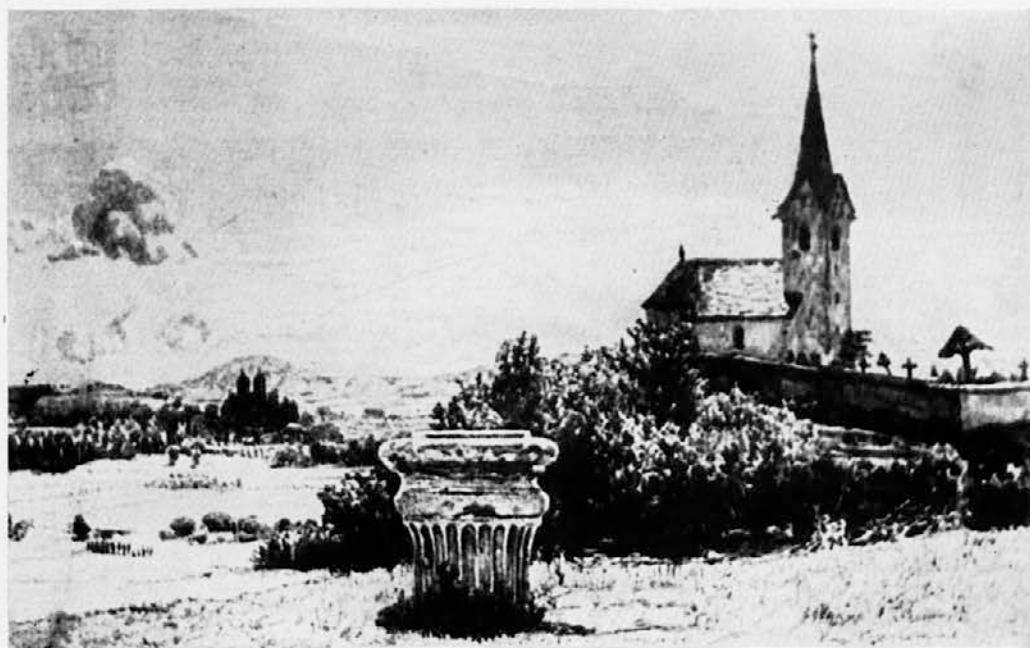
SI. 8

SI. 7

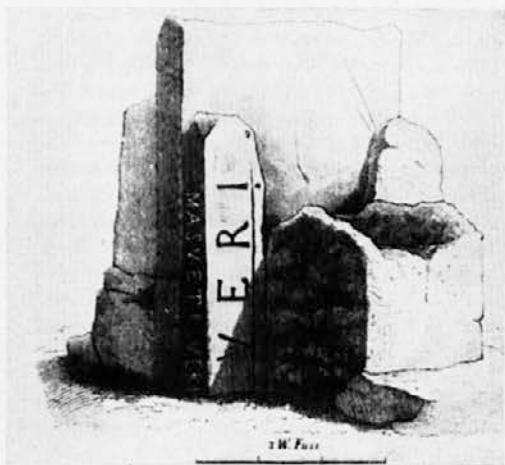
Sl. 9

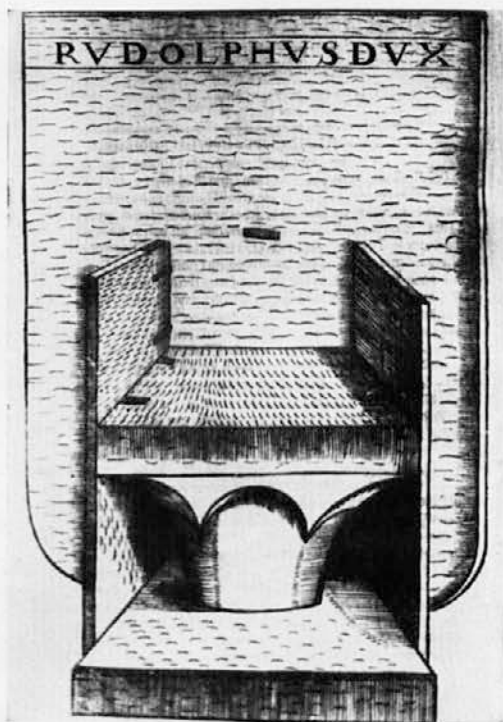
Sl. 5

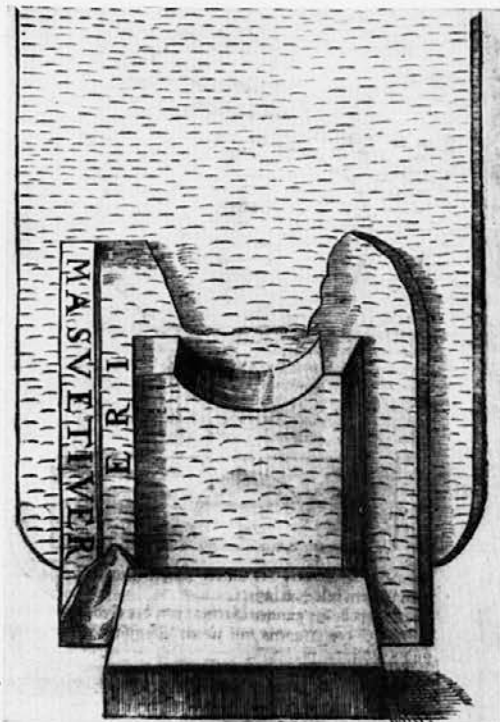
Sl. 17

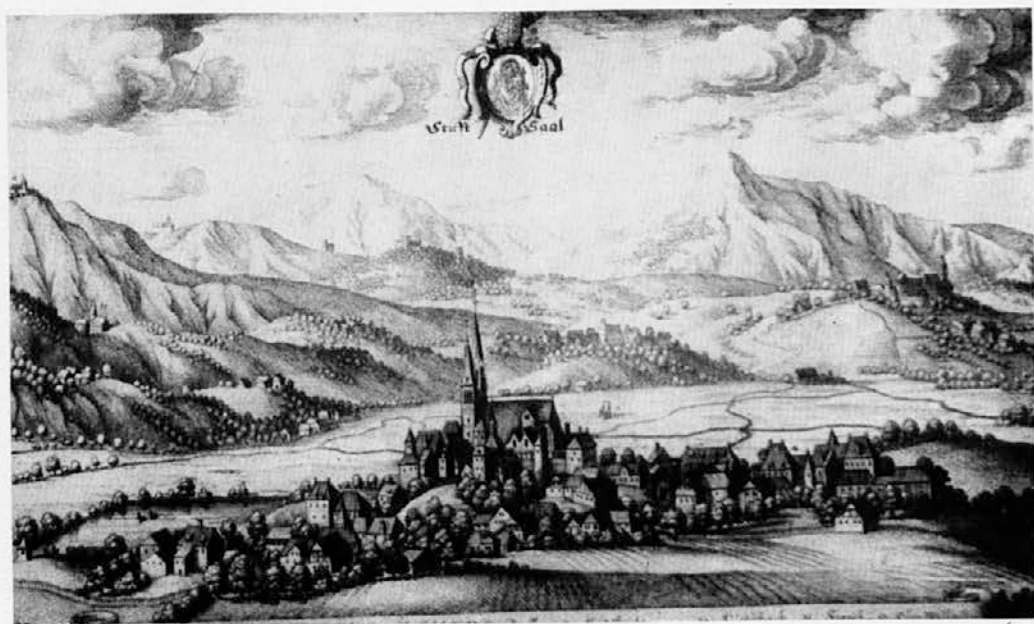
Sl. 18

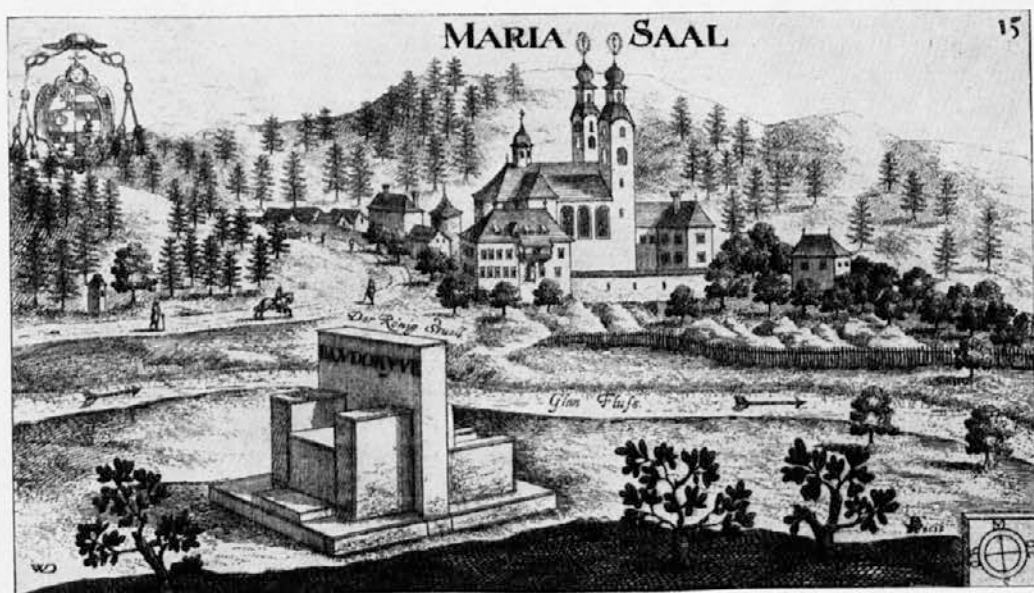
Sl. 11

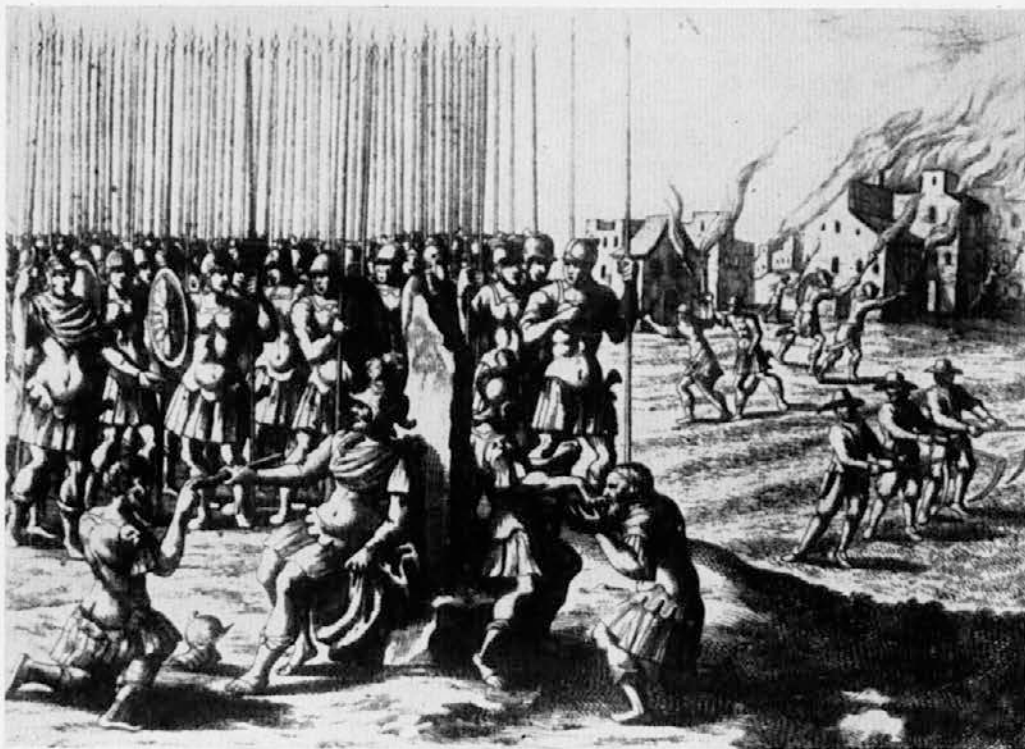
Sl. 12

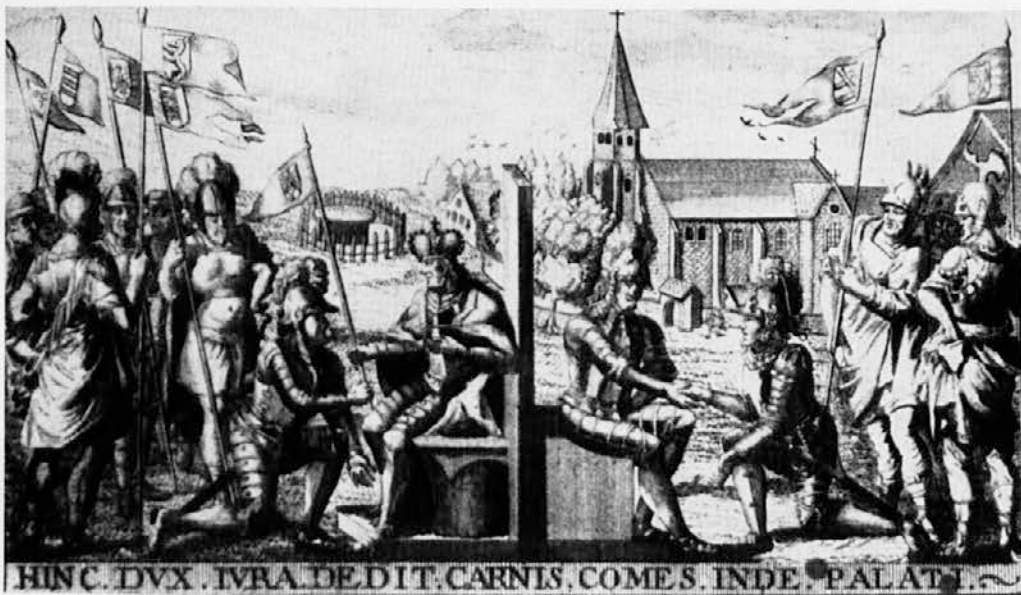
Sl. 13

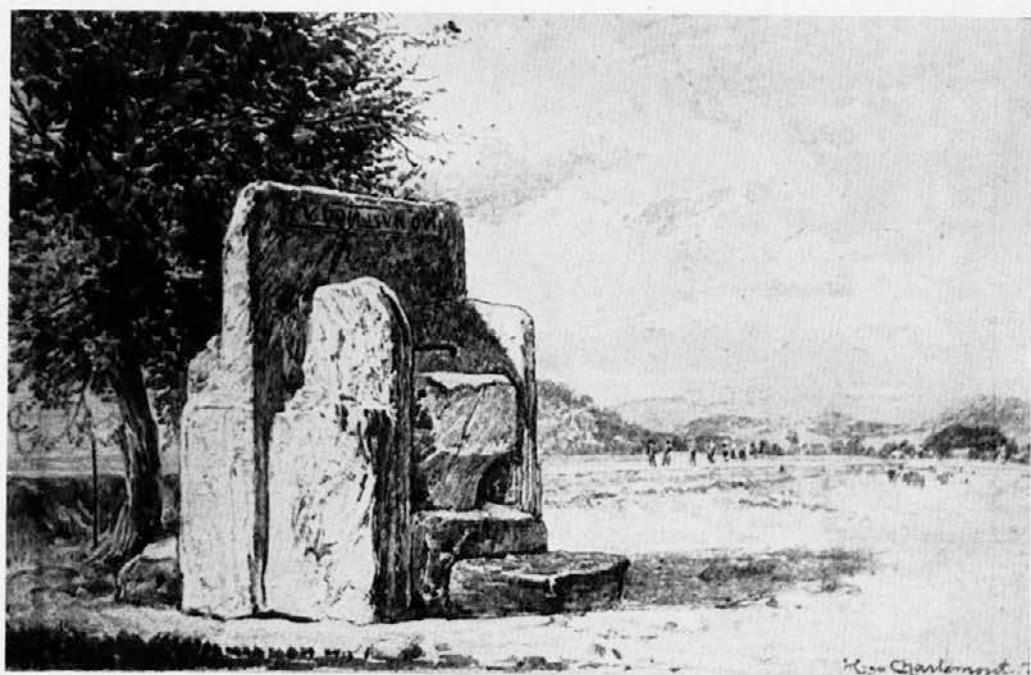
Sl. 14

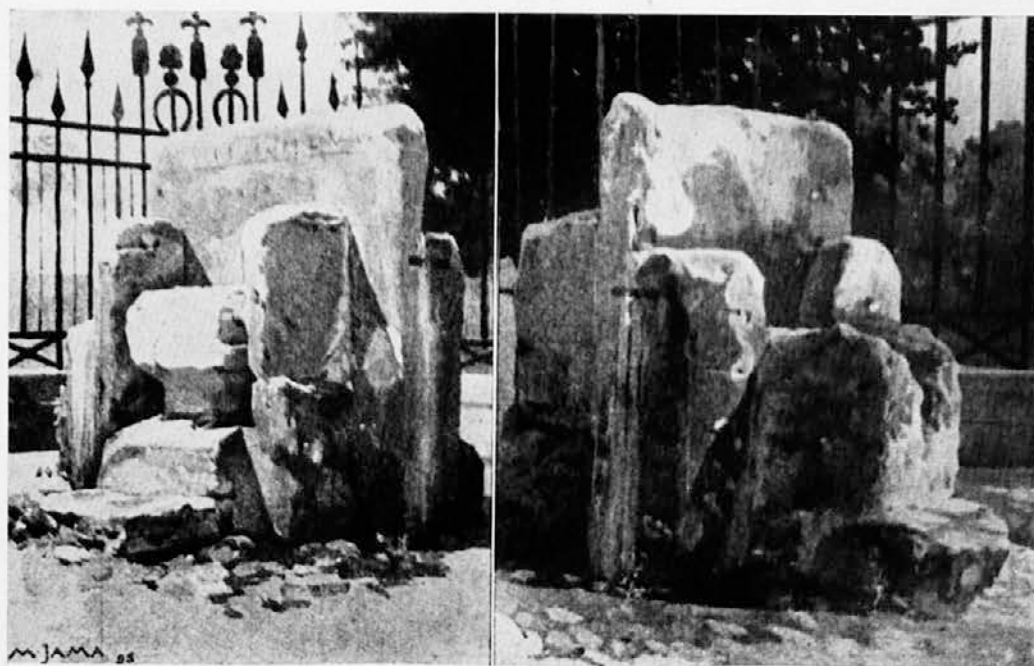
Sl. 15

Sl. 16

Sl. 19

Sl. 20

OSNOVE USTOLIČENJA KARANTANSKEGA KNEZA

Dr. Jos. Mal

Za uvod

Kakor v potrdilo pregovora, da se bogatinova bolezen in ubogega pečenka čuti na daleč, se je bogato razgibana nemška historična znanost zadnja desetletja z mnogo vneme bavila z raziskavanjem in odgonetavanjem važne in zanimive državnopravne starine, ki jo predstavlja koroški ustolitveni obred majhnega slovenskega naroda. Čisto naravno in umevno je, da so se pri številnih tolmačenjih vojvodskega umeščanja pripetili mnogi in nedvomni spodrsaljaji, ki pa so kljub svoji negativnosti rodili in povzročili v nadaljnjem raziskovanju pozitivne rezultate. Pisana je vrsta večjih in manjših razprav in samostojnih knjig, ki so obravnavale vprašanje koroškega vojvodskega ustoličenja in ga pogosto brez potrebe zamotavale, ker je pač vsak avtor izhajal in dogodke gledal le zgolj skozi prizmo svoje lastne usmerjenosti. S posebnostmi obreda se namreč niso bavili samo čisti zgodovinarji, ki so bili nasprotno v tem oziru celo v manjšini, marveč tudi narodopisci, jezikoslovci ter pravni in gospodarski zgodovinarji.

Iz vrste slednjih je baš ob začetku tega stoletja (1899) P. Puntchart izdal svojo na široko grebečo knjigo o koroškem ustoličenju, ki je služila z množino zbranega gradiva vsem sledečim raziskovalcem za dobro ogródje, pa ima napako, da se je vse preveč hotela prilagoditi Peiskerjevimi socialnozgodovinskimi teorijam. V skupini pravnih zgodovinarjev je doslej poslednji Karel Rauch, profesor nemškega prava na univerzi v Bonnu; s svojo študijo o Schwabenspieglovem vrinku se je pridružil Voltelinijevemu in Torgglerjevemu mnenju, da je treba to poročilo izločiti kot vir za zgodovino koroškega vojvodskega ustoličenja.¹ Slovensko zgodovino pisje do teh vprašanj v svojih vodilnih strokovnih časopisih tudi po mojih zadevnih zadnjih študijah o Schwabenspieglu in o problemih starejše zgodovine Slovencev ni zavzelo jasnega stališča odn. je molče vztrajalo v peiskerjanskem epigonstvu. Prav tako ni bilo na ta dela odmeva iz dežele, ki se je študije o ustolitvenem obredu predvsem in neposredno tičejo, in to kljub temu, da so tam historična domoznanska raz-

¹ K. Rauch, Die Kärntner Herzogseinsetzung nach alemannischen Handschriften (Abhandlungen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte. Festschrift Adolf Zycha. Weimar, 1941), str. 173—232. — Karl Torggler, Zur Auslegung des Schwabenspiegeleinschubes über die Rechte des Herzogs von Kärnten (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte [odslej ZRG], germ. Abt., LX, 1940), str. 291—300. — Za ostalo slovstvo prim. J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen (1939; odslej Probleme), str. 126, 166.

iskavanja zgledno živahno razgibana.² Prav ob oddaji rokopisa v tiskarno prejmem po avtorjevi ljubeznivosti posebni odtis razprave G. Graberja, Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein (Carinthia I, 1942, 9—46). V tekstu se nisem več mogel nanjo sklicevati in ozirati, zato naj ob uvodu opozorim na to študijo, ki rezultate mojih raziskavanj v nekaterih točkah le potrjuje, v drugih jih pa menjati ne more. Graber se strinja z mojimi izsledki, da Schwabenspieglovo poročilo ni posnetek iz Otokarjeve kronike, da sega nazaj pred l. 1286 — kar bolj pravilno slutiti in čuti kakor dokaže — ter da ni potreba, da bi bil pasus o lovskem mojstru interpoliran pod Rudolfom IV., ki je lovsko službo hotel le povzdigniti v vrhovno drž. dostojanstvo. Iz mojih Problemov, katerih rezultate le po izboru uporablja, bi si G. mogel razložiti zadevo glede obtožb vojvode po Slovincu; sprevidel bi, da je st. gallenski tekst verodostojen, za kakršnega ga je tudi sam prvotno imel, a ga sedaj obsoja. Obsoja na podlagi novejšje manije po tekstni kritiki, ki more po potrebi vse eliminirati, da ostane končno zaželeno besedilo. V Problemih sem tudi že opozoril, da je slovenski »knez« prvoten, »vojvoda« pa šele zelo kasna izpeljanka iz nemškega. Graber skuša dokazovati, da je koroški ustolitveni obred posnet po načinu, kako so graničarski kmetje na rimsko-langobardski krnski postojanki volili svojega sodnika. Navaja pisani konglomerat narodov, ki se je podil v različnih stoletjih preko koroške dežele. Voltelini sam je pri tej zmedi in pomešanosti plemen in narodov dvomil, da bi se na Koroškem mogli ohraniti spomini na starogermanske razmere. Če jih pa priznamo, se moramo vprašati, pri katerem plemenu imamo poročila o podobnem načinu knežjega izbiranja in kako to, da kljub umišljeni nemško-bavarski poselitvi (Landnahme) izza 7. stoletja (!) niso Bavarci nosilci državnopravne misli, marveč Slovenci, na kateri ugovor je pravilno opozoril tudi že Voltelini (Der Bericht über die Rechte des Herzogs von Kärnten. Below-Festschrift, 102).

Aug. Jaksch opravičuje v predgovoru svoje koroške zgodovine zakasneli izid knjige s problemom obreda pri nastopu novega vojvode, ki se mu je med vsemi številnimi problemi koroške srednjeveške zgodovine zdel najvažnejši in ki ga je bilo treba poprej rešiti. V svojem poročilu o Puntschartovem delu pa je že prej (pravilneje kot v svojem poznejšem poskusu razlage umestitvenega obreda) bil naziranja, da se o pravni vsebini ustolitvenega akta ne da kaj prida dognati, dokler manjka skoraj sleherno poznanje slovanskega prava.³ In če pravi P. Puntschart ob recenziji zgoraj omenjene Rauchove študije, da mora znanost kot raziskovalka resnice z brezstrastno stanovitnostjo

² Le glede Edlingerjev pripominja dr. Mart. Wutte v Torgglerjevi biografiji (Carinthia I, Jhg. 130, 1940, str. 389), da bodo ta raziskavanja šla čisto novo pot, ne da bi navedel, da so ga k temu mnenju nagnile moje ugotovitve v Probleme (str. 168 sl., 36 sl., 50 sl., 157 sl.). Nihče namreč ne ve kaj o zadevnih študijah H. Hirscha in O. Brunnerja, ki se Wutte nanje sklicuje.

³ Dr. Aug. Jaksch, Geschichte Kärntens bis 1335. I. Bd., XIII. — Poročilo o Puntschartovi knjigi gl. v Mitteil. des Instituts für oesterr. Geschichtsforschung (MIÖG), XXIII, 1902, str. 321. — Tudi G. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte (Bd. VII, 117), priznava starost obreda, ki da sloni pač na slovanskih običajih.

dati Nemcu in Slovanu vsakemu svoje,⁴ se je treba vprašati, da li je vojvodski obred samo le brezpomembna in nenavadna etnografska posebnost oz. norčavo-razposajena gluma, za kakršno ga je imelo avstrijsko spremstvo Habsburžana Otona ob njegovi ustoličitvi l. 1335, ali pa da moramo gledati v njem važen preostanek samostojnega državnega prava starih Slovencev. V tem slednjem primeru je treba dalje razjasniti vprašanje o pristnosti in o virovni zanesljivosti in vrednosti Schwabenspieglovega poročila o pravicah koroškega vojvode ter se obenem ogledati, ali je to tudi v ostalem v skladu s pravnim in socialnim položajem, ki so ga imeli Karantanci v srednjeveški nemški državi. Pa še dve nadaljnji vprašanji se vsiljujeta, ki je treba nanju predvsem odgovoriti. Eno se tiče pismeno potrjenih in ugotovljenih sporočil o državnopravnih razmerah, drugo pa zadeva prigovor, da li niso pravice karantanskega ljudstva ob izbiri deželnega kneza v nepremostljivem nasprotju s suverenostjo poglavarja nemške države.

Pravna samobitnost

Kar se tiče prvega ugovora, je treba upoštevati, da so v svojem začetnem, preprostem kulturnem stanju, pa tudi še pozneje pri pomanjkljivi pismenosti, vsi narodi več ali manj nenaklonjeni napisanim zaznambam. To velja tudi za Slovence: čim manj je bilo pri njih razvito pismenstvo, tem krčeviteje so se oklepali starih izročil in dobrih običajev. Tudi pravo jim je bilo sveto kot iz roda v rod segajoče živo običajno pravo, ne pa kot mrtvi, napisani zakonik. Ljudska oblika je razen tega tudi pri njih olajševala in utrjevala tradicionalna sporočila. Vendar pa tudi ta oblika pri Slovencu ni bila tako ozkosrčno vezana na besedo, tako strogo formalistična, kakor je bilo to pri Nemcu, ki si je prav zaradi tega moral pred sodiščem najeti posebnega »govornika«, da ni sam zaradi malenkostne besedne pogoške pravde zapravlil. Štajerski kronist Otokar je pri opisu koroškega vojvodskega obreda še posebej pripomnil, da je bilo za vojvodova plemiška spremljevalca treba izbrati dve zgovorni in odrezavi osebi: an sinn und witzzen wol bewart.⁵ To pa predpostavlja, da tudi umeščajoči kmet ni bil suženjsko vezan na kako strogo obredno besedilo, marveč le na stvar samo.

Glede okrnjevanja suverenitete pa si moramo biti na jasnem, da pri srednjeveškem vladarju vobče ne moremo reči, da je bila njegova oblast omejena, ker sploh nikoli neomejena bila ni. Vsakega monarha in oblastnika veže sakralno utemeljeno pravno prepričanje naroda, katero tvori temelj vsakega gospostva. Če vladar prelomi ali pregaži to pravno prepričanje, potem si more vsaka edinica, celo vsak posameznik lastiti pravico, da postane sam branilec, nosilec in organ objektivnega pravnega reda. Delo in ukaze srednjeveškega gospoda in vladarja je smel namreč glede na pravilnost osporavati vsak, ki je bil prizadet po njegovih odredbah in ukazih.

⁴ ZRG, Bd. LXII (1942), germ. Abt., str. 451.

⁵ Ottokars österr. Reimchronik (MG, Deutsche Chroniken, V/1, ed. Jos. Seemüller), v. 20.053.

Ker je bil red, po katerem je ljudstvo živelo, izraz božje ureditve sveta, zato je bilo treba ta stari, dobri red ohraniti odn. ga zopet obnoviti, če je bil prekršen, tako da je prišel vsakdo do svojega prava in do svoje pravice. Po vsem tem v srednjem veku ni bil suveren niti vladar, niti ljudstvo ali država, marveč pravo, ki stoji nad vladarjem in nad ljudstvom.⁶ Ker pravo kot izraz božje volje in božjega reda ne more zastareti ali umreti, zato opisujejo poznejše pravne knjige razmere take, kakor so po ljudskem pravnem naziranju nekoč bile in bi tako zopet moralo biti, ne pa takšne, kakršne so ob času zapisa dejansko bile. To dejstvo je važno tudi zaradi vrednotenja Schwabenspieglovega vrinka o pravicah koroškega vojvode.

Če srednjeveški vladar ni bil neomejen v našem smislu, je pa imel dolžnost, braniti pravo, ki tudi pozneje ni izhajalo samo iz njega. V tistih časih sta bila borba in upor priznana, ker so se mogli — kot že omenjeno — po vladarjevih ukrepah, če so bili nezakoniti, kakor koli prizadeti njim tudi upreti. Šele ko je mogel vladar tak upor onemogočiti in sam o vsem odločati, je postal dejansko neodvisen. Do take suverenosti pa pred 16. stoletjem ni prišlo. V takih razmerah potemtakem ne more biti nič nenavadnega pravica Karantancev, da so smeli zavrniti neljubega novega deželnega kneza. Pozneje bomo čuli o nekaterih takih zavrnitvah, vetrinjski opat Janez pa naravnost sporoča, da so l. 1307 nekateri koroški velikaši odpovedali zvestobo Majnhardovemu sinu Henriku, ker se ni dal umestiti in tudi ni podelil fevdov tako, kakor zahteva stari običaj.⁷ Cesar Friderik II. je l. 1237 Štajercem obljubil dati posebnega vojvodo, če bi to želeli. Habsburžan Rudolf je l. 1277 ta privileg potrdil z važnim pristavkom, da bo podelil Štajersko tistemu, za katerega se bo izrekla večina deželanov, ki bi bili sicer upravičeni odreči prisego zvestobe. Ko se je vojvoda Albreht I. 1291 branil potrditi ta privileg, so Štajerci takoj in očitno odpovedali pokorščino, nakar je naslednjega leta Albreht »prostovoljno« potrdil Štajercem njihove pravice in svoboščine.⁸

Če je bil po germanskem pravnem naziranju vladar branilec pravnega reda, je bil to še bolj pri individualistično usmerjenem Slovanu. Od tod tudi glavno, prvo vprašanje pri karantanskem umestitvenem obredu, če je novi deželni knez pravičen sodnik in svobodnega rodu, ker more le tak neodvisno od kakega pristranskega vplivanja ločiti pravdo od krivde. Slovenec zahteva od svojega kneza, da je neodvisen in svoboden, kakršen hoče ostati i on sam. Prav ta svoboda, neodvisnost in osebna nevezanost nam more v gotovi meri tudi razložiti šibkejšo državljansko povezanost Slovanov, medtem ko stopi German do svojega gospodarja v tesnejše medsebojno razmerje. Temu je tudi zemljiški gospod njegov zavetnik (Vogt), kakor se v Otokarjevi rimani kroniki (v. 20.066) celo nemški cesar naziva des riches voget. Zavetnik-Vogt je

⁶ Prim. o tem O. Brunner, Land und Herrschaft. Grundfragen der terr. Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter (1939, str. 153, 168 sl., 449) ter Mitteisove pripombe k temu delu v Histor. Zeitschrift, Bd. 163, 1941, str. 280. — O neporušljivosti narodovega prava gl. tudi moje pripombe v Probleme, 103.

⁷ Johannis Victoriensis Liber certarum historiarum (SS rerum germ. in usum scholarum, ed. Fed. Schneider), I, 344.

⁸ Jaksch, Geschichte Kärntens, II, 83, 123, 126.

dolžen braniti in ščititi svoje ljudi, dočim mu ti slednji dolgujejo vsako dejansko oporo in pomoč: Rat und Hilfe.

Pojem Rat vsebuje v prvotnem pomenu tudi pomoč in pomenja, da hoče dotična oseba v dolžni zvestobi izpolniti za svojega gospodarja vse, kar je zanj koristno in kar bi moglo odvrniti od njega vsako škodo. Nasprotje od Rat je Nemcu Ver-rat, — izdajstvo nad gospodarjem sploh. Beseda Hilfe pa vključuje poleg robote in davkov predvsem tudi pomoč pri vojnih pohodih (mit raisen).⁹ Prav ta delitev prebivalstva v oboroženo in neoboroženo pa označuje bistveno razliko med srednjeveškim socialnim razvojem pri Nemcih in pri Slovencih. Posest orožja je pri prvih pomenila odliko, ki je polagoma celo prvotno nesvobodnega človeka dvignila nad položaj navadnega svobodnjaka. Med Nemci je prevladalo in končno obveljalo geslo: oborožen — neoborožen. Med Slovenci pa se nasprotno v zgodnjem srednjem veku stan svobodnih ni nikoli tako zabilisal z nesvobodnimi. Oboroženo plemstvo pri njih zaradi tega po Schwabenspieglovih besedah ni imelo nobenih posebnih pravic: sehent enkainen adel an.¹⁰

To pa nas je privedlo nazaj do vprašanja, ali so bili Slovenci svobodni, ali pa so jih — kot trdi šola Peiskerjevih epigonov — Nemci vključili v svojo državo kot narod sužnjev. Zadeva je po mojih izvajanjih dokončno rešena v prilogi enakopravnosti Slovencev.¹¹ Isti dokazi so pozneje za menoj nagnili K. G. Hugelmana k enakemu prepričanju, ko pravi, da se ne more govoriti o nasilnem podjarmljenju, ker so se Slovenci le zatekli pod varstvo bavarskih vojvod, ki niso prišli v deželo, da bi pod krinko zaščite prebivalstvo zaslužili. Glede ustolitvenega obreda, ki mu pomenja pristanek in sprejetje novega vojvode, glede sodnih, jezikovnih in drugih predprav karantanskega kneza pa še pravilno pristavlja, da je to v toliko važno za sklepanje o mestu, ki ga je zavzemala slovenska narodna skupina, ker bi si jih ne mogla izmisliti nobena demišljija kronistov, če bi ta slovenska narodna skupnost v javnem življenju sploh ne bila vidna.¹²

Upoštevati je treba dalje še splošno veljavno dejstvo, da je zmagovalec vedno pripravljen, da s pogaženim nasprotnikom slabo ravna in mu vse nelepo očita. Tudi krščanstvo je napravilo iz malikov ljudstvu sovražne hudobne duhove, čeprav tudi pogansko bajeslovje ni bilo brez etičnih vrednot.¹³ Zmagovita renesansa in prosvetljenstvo govorita o temnem srednjem veku in 19. stoletje se zgraža nad despotizmom 18. stoletja. Prav gotovo bi i Bavarci ne respektirali pravnega naziranja in upravnih uredb Slovencev, marveč bi jih

⁹ Otto Brunner, Land und Herrschaft, 303 sl., 309 sl.

¹⁰ J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, Glasnik Muz. društva za Slovenijo (GMDS) XIX, 1938, str. 115. — Še v potrditvi dež. sodnega reda za Koroško po cesarju Frideriku III. l. 1444 so morali prepovedovati, da bi se mogel kmet, ki nima dedne lastnine, klicati pred deželno ograjno sodišče (Landschranne). Zanj naj bo pristojen njegov zemljiški gospod; le če bi mu ta ne hotel dati pravice, bi ga mogel kmet tožiti pri deželnem ograjnem sodišču. Lands-Handvest des löbl. Ertzherzogthumbs Khärndten (1610), 22.

¹¹ J. Mal, Probleme, 69 ss. — Isti, Nova pota slovenske historiografije (Čas XVII, 1923), str. 203 sl.

¹² Karl Gottfr. Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten im deutschen Mittelalter. Festschrift Adolf Zycha, Weimar 1941. Str. 237, 239, 251, 258.

¹³ Prim. o tem tudi moje Slovenske mitološke starine. GMDS XXI, 1940, 1 sl.

kot barbarske in tuje zatrli, če bi se ne bili z njimi kot enaki z enakimi pogodili.

Tako vidimo, da so si Slovenci obdržali svojo posebno zemljiško mero in lastno upravno razdelitev v dekanije, stotnije in županije-tisočnije, kakor je to kot dediščina iz skupne pradomovine ostalo i pri ostalih slovanskih narodih. Sem spadajo tudi ljudska in sodna zborovanja na veči, ki bi jo hoteli nekateri Karantancem odrekati.¹⁴ Če pravijo viri o njih, da so novega kneza sprejeli, *suscipientes*, in ga ustoličili, *ducem fecerunt, ducatum dederunt, sustulerunt*, se je moralo to zgoditi pač vendar na kakem zborovanju. Tak shod priznava in opisuje tudi Schwabenspiegel. Imena zanj pa nam za te primere noben doslej znani vir ne spominja. Ker pa je te prerogative pri vseh slovanskih narodih opravljala ljudska veča in je to ime v kasnejših virih izpričano tudi za sodne zборе Slovencev, zato veče tudi za njihovo najstarejšo dobo ne smemo in ne moremo tajiti.¹⁵

Poleg veče so poznali Slovenci še drugo posebno sodišče, veljavno za zemljiške in mejne spore, *pojezda* imenovano. Svojemu knezu so dajali posebno priznavalno davščino *poklon*; te prvotno prostovoljne dajatve so pod istim imenom odraštovali tudi ostali Slovani svojim vladarjem, pri Slovencih pa se je v kasnejših stoletjih dajal poklon kot prispevek podložnika svojemu zemljiškemu gospodu za njegovo kuhinjo ob priliki glavnih cerkvenih praznikov. Razen tega je živelo še dalje svoje polno življenje premnogo drugih običajev za razna pravna dejanja, ki niso posebej omenjena, pa se njihova eksistenca javlja v ljudskih rekih in pregovorih ter se v virih na kratko označujejo kot stare deželne pravice. Pravne odnošaje med Bavarci in karantanskimi Slovenci kot enakovrednimi partnerji so urejale ranshofenske konstitucije oz. *raffelstettenske colne uredbe* iz konca odn. začetka 10. stol.¹⁶

Ob priliki posvetitve cerkve novega ženskega samostana sv. Jurija na Jezeru (1002—1018) podari le-temu njegova ustanoviteljica Wichpurga med drugim po slovenskem pravu posestvo v Prevarah: *praedium — in loco, qui dicitur preuuara cum communi omnium Slavica lege*. Listina navaja ob koncu priče po slovenskem pravu, *testes Sclauigenae*.¹⁷ Priče po slovenskem pravu, *Sclauenicae institutionis testes*, navaja prava ustanovna listina istega samostana.¹⁸ Pogodba, s katero so sinovi prepustili svoji materi Wichpurgi 15 kmetij

¹⁴ K. Rauch, o. c., 177. — P. Puntchart v ZRG, LXI, 1941, germ. Abt., 477.

¹⁵ O veči prim. moja izvajanja v Probleme, 120—125. — O naslednji *pojezdi*, poklonu in o pravnih običajih gl. ravno tam str. 99 sl.

¹⁶ J. Mal, Probleme, 72 sl., 106; tam tudi navedba slovtva, ki bi mu bilo pristaviti še Hugelmannovo mnenje, o. c., 242 sl.

¹⁷ Ankershofen, Urkunden-Regesten zur Geschichte Kärntens (Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen I, 1848, 3. Heft, No. LXXXIV), str. 38. — Jaksch, Monumenta ducatus Carinthiae (MC), III, 87, ter Ankershofen, Handbuch der Gesch. Kärntens, II^b, 84, No. 39 imasta besedilo: *cum omni communi lege*.

¹⁸ Jaksch, MC, III, 87. — *Institutio pomenja brez dvoma pravne norme*, kar izhaja tudi iz besedila vetrinjskega opata Janeza. Ta poroča k l. 1338, kako je vojvoda Albreht spraševal Korošce, po kakih (novih) zakonih in po kakih uredbah običajev se hočejo ravnati: *sub quibus vivere legibus decrevissent et institutionem morum agere*. (Liber cert. hist., ed Fed. Schneider, t. II, 213.)

v Lipjah (Liupickdorff), ki jih je ta potem darovala samostanu sv. Jurija, navaja v potrdilo: *hujus donationis testes erant Engelbertus comes et alii Slavigenae Institutionis.*¹⁹ Glede Wichpurgine darovnice posestva in loco Previara nunam pri sv. Juriju dostavlja vir iz samostanskega arhiva Sonnenburg, da se je dejanje izvršilo *coram testibus Hartwico archiepiscopo, Friderico comite et aliis Slavanicae institutionis.*²⁰

V stari Karantaniji so torej živeli Slovenci po svojem lastnem narodnem pravu, ki je kot posebno deželno pravo veljalo še daleč v visoki srednji vek. V vetrinjskih listinah se omenjajo še l. 1289 stare in priznane pravice in predpisi koroške dežele: *statuta et jura antiqua et approbata regionis Carinthiae, tri leta poprej pa commune jus terrae.*²¹ Glede vojvodskega ustoličenja, ki tvori važen in v spominu prebivalstva najdalje živeč del deželnih pravic, pravi vetrinjski opat Janez, da se je vršilo *juxta morem terrae* odn. *secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam*, obred pa mu je kar naravnost *priscarum consuetudinum lex.*²² Chronicon Zwetlense trdi, da se mora ustoličenje zgoditi *secundum morem incolarum*²³, po Ebendorferju pa *juxta morem patriae* odn. *more istius patriae*²⁴, tudi Hagnovi kroniki (Chronik von den 95 Herrschaften) je bil obred »stara navada«. V starejši dobi, še preden so se ustolitvene pravice sprevrgle zgolj le v slovesen obred, je narod svobodno odločal glede osebe novega deželnega kneza. Po Schwabenspieglovem poročilu je šele že prej od ljudstva izbrani vojvoda prejel na cesarskem dvoru v kmečki obleki deželo v fevd. Rauchov pomislek²⁵, da bi mogla ljudska večja zavriniti vojvodo, ki mu je kralj že formalno podelil fevd, zato ne more držati.

Zdi se, da je še v začetku 13. stoletja bila živa zavest, da je najprej potrebna ljudska intronizacija, nato šele podelitev dežele v fevd. Vojvoda Bernhard se namreč že pred smrtjo svojega brata Ulrika II. (umrl 10. avg. 1202) pojavi kot koroški vojvoda. Korošci so ga morali ustoličiti kot svojega kneza torej še preden je prejel vojvodstvo v fevd, kar se je brzkone zgodilo v začetku meseca marca 1203, ko se je Bernhard mudil pri kralju Filipu v Nürnbergu.²⁷ Bil pa je to obenem že čas, ko se je mogla in se je dejansko in redoma podeljevala Koroška v fevd pred ljudsko intronizacijo na knežjem kamnu. To je bilo že v času, ko viri (rimana kronika, opat Janez Vetrinjski) ne poznajo več

¹⁹ Ankershofen, Handbuch der Geschichte Kärntens, II^b, No. 38, str. 83; Ankershofen, Urkunden-Regesten zur Gesch. Kärntens (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen, II, 1849, VII. Heft, No. 104), 317; Sinnacher, Beiträge zur Gesch. der bischöfl. Kirche Säben und Brixen in Tyrol, II, 379. — Jaksch, MC, III, 85 (in za njim Kos, Gradivo III, 32) navaja samo »testes tracti per aures: Engelbertus comes, Hartwicus, Liutpolt«, ne pa prič po slovenskem pravu.

²⁰ Sinnacher, Beiträge, II, 378; Ankershofen, Handbuch der Gesch. Kärntens, II^b, No. 38, str. 83.

²¹ O. Brunner, Land und Herrschaft, 247; Wutte, Zur Geschichte Kärntens (Carinthia I, Jhg. 125, 1935), 17.

²² Liber cert. hist. Ed. Fed. Schneider, t. I, 251, 290 s., t. II, 195.

²³ MG, ss. IX, 688.

²⁴ Th. Ebendorferi de Haselbach Chronicon Austriacum (Hier. Pez, SS rerum austr. II), kol. 801, 744.

²⁵ MG, Deutsche Chroniken VI, 140.

²⁶ K. Rauch, o. c. 189.

²⁷ Jaksch, Geschichte Kärntens I, 330, 332, 333.

odklonilne pravice ljudskega zbora. Ves obred je bil sedaj le še ostanek nekdanje volivne pravice, pritrditve naroda k polnomočni odločitvi vladarja glede izbire novega vojvode, — a vendar še vedno pravni akt, ki je mogel že obstoječe, toda nepopolno pravo še bolj utrditi.²⁸

Kakor so se zabrisale prvotne pravice splošne ljudske veče, ki je pod svojim starim imenom životarila kvečjemu še kot vaški sodni zbor, kakor so obledele podrobnosti ustolitvenega obreda — opat Janez sam trdi, da so v njegovi dobi že marsikaj opustili: multa tamen in hujus festi observacione sunt inprovide pretermissa, quia oblivioni tradita²⁹ — prav tako so tudi mnoge določbe starega deželnega prava zapadle pozabljenju. Opat Janez pripoveduje dalje, kako so jeseni l. 1338 koroški ministeriali prosili vojvodo Albrehta za izpopolnitev deželne zakonodaje, quod abolitis antiquis terre sue juribus et in transacte oblivionis caliginem emigratis vivendi forma sub certis legibus indigerent, petentes novis sanctionibus et punctis super diversis casibus terre populum communiri.³⁰

Za opatom Janezom trdi isto tudi Tomaž Ebendorfer: vetusta terrae suae Jura ob multas revolutiones quasi in caliginis fluvium transmigrasse.³¹ Avstrijska kronika o 95 oblasteh kara kot nespametnike tiste, ki jim je vojvodski obred le šemljenje, ker ne upoštevajo skrivnosti stare navade in se prav ob ustoličenju rešujejo važne stvari: ettleich unvernüftig zellent die gewonhait für ain toren spil, die der gewonhait haimleichait nicht betrachtent. Ich han gehört, daz vil gross sach werden geschoben auf den Tag, so der herczog sizet auf dem stuol ze Kernden, die süst nicht mügen werden zerlöset.³² Posnemajoč te misli, pristavlja sto let za to kroniko, proti koncu 15. stoletja, Jakob Unrest, da je treba gledati bolj na dobro stvar ko na kako nespametnost ter toži dalje, da je postalo v deželi slabše, ko so opustili stare in dobre uredbe.³³ V obeh primerih je zanimiva trditev, da so vprav važne stvari odlagali v odločitev na dan, ko se je v vsej slovesnosti obhajal ustolitveni praznik po staroslovenskem pravu.

Po vseh teh izvajanjih je nedvomno, da je obstajalo posebno slovensko, karantansko deželno pravo, ki se nanj pogosto sklicujejo še listine iz prvih desetletij 14. stoletja. O. Brunner³⁴ meni, da je to le manj razvito nemško deželno pravo koroškega plemstva. Tu pa je treba poudariti, da se tudi karantansko plemstvo ni docela odtujilo starim običajem. Pozneje bomo videli, da se je baš ono oprlo na staro pravico svobodne izbire novega kneza, kadar je bilo treba izriniti kakega neljubega novega prišleka. O Benhardu smo slišali,

²⁸ J. Mal, Probleme, 134.

²⁹ Liber cert. hist., ed. Fed. Schneider, t. II, 196.

³⁰ Ibid., 213.

³¹ T. Ebendorfer, ed. c., kol. 793.

³² MG, Deutsche Chroniken, VI, 140.

³³ Jacobi Unresti Chronicon Carinthiacum (Hahn, Collectio monumentorum, I), 485: Und da die und annder guet loblich Sach in dem Land abnamen, do ward es ubel inn den Landn steen. — Če govori Unrest neposredno pred tem o ustoličenju po staroslovenskem pravem običaju, so mu nedvomno tudi naslednje »druge dobre stvari« istega izvora, na kar kaže tudi istovetujoče besedilo samo: und da die und annder guet loblich Sach...

³⁴ Brunner, o. c., 247.

da se je dal ustoličiti še preden je prejel deželo od kralja v fevd, in o njem se poroča, da je prišel na cesarski dvor v slovenski kmečki obleki. Isti vojvoda, ki se je prvi obdal z lastnimi dvornimi dostojanstveniki,³⁵ je na meji dežele slovesno sprejel Ulrika Liechtensteinskega ter mu v slovenskem jeziku izrekel dobrodošlico. Tudi Schwabenspieglov vrinek opisuje del v Karantanji veljavnega, nikjer napisanega slovenskega običajnega prava, opat Janez pa pripoveduje o nekdanjih pravicah dežele, ki so zapadle v pozabo. Če bi ta opatova *antiqua terrae jura* po Brunnerju bila zares *n e m š k o* deželno pravo, čemu le so potem prosili za izenačenje s Štajerci? V teku enega samega stoletja bi bilo to že tretje na Koroškem veljavno deželno pravo, ker vendar obstoja posebnega slovenskega prava nihče ne bo hotel in mogel zanikati!

Opat Janez, ki so mu kot sodobniku in sodeložniku morale biti razmere dobro znane, trdi, da so onega leta (1338) Korošci obnovili nekatere svoje stare pravice, za druge, ki jih niso imeli, so prosili vojvodo Albrehta, glede nekaterih še preostalih pa so se podvrgli pravu svojih štajerskih sosedov: *jura quedam sua antiqua innovaverunt, quedam alia, que non habuerant, petiverunt, in quibusdam ad jura se Styriensium subdiderunt.*³⁶ Na drugem mestu izvemo od opata Janeza,³⁷ da je šlo med novimi pravicami predvsem za fevdne zadeve (*de feodalibus*), kar je naravno, ker domače, staro karantansko pravo teh zadev germanskega prava ni razvilo. Pri tesnih rodbinskih in gospodarskih zvezah, v katerih je živelo prebivalstvo različnih dežel med seboj, je razumljiva težnja po nekakem izenačenju, da bi ne bilo nepotrebnih pravnih sporov, marveč da bi po opatovih besedah postali en politični narod — *populus unus*: edinstveno, enake politične usode in istih skupnih interesnih ciljev se zavedajoče ljudstvo.³⁸ Če omenja naš opat prejšnje navade in običaje, *institutionem morum*, potrjuje to tudi novi deželni red Albrehta II., ki pravi, *daz wir seu von besundern gnaden bei etlichen alten gewonhaiten die si von alter herpracht hieten, liezzen beleiben, und daz wir in darczu von newen dingen etlicheu recht geben.*³⁹

Koroški palatinat

Pravno in upravno samobitnost stare Karantanije pa utrjuje tudi še posebni koroški palatinat. Od vseh nekdanjih habsburških dežel se je mogla edino le Koroška ponašati z lastnim palatinskim grofom. Prav ta izrednost je povzročila, da so bili zgodovinarji do tega vprašanja zelo nezaupljivi. Iz okolnosti, da so goriški grofje imeli v začetku 13. stoletja v svojem pečatu panterja, je sicer P. Puntschart sklepal na njihov koroški palatinat, ki da ni bil samo titularnega značaja, vendar je večina raziskovalcev pritegnila Fickerjevi trditvi,

³⁵ Jaksch, *Geschichte Kärntens*, I, 350; II, 112.

³⁶ Joh. Vict. *Liber cert. hist.*, ed. Schneider, II, 181.

³⁷ *Ibid.*, 213.

³⁸ Tu in v tem času nikakor ne smemo in ne moremo misliti na kako jezikovno asimilacijo, ki nanjo misli M. Kos (*Zgodovina Slovencev*, 166). Prim. o tem tudi moje *Probleme*, 116.

³⁹ Schwind-Dopsch, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte*, 175.

da v 12. in 13. stol. goriški grofje niso bili palatinski grofje na Koroškem.⁴⁰ Po Goldmannu naj bi izmišljotine o pravicah koroških palatinskih grofov nastale šele v 14. stol. pod vplivom pravnih kompandijev.⁴¹ Jaksch je mnenja, da Koroška v 13. stoletju ne pozna palatinskega grofa in da so to bajko iznašli v 14. stoletju Goričani, ki so ji pripomogli slednjič celo do državnopravnega priznanja.⁴² Wutte in Klebel sta končno umerjenejša: prvi pravi, da je poreklo palatinske grofije zavito v temo, drugi jo pa priznava vsaj za drugo polovico 13. stoletja.⁴³

Ali ta ustanova je še mnogo starejša: sega namreč nazaj v zgodnji srednji vek in korenini na eni strani v upravnih uredbah karolinške univerzalne države, po drugi strani pa ob enem odsev posebnega plemenskega prava slovenskih Karantancev. Pri izbiri višjih pa tudi podrejenih funkcionarjev so na frankovskem dvoru pazili tudi na to, da so bili le-ti veščji ne le jezika, marveč tudi pravnih običajev ljudstev, ki so živela v sklopu razsežne in zato tudi tako raznolike države. Urejeno je bilo, da so mogli podložniki svoje prošnje in pritožbe, ki so prišli ž njimi osebno na dvor, izraziti v lastnem jeziku uradniku, ki je moral o njih poročati vladarju ali pa celo samostojno odločati; za tako razsojanje pa je bilo neobhodno potrebno, da je dotični funkcionar poznal tudi zakone pritožnikove oz. prosilčeve dežele.

To izhaja prav jasno iz uredbe o poslovanju dvora, kakor nam jo je ohranil škof Hinkmar iz Reimsa (umrl l. 882) v svoji *Epistola de ordine palatii*. Tu pojasnjuje, kako je zaradi različnih plemen potrebno, da so na dvoru vedno na razpolago služabniki, ki so jim znane pravne razmere posameznih pokrajin, ki poznajo torej poleg skupnih in enotnih državnih zakonov tudi lokalne, plemenske (poganske) pravne običaje (*gentilium consuetudinem, — qui utramque legem nossent*), in ki s svojim delom v vseh instancah (*in quolibet loco*) razbremenjujejo vladarja. V njih je našel na ta način vsak, ki je prišel iz katere koli province (*regio*) na dvor, tako rekoč svojega soplemenjaka in rojaka (*suae genealogiae vel regionis consortes*). Vse to delovanje svetnega značaja pa je nadzoroval poseben palatinski grof, *comes palatii*: *sicut hoc regnum Deo auctore ex pluribus regionibus constat, ex diversis etiam ejusdem regionibus aut in primo aut in secundo aut etiam in quolibet loco iidem ministri eligerentur, qualiter familiaris quaeque regiones palatium adire possent, dum suae genealogiae vel regionis consortes in palatio locum tenere cognoscerent . . . E quibus praecipue duo, id est apocrisiarius, qui vocatur apud nos capellanus vel palatii custos, de omnibus negotiis ecclesiasticis vel ministris ecclesiae, et comes palatii de omnibus saecularibus causis vel judiciis suscipiendi curam instanter habebant: ut nec ecclesiastici nec saeculares prius domnum regem absque*

⁴⁰ P. Puntchart, *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten*, 293 ss. — Ficker, *Vom Reichsfürstenstande*, 199.

⁴¹ E. Goldmann, *Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband*, 228.

⁴² *Erläuterungen zum historischen Atlas der österr. Alpenländer*, I/4, 92, 176.

⁴³ M. Wutte, *Zur Geschichte Kärntens in den ersten zwei Jahrhunderten habsburgischer Herrschaft* (*Carinthia I*, Jhg. 125, 1935), 15. — E. Klebel, *Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten* (*Carinthia I*, Jhg. 125, 1935), 242.

eorum consulta inquietare necesse haberent, quousque illi praeviderent, si necessitas esset, ut causa ante regem merito venire deberet... Comitibus autem palatii inter caetera paene innumerabilia in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes contentiones legales, quae alibi ortae propter aequitatis iudicium palatium aggrediebantur, iuste ac rationabiliter determinaret; seu perverse iudicata ad aequitatis tramitem reduceret, ut et coram Deo propter iustitiam et coram hominibus propter legum observationem cunctis placeret. Si quid vero tale esset, quod leges mundanae hoc in suis diffinitionibus statutum non haberent, aut secundum gentilium consuetudinem crudelius sancitum esset, quam christianitatis rectitudo vel sancta auctoritas merito non consentiret, hoc ad regis moderationem perduceretur, ut ipse cum his, qui utramque legem nossent, et Dei magis quam humanarum legum statuta metuerent, ita decerneret, ita staret, ut, ubi utrumque servari posset, utrumque servaretur; sin autem lex saeculi merito comprimeretur, iustitia Dei conservaretur.⁴⁴

Kakor je iz Hinkmarja razvidno, je bil prvotno za celotno poslovanje v svetnih in zlasti v sodnih zadevah odgovoren en sam palatinski grof. Še pod Karlom Vel. in Ludovikom Pobožnim je zavzemal palatinski grof ne le prvo mesto za kraljem kot vrhovni sodnik na dvoru in v državi, marveč je opravljal tudi posle prvega upravnega uradnika. Pozneje se je izkazalo za potrebno, da je bil za vsako samobitno pravno področje postavljen poseben palatinski grof. Pod tem vidikom bomo tudi razumeli, zakaj je srednjeveška nemška država poznala štiri nemške provincialne palatinske grofije: za Saško, Švabsko, Bavarsko in Frankovsko. To ustreza obenem štirim priznanim nemškim plemenskim vojvodinam, ki so bile nekoč samostojne in ki jim tudi Sachsenspiegel (III, 53, 1) priznava lastni palatinat. Lotaringija je imela s Frankovsko skupnega »porenjskega« palatinskega grofa baš zaradi tega, ker je pripadala istemu pravnemu področju.⁴⁵

V pokarolinški dobi palatinski grof ni bil več dvorni uradnik kralja, čeprav je bil še vedno njegov zastopnik in pomočnik ter je v njegovem imenu izvrševal sodno oblast; posebej ga je v skrbi za javni red in mir odlikovala pravica oborožene spremljave (jus conductus), ki so jo imeli tudi goriški grofje v prometno važni Ziljski dolini. Palatinski grof je sedaj mogel imeti lastno upravno okrožje (grofijo) in je s tem, da se je preselil v provinco, zapadel sam v iste težnje, ki so jih zasledovali ostali zemljiški in teritorialni gospodje. V otonski dobi so jih želeli predvsem uporabiti kot zastopnike vladarja in kot protiutež zoper premožne vojvode posameznih plemen. Bili so dolžni paziti na kronsko imetje in varovati vladarjeve koristi v posameznih pokrajinah. Njihove naloge in njihov položaj je po vsem tem v marsikaterem oziru podoben ustanovi karolinških missi dominici in jih pod nemškim imenom za to institucijo srečamo tudi v Karantaniji: Gewaltbote — waltpoto, kar je pozneje v obliki valpet — valpot Slovcu fevdalne dobe pomenilo graščinskega nadzornika. S tem pa, da srečamo palatinskega grofa v Karantaniji, je zopet od druge strani potrjena

⁴⁴ Heinr. Gottfr. Gengler, Germanische Rechtsdenkmäler, 697—699.

⁴⁵ M. Lintzel, Der Ursprung der deutschen Pfalzgrafschaften (ZRG, 49. Bd., 1929), 261, 250. — G. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, VII, 170 sl.

naša trditev, da je dežela veljala kot plemenska vladavina z lastnim, od drugih različnim pravom.

Kakor je bilo drugod često združeno dostojanstvo palatinskega grofa z vladarjevim dvorom v dotični pokrajini (na Bavarskem n. pr. s pfalco v Regensburgu, v Lotringiji z ono v Aachnu), podobno je bilo tudi na Koroškem: Krnski grad se imenuje *regalis sedes*,⁴⁶ Janez Vetrinjski pa pravi glede starega Blatograda, da je z drugimi gradovi že od nekdanj spadal k palatinatu: *cum castro Mosburch, quod usque hodie cum aliis castris ad jurisdictionem pertinet palatini*. Med drugimi gradovi, ki so spadali k palatinatu, omenja tudi grad Kamen: *in Karinthia in castro Stain supra Traham, quod ad palatinatum spectat terre*.⁴⁷

A Karantanija ni uživala pri nemških vladarjih svojega ugleda zgolj le zaradi svoje pravne in plemenske samobitnosti ali zaradi kraljevih dvorcev v deželi, marveč tudi zato, ker je posredovala varno zvezo z Italijo: *qui (principatus Karinthie) regibus et imperatoribus necessarius est et semper fuit intransitibus et exeuntibus provinciam Ytalorum*.⁴⁸ Z Italijo je bila Karantanija povezana tudi po Veronski marki, ki je bila v posesti koroških vojvod. In vprav v Italiji je ostala ustanova palatinskih grofov izza karolinške dobe vedno živa.⁴⁹

Ne bomo se torej čudili, da se v teku stoletij tudi palatinat sosednje Koroške ni izgubil. Kakor pa je bilo koroško vojvodstvo pogosto združeno v eni roki z bavarskim, podobno pot je šel večkrat tudi koroški palatinat. Prvič srečamo in Carantana regione regimen Vuerianti (pod katerim misli Puntschart⁵⁰ z Ankershofnom na palatinsko upravo fiskalnega posestva) v listini kralja Otona I. z dne 4. junija 945. Isti vladar podeli 10. decembra 953 salzburški cerkvi svoj *predium* in regno Carentino in regimine ejusdem fratris nostri et in ministerio Hartwic situm. Tudi v tem primeru meni Puntschart,⁵⁰ da znači ministerium palatinsko upravo. V istem ministerio Hartuuigi (et in pago Crouuati) ležijo tudi dve kraljevski kmetiji, ki jih je Oton I. daroval 31. avgusta 954 nekemu duhovniku Thietprehtu. V darilni listini cesarja Otona I. z dne 3. aprila 965 pa se navaja določneje Hartvikova grofija na Koroškem, kjer je bil valpot: *in partibus Karantaniae in comitatu Hartuuigi comitis qui et ipse inibi Vualtpoto dicitur*. Ta Hartvik iz hiše Ariboncev je bil obenem v tem času palatinski grof na Bavarskem.⁵¹

Tega Hartvika srečamo kot valpota na Koroškem še v dveh listinah cesarja Otona II. V prvi (8. sept. 977) gre za podelitev dvora briksenski škofiji: *curtem quae dicitur Ribniza, quae est in provincia Karentana sita in regimine Hartvvici waltpotonis*. V drugi pa daruje (9. okt. 979) *cuidam fideli nostro Aribo*

⁴⁶ MG, Diplom. II. 1. n. 292.

⁴⁷ Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 253, 148, 293. — Opatov izraz »usque hodie« že sam izključuje, da bi koroški palatinat nastal šele v opatovi dobi l. 1339. — Opat Janez omenja (ibid., I, 275; II, 44) spor, ki je nastal zaradi palatinata l. 1275 na Bavarskem v zvezi z delitvijo vojvodine: *Heinricus et Ludewicus duces Bawarie ducatum diviserunt. De jure palatinatus gravis est orta dissensio inter eos*. Podoben nesporazum je nastal l. 1310.

⁴⁸ *Johannis Vict. Liber cert. hist.*, ed. Schneider, I, 288 sl.

⁴⁹ M. Lintzel, o. c., 236, 263.

⁵⁰ Puntschart, o. c., 294.

⁵¹ M. Lintzel, o. c., 240.

nominato tri kraljeve kmetije in regimine ualdpodonis Hartuuici in paĝo Chrouuat sitas.

Na področju Veronske marke koroški palatinski grof ni bil upravičen poslovati. Ko je namreč šlo za to, da se tam reši neki prepir, je o tem (v Paviji 17. apr. 996) razsojal karantanski vojvoda Oton kot mejni grof veronski in odposlanec (*missus ad hoc*) kralja Otona III.: *Otto dux et missus donni (!) item Ottonis regis in iudicio residebat*. Na razsodbi se je podpisal: † *Otto dux et missus subscripsi*. Kot osebo, ki je v svojstvu palatinskega grofa ali valpota in kot nekak generalni prokurator in odvetnik morala braniti za državo in vojvodstvo razne fiskalne pravice, srečamo pod imenom valpot poslednjič grofa Wecellina. Ko se je namreč mudil cesar Konrad II. s svojim sinom Henrikom v Veronski grofiji, da bi tu ljudem razsojeval prepire, je poravnal 19. maja 1027 tudi spor med oglejskim patriarhom Poponom in koroškim vojvodom Adalberonom, ki je s svojim odvetnikom Wecellinom trdil, da bi kot karantanski vojvoda (*ex parte ipsius ducatus*) moral zahtevati od dvorov, gradov, vasi ter svobodnih in nesvobodnih ljudi, ki spadajo pod Oglejsko cerkev ali pa prebivajo na zemlji te cerkve, krmo za vojsko, roboto in vojno podporo, to je kruh, vino, meso in žito, potem tlako z vprežno živino ter druge javne davščine: *ibique in eorum veniens presentia dominus Popo patriarcha Aquilejensis ecclesie pariter cum Walperto suo ejusdemque ecclesie advocato et ex alia parte dominus Adalpero dux de Karinthia unacum comite Wecellino advocato suo qui et walpoto vocatur*.⁵²

Prav v tem času (l. 1026) je umrl bavarski palatinski grof Aribonec Hartvik. Njegov (l. 1102 umrli) sin Aribo se je poročil z Liutgardo, vdovo pustertalskega grofa Engelberta, in postal s svojima sinovoma Engelbertom I. in Majnhardom I. začetnik rodu goriških grofov. Ta dva sta zamenjala s frisiškim škofom nekatera bavarska posestva svojega očeta, palatinskega grofa na Bavarskem, in dobila od njega škofijska posestva na Zg. Koroškem ter nekdanjo pfalco Blatograd (Moosburg). Ta dvorec je imel že kralj Karlman, ki ga je prepustil svojemu sinu, poznejšemu kralju Arnulfu. Najbrž je Blatograd od slednjega prešel na frisiške škofove, od teh pa na goriške grofe. Aribonci pa so imeli že tudi sami bogata posestva v Lurngau-u, katera so dedovali goriški grofje, ki so v začetku 12. stoletja nastopili kot koroški palatinski grofje. Praoče Goriških Aribo je bil soustanovitelj samostana v Millstattu. Zato je umevno, da pravi bula papeža Kaliksta z dne 27. marca 1122, da so Engelbertovi predniki ustanovili ta samostan, grof Engelbert Goriški sam pa tu prvič nastopi kot (koroški) palatinski grof.

Witte⁵³ meni, da je bil Engelbert Goriški prvotno palatinski grof na Bavarskem in da je cesar Henrik V. osnoval posebno palatinsko grofijo za Koroško, s katero je odškodoval Engelberta, ker je moral bavarsko odstopiti Otonu Wittelsbaškemu. Iz bistva palatinata in na osnovi virov pa smo videli, da

⁵² Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, III, 48. — Za ostale podatke o koroških valpotih prim. Kos, Gradivo, II, 300, 310, 311, 322, 352, 361, 400.

⁵³ Heinr. Witte, Genealogische Untersuchungen zur Reichsgeschichte unter den salischen Kaisern (MIÖG, V. Ergbd., 1896), 432 sl., 429. — Jaksch, Erläuterungen zum Histor. Atlas, I/4, 176. — Bulo papeža Kaliksta gl. Jaksch, MC, III, 229.

koroški palatinat ni mlajšega izvora od bavarskega. Kakor je bilo koroško in bavarsko vojvodstvo često združeno v eni roki, podobno je bilo tudi s palatinsko grofijo. Zato je pač možno, da je bil Engelbert palatin tudi na Bavarskem in je po imenovanju Otona Wittelsbacha ostal le palatinski grof na Koroškem, katera ustanova kot taka pa nima nobene zveze s to oddelitvijo.

Od opisnih zgodovinskih virov je najstarejše poročilo vetrinjskega opata Janeza, po katerem je pri umestitvi vojvode Majnharda 1. septembra 1286 nastopal goriški grof kot deželni palatin: *comes autem Goricie quia palatinus terre est, cum XII vexillulis lateri principis adherebit.*⁵⁴ Dvanajstero praporov ponazoruje 12 koroških posestev goriških grofov. Zastava je značila neposredni državni fevd, sulica z zastavo pa še posebej višjo vojaško oblast.⁵⁵ Ako je prišel goriški grof k ustoličevanju s prapori, se je že s tem samim označil, da ni odvisen od vojvode, marveč da je neposredno podrejen državi. Ako bi to ne bil, bi moral šele prej prejeti svoja gospostva v fevd od vojvode, ki bi mu jih klečečemu podelil z vročitvijo prapora. Fevde pa je mogel deliti novi deželni knez šele po ustoličenju na knežjem kamnu. Če je torej 11. decembra 1339 vojvoda Albreht v odškodnino in v priznanje zveste službe podelil goriškima grofoma Albrehtu in Majnhardu koroški palatinat »mit all den rechten und nutzen, die darzu gehörnt, als die von alter herkommen ist«, moramo to smatrati bolj za priznanje palatinata od strani Habsburžanov, kakor pa da bi to bil njihov deželni fevd, pa čeprav sta morala goriška grofa obljubiti avstrijskim vojvodom »ewiglich warten und bereit sein als ihren rechten herren und als ander ihr vordern pfalzgrafen in Kärnden getan haben, als sie des geschworen haben«. Da palatinat ni mogel biti vojvodov fevd, izpričuje dalje tudi okolnost, da so ga prejeli Goričani pozneje (1398, 1415) v fevd od kralja Vaclava in Sigismunda.⁵⁶

Pri delitvi so se 13. junija 1342 Goriški sporazumeli, da pripade grofu Albrehtu kot najstarejšemu »die würd von der pfalz, da man den herzogen ze zol auf den stuel setzt«, dočim sta mlajša brata Majnhard in Henrik poleg drugih koroških posestev prejela tudi Blatograd (Moosburg). V dedni pogodbi iz l. 1394 so goriški grofje zagotovili Habsburžanom tudi koroški palatinat za primer, da bi njihov rod izumrl. Poslednjič se omenja palatinska grofija na Koroškem v menjalni pogodbi med Maksimilijanom I. in grofom Leonhardom iz l. 1497. Po Leonhardovi smrti l. 1500 je v smislu pogodbe pripadel tudi palatinat Maksimilijanu, nakar je kot živa ustanova izginil iz državnopravnega življenja.⁵⁷

Prepričanje, da je palatinski grof poklican, da sodi v kraljevem imenu nad vojvodom pri obtožbah deželanov, tudi v pokarolinski dobi ni zamrlo. Zato ni treba z Waitzom⁵⁸ misliti, da so to pravico posneli iz pravnih knjig za ostale palatinske grofe po analogiji položaja palatinskega grofa ob Renu. Da je tudi koroški palatinski grof mogel vršiti pravne posle, ki ga izdajajo kot pravega kraljevega namestnika in odposlanca (*Gewaltbote*, *valpoto*, *missus dominicus*),

⁵⁴ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 291, 253.

⁵⁵ G. Waitz, o. c., VII, 157. — M. Wutte, *Zur Geschichte Kärntens etc.*, 43.

⁵⁶ M. Wutte, *Zur Geschichte Kärntens etc.*, 16. — Schwind-Dopsch, o. c., 316. — P. Puntchart, *Herzogseinsetzung*, 293.

⁵⁷ M. Wutte, *Zur Geschichte Kärntens*, 16, 45.

⁵⁸ Waitz, o. c., 172.

izhaja tudi iz razsodbe vojvode Albrehta III. iz l. 1391, po kateri ne more žena (Katarina Goriška) izvrševati pravic palatinskega grofa, *der auch gen einen herzogen daselbs (zu Kärndten), so man auf den fürstenstuhl setzet, recht thun soll, und der auch niemanden an sein statt setzen mag.*⁵⁹ Če je tako razsodil vojvoda, ki je sam ali v svojih dedičih mogel biti prizadet po palatinovi sodni pravici, pač o njej ne moremo in ne smemo dvomiti.

Drugo vprašanje seveda je, da li ni ta sodna podrejenost vojvodova bila večinoma le bolj teoretičnega značaja in se morda dejansko ni izvajala, pa čeprav nam kronist Tomaž Ebendorfer († 1464) sporoča, da je goriški grof kot palatin ob ustoličevanju na nasprotni strani vojvodovega sedeža iz ozirov ekspeditivnosti takoj na mestu podeljeval fevde tistim, ki bi jim jih morebiti odrekel novi vojvoda: *Sicque feuda petentibus confert, et si aliquibus conferre recusat, his comes Goritiae pro tunc ex jure ab alia parte residens habet conferre, et ne nimis proteletur altercatio.*⁶⁰ Tudi to Ebendorferjevo sporočilo nam je dokaz, da je v koroškem palatinskem grofu jasno viden germanski karolinški *missus dominicus*, ki pa je kot teritorialni palatinski grof že samo s svojim obstojem še v poznih stoletjih na vojvodskem stolu pričeval, da je bilo v stari Karantaciji v veljavi slovensko plemensko pravo.

Vojvodina in vojvode

V zgodovinskih pregledih je doslej veljalo načelo, da je s Tasilovo zmago nad Slovenci l. 772 izgubila Karantanija svojo neodvisnost. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* navaja po tem času še štiri slovenske vojvode (*duces*), ki so jih verjetno v zvezi s protifrankovskim uporom Ljudevita Posavskega (819—822) nasledili bavarski grofje.⁶¹ Vendar pa je zadnjega (Pabona) od teh treh grofov kmalu izrinil sin vzhodnofrankovskega kralja Ludovika, Karlman, ki je svoji Vzhodni marki želel priključiti še Karantanijo. Kakor ta, je tudi njegov sin Arnulf opiral svojo moč predvsem na Karantanijo, kjer nastopa ok. l. 880 kot vojvoda, kar potrjuje tudi opat Janez Vetrinjski, ki trdi, da so l. 1286 prigovarjali goriškemu grofu Albrehtu, naj ne zametuje časti fevda Koroške: *non esse hanc gloriam respuendam, cum quondam Ludewicus imperator Arnulfo Karlomanni filio ducatum Karinthie contulerit.*⁶²

Karantanija je torej v tem času, ko so ji stali na čelu člani vladarske hiše, prišla zopet do svoje emancipacije in se je izmotala iz prehodnega objema uprave po bavarskih grofih. Oprt na slovenske in bavarske čete je izsilil Arnulf l. 887 na državnem zboru v Triburu svojo izvolitev za vzhodnofrankovskega kralja, božične praznike l. 888 pa je praznoval med svojimi Karantanci v Krnskem gradu, kjer si je poleg Blatograda uredil svoj dvor. Večkrat se omenjajo v njegovih listinah kraji, ki ležijo v karantanskem kraljestvu in v karan-

⁵⁹ P. Puntschart, *Herzogseinsetzung*, 297.

⁶⁰ *Thomae Ebendorferi de Haselbach Chronicon Austriacum* (Pez, *SS rerum austriacarum*, II), kol. 802.

⁶¹ M. Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 135; 71.

⁶² Joh. Vict. *Liber cert. hist.*, ed. Schneider, I, 253. — Jaksch, *Gesch. Kärntens*, I, 105.

tanski državi: in regno Carentano, in regno Carantano, in Charintariche, in Charentariche.⁶³ Tu ne smemo s Puntchartom⁶⁴ misliti, da gre samo za navadni pravno organizirani upravni okraj. Kajti niti oče, kralj Karlman, niti sin Arnulf nista upravljala Karantanije kot kak grofovski uradnik, marveč jima je bila dežela izročena kot plemenska kneževina slovenskih Karantancev. Od tod torej ponosni naslov in zato se tudi v naslednjih stoletjih dosledno imenuje v virih »vojvodina Karantancev«, ne pa kot kako uradno »vojvodstvo Koroško«: narod je bil v tem primeru merodajen za določitev in izročitev oblasti, ne pa kak od kogar koli odrejeni in omejeni upravni teritorij.

Bil je to baš čas, ko je šlo tudi v nemških pokrajinah prizadevanje za tem, da vsako pleme z lastnim vojvodom na čelu odloča samo o svojih zadevah. Tako je tudi Luitpoldinec Arnulf vladal kot kralj na Bavarskem. Ker Karantanija ni bila del Bavarske, marveč so jo njeni vojvode le upravljali, jo je Arnulf kot v nekaki sekundogenituri izročil svojemu bratu Bertoldu, ki ga srečamo kot koroškega vojvodo l. 927. Bil je to podoben položaj, kakršnega je imel tam nekoč za življenja Karlmana njegov sin Arnulf, preden je bil izvoljen za kralja. Ni izključeno, da se je dal Bertold meseca maja 927 po narodnem običaju slovesno ustoličiti na knežjem kamnu. Takrat se je namreč mudil s solnograškim nadškofom Odalbertom in pokrajinskim škofom Kotabertom ter z mnogimi grofi in plemiči na Krnskem gradu in pri Gospe Sveti.⁶⁵ Med pričami v listinah iz tega časa je tudi več oseb z slovenskimi imeni; marsikak Karantanec pa se skriva tudi pod nemško obliko.⁶⁶ Razna volila cerkvam se izvršijo na Bavarskem na posredovanje Arnulfa, v listinah za Koroško pa se v takih primerih omenja vojvoda Bertold.

Po smrti brata Arnulfa (937) ga je Bertold nasledil tudi doma in nastopa odslej kot vojvoda Bavarcev in Karantancev; l. 943 je s svojimi ljudmi (cum Bawaris et Carantanis) premagal Madjare pri Welsu. Po njegovi smrti (947) mu ni sledil njegov sin Henrik v vojvodski časti, ki jo je dosegel šele l. 976, ko je bil odstavljen nečak kr. Otona I., Henrik Prepirljivec.

To je pa letnica, ki se običajno navaja kot rojstvo obnovljene karantanske vojvodine. Temu pa ni tako: saj smo skozi celo 9. in 10. stoletje mogli zasledovati posebne koroške vojvode, ki so pač bili od časa do časa obenem tudi vojvode na Bavarskem, tako da sta bili obe vojvodski časti združeni v nekaki personalni uniji. Noben zgodovinski vir nam razen tega neposredno ne poroča o kaki osamosvojitvi karantanske vojvodine v l. 976. Če šele po tem času kot slučajno izvemo, da je v nemški državi šest vojvodin, si je treba razlagati tako, da je sedaj nekdo dotedanjim peterim (Frankovsko, Saško, Bavarsko, Švabsko, Lotrinško) prištel še šesto plemensko vojvodino, to je Koroško, ki so jo poprej kot po narodnosti nenemško pravni viri šteli ločeno. Te prvotne vojvodine, ki so zaradi svoje pravne samobitnosti imele svoje

⁶³ Kos, Gradivo, II, 215, 229, 238. — V listini kr. Otona I. iz l. 945 se omenjajo posestva in Carantana regione, kar prevaja Jaksch s »Karantarisches Reich« (Jaksch, Gesch. Kärntens, I, 127; Kos, Gradivo, II, 300).

⁶⁴ ZRG, Bd. 61, 1941, 475.

⁶⁵ Kos, Gradivo, II, 280 sl. — Jaksch, MC, III, 33 sl.

⁶⁶ Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 121, 124.

posebne palatinske grofe, so bile resnične plemenske organizacije, dočim tega ne moremo trditi o naslednjih, ki so nastale pozneje po vladarjevi volji in odločbi in na podlagi dosežene deželno knežje oblasti: tako je n. pr. l. 1156 kot sedmo vojvodstvo postala mejna grofija Avstrijska na ljubo babenberške rodbine, tej je sledila l. 1180 mejna grofija Štajerska, l. 1235 pa končno še Braunšvajška.

Zoper to, da bi bila Karantanija l. 976 z državnopravnim aktom kot samostojna vojvodina ločena od Bavarske, pa govori dalje tudi dejstvo, da jo najdemo takoj zatem (ok. 983) zopet združeno z Bavarsko. Toda Bavarsko je dobil že čez dobro leto (985) nazaj l. 976 odstavljeni Henrik Prepirljivec, ki je po smrti koroškega vojvode l. 989 zopet združil v svoji roki Koroško in Bavarsko.⁶⁷ Same neskladnosti torej za tezo o osamosvojitvi Koroške l. 976 in to kar dvakrat (983, 989) v teku komaj nekaj let, ko bi se črnilo na presumptivni vojvodski diplomii jedva moglo dobro posušiti! Prej prepirljivi Henrik se je sedaj unesel; kot pravi deželni oče je skrbel za mir in red. V tej dobi je izdal tako imenovane ranshofenske dekrete, kateri so veljali tudi za Slovane, ki so po madjarskih pohodih še ostali v vzhodnih pokrajinah. Še dve leti pred svojo smrtjo se v listini kr. Otona III. (993, 15. jun.) zove *Baioariorum et Karentinorum dux*.⁶⁸

Na Bavarskem mu je sledil sin Henrik, na Koroškem je pa zavladal Frank Oton (umrl l. 1004). Ko se je po smrti ces. Otona III. (1002) potegoval za nemško krono njegov sorodnik, bavarski vojvoda Henrik, se je koroški Oton v njegovo korist velikodušno odpovedal volivni tekmi. S svojimi, hribovskih bojev vajenimi Korošci je v borbah z italijanskim uzurpatorjem Arduinom Ivrejskim Oton pripomogel Henriku II. do zmage in s tem do italijanske krone.⁶⁹ Morda v zahvalo za to je Henrik potrdil Karantancem njihove stare pravice, kakor zatrjuje kronist Jakob Unrest.⁷⁰

Otonu je sledil (1004) sin Konrad, ali le bolj po imenu, kajti bolj in bolj je rastel na Koroškem vpliv njegovega svaka Adalberona Eppensteinskega, mejnega grofa v Karantanski marki. Le-tega namreč in ne Konradovega sina je 1011 postavil Henrik II. (Sveti) za koroškega vojvodo. Ni pa storil tega zaradi tega, da bi varoval namišljeni uradniški značaj koroške vojvodine, kakor meni Jaksch.⁷¹ Kajti v tem primeru bi imenoval za vojvodo Konradovega sina, ki mu je bil bližnji sorodnik in v najboljših odnošajih ž njim. Če se je odločil kljub temu za Adalberona, je to storil verjetno glede na željo in odločitev Karantancev, ki so z združitvijo Karantanske marke z materno deželo videli zedinjeno svojo staro domovino. Nasprotno pa ni bilo v interesu nemške kraljevske hiše, da bi se okrepila moč karantanske vojvodine in da bi zrastle vpliv v deželi zakoreninjene (eppensteinske) rodovine. Po vsem tem se torej vladar ni oziral na osebo novega vojvode, marveč je upošteval voljo prebivalstva, ki mu je

⁶⁷ Jaksch, o. c., I, 149, 151.

⁶⁸ Kos, Gradivo, II, 396.

⁶⁹ Kos, Gradivo, III, 12.

⁷⁰ Jac. Unresti *Chronicon Carinthiacum*, ed. Hahn, I, 485.

⁷¹ Jaksch, o. c., I, 163.

potrdil stare običaje in se mu je hotel oddolžiti za pomoč v borbah zoper Arduina.

Toda list se je obrnil, ko je bil po Henrikovi smrti l. 1024 za nemškega kralja izvoljen Konrad II., vnuk koroškega vojvode Otona. Ta Adalberonu, kljub temu da sta si bila svaka, ni bil naklonjen in je kot protiutež favoriziral grofe Spanheime. Razmerje se je tako zaostriilo, da je Adalberon snoval pravo zaroto zoper vladarja ter se mu je hotel s pomočjo Krešimirjevih Hrvatov upreti. Iz strahu pred Adalberonovimi Karantanci, Istrani in zavezniškimi Hrvati si Bavarci takrat niso upali udeležiti se napovedane vojne zoper Ljutice, ker so morali stražiti mejo proti Koroški. Cesar Konrad II. je l. 1035 na državnem zboru odstavil Adalberona, ki je moral s sinovoma v pregnanstvo na Bavarsko: Adalbero dux Carantanorum, imperatoris gratiam perdens, ducatum amisit. Na svečnico l. 1036 je v Augsburgu prejel Koroško in Istro cesarjev bratranec Konrad: patrueli suo Chuonrado ducatum Carentinorum commisit.⁷²

Zamotane razmere je l. 1039 razvozljala smrt, ki je pobrala zapovrstjo cesarja Konrada, koroškega vojvodo Konrada ter pregnanega Adalberona. Henrik III., Konradov sin in naslednik na nemškem prestolu, je sicer pustil Adalberonovemu sinu Markvardu Eppensteinskemu njegova koroška posestva, toda vojvodino samo je obdržal v svojih rokah in jo je šele 1047 izročil švabskemu grofu Welfu, ki je bil po ženski strani Markvardov bratranec. Welf, Charintanorum dux, je umrl l. 1055, nakar je kralj Henrik IV. o Božiču 1056 podelil karantansko vojvodino svojemu sorodniku Konradu (III.), bratu lotrinskega palatinskega grofa Henrika II. To pa je pomenilo nezasluženo povzdigovanje tujca in zapostavljanje v deželi udomačenih in ž njo v eno interesno enoto zraslih Eppensteincev. Ko je torej Konrad (Kuno) jeseni 1058 hotel vkorakati v svojo vojvodino in jo zasesti, so ga na meji Lombardije in (s Koroško združene) Veronske marke karantanske čete prisilile, da je moral sramotno oditi. Zaradi upora prebivalstva se Kuno tudi pozneje ni mogel polastiti dežele. Ob njegovi smrti 1061 trdi vir upravičeno, da je bil le zgolj po imenu vojvoda Karantancev: dux Charintanorum (Carentinorum), qui Carantanis solo nomine ducis praefuit.⁷³

V tem in v podobnih primerih je bilo brez dvoma prebivalstvo dežele in v njej udomačeno plemstvo složno zoper vedno na novo vrivane tujce. Aklimatizirano plemstvo je sicer živelo po svojih pravnih običajih, a je bilo vedno na strani ljudstva, ko je bilo treba braniti stare pravice in svoboščine dežele. Tudi pozneje je plemstvo — po sporočilu opata Janeza iz Vetrinja — zahtevalo, da se je Habsburžan Oton dal l. 1335 ustoličiti na knežjem kamnu (morem terre volens juxta postulacionem nobilium observare), ljudstvo pa se je tega veselilo, cum cerneret modum sue provincie recenserit. Prav tako so plemiški stanovi l. 1564 zahtevali tudi ustoličenje po kmetu na knežjem kamnu; šele po trdovratnem odporu nadvojvode Karla so mu ta del obreda spregledali.⁷⁴

⁷² Kos, Gradivo, III, 63, 65 sl.

⁷³ Ibid., 119; 125, 133.

⁷⁴ Puntchart, Herzogseinsetzung, 121.

Kljub temu torej, da je bilo jasno, da ljudstvo ni bilo zadovoljno z vedno novimi prišleki, ki jih je vsiljevala vladarjeva volja, marveč si je želelo na vojvodskem prestolu osebe iz rodbin, ki so se v deželi že udomačile ter imele tam svoja posestva in zveze, je bil vendar za naslednika Kunonu določen Bertold iz Zähringena. Verjetno se je to zgodilo za zameno, ker bi Bertold moral dobiti prav za prav Švabsko: ducatum (Suevorum) promiserat... ducatus Karinthiorum ei committitur.⁷⁵ Bertold pa se je izneveril svojemu vladarju; pridružil se je njegovim sovražnikom, prestopil na stran papeža Gregorja VII. in Rudolfa Švabskega, ki je bil 1077 tudi z njegovim glasom izvoljen za protikralja. Zato je še istega leta Henrik IV. podelil Koroško sinu l. 1076 umrlega Markvarda in vnuku l. 1035 odstavljenega Adalberona, Liutoldu Eppensteinskemu, ki je varoval vladarju alpske prelaze pri Trbižu, da se je mogel neovirano vrniti iz Italije.

Na ta način je bil v teku nekaj desetletij zavržen že tretji vojvoda, ker kot tujec in brez posesti v deželi ni našel zaslombe: tuji Welf ni mogel priti nikoli do prave vlade na Koroškem, še manj njegov naslednik Kuno, zoper katerega so se — gotovo s sodelovanjem na Koroškem že udomačenega plemstva — uprli Karantanci in ga niti v deželo niso pustili priti. Sedaj so izrabili politično konstelacijo ter izgrizli tudi Bertolda. Henrik IV. se je pri njegovi odstitvi — in da bi odvrnil od sebe očitek osebne maščevalnosti — mogel sklicevati na posebne pravice dežele, ki jih je potrdil še Henrik II., da se je na ta način po zakoniti poti znebil nezvestega Bertolda. Tudi Liutold sam se je mogel opreti na narodno tradicijo, katera je — pa čeprav pod vplivom Eppensteincev in Spanheimovcev — zahtevala, da vrši vojvodsko oblast oseba, ki je deželanom ljuba in po volji. To se zopet ujema s pravilom, ki ga postavlja znani vrinek v Schwabenspieglu: Ob si der selb herr vnd hertzog dem land vnd den lantlütten nütz vnd guot dunk vnd och komenlich si den selben den in denn das rich dar git vnd in och geben hat. Ker Karantancem vojvoda Bertold ni bil po godu, jim je država poslala drugega v osebi Eppensteincea Liutolda: so muoss in das rich ainen andern herren vnd hertzogen geben.⁷⁶

Ko je Liutold (1090) umrl, mu je sledil brat Henrik (III.), s katerim je 1122 izumrl rod Eppensteincev. V časti koroških vojvod so jim sledili Spanheimovci, od deželnega teritorija pa je prišla takrat kot dediščina trajno k mejnim grofom iz Steyra Karantanska marka, ki jo je po Adalberonovem pregnanstvu dobil grof Arnold iz Lambacha. V tem kakor tudi v toliko prejšnjih in poznejših primerih je jasno razvidna težnja nemških vladarjev, da ovirajo nastanek osrednji oblasti nevarnih teritorialnih skupin in tvorb. Zato jim je bilo ljubo, da je bila Karantanija čim manjkrat združena po isti vojvodski osebi z Bavarsko; če ni šlo drugače, so rajši podpirali nastanek sekundogeniture. Hohenstaufovec Konrad III. je takoj po svoji izvolitvi l. 1138 odvzel bavarskemu vojvodu Henriku (X.) Saško, češ da je združitev dveh vojvodin v eni roki protipostavna. Iz istega vzroka po smrti Otokarja III. ni bila združena Štajerska z Avstrijo, čeprav je bilo l. 1186 v Georgenbergu to izrečno določeno.

⁷⁵ Kos, Gradivo, III, 133 sl.

⁷⁶ J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, GMDS, XIX, 1938, 115.

Ista miselnost je narekovala tudi v Schwabenspieglov vrinek določbo, naj koroški vojvoda ne bo še kje drugod deželni knez. Rauch meni,⁷⁷ da ta trditev ni osnovana. Do tega zaključka pa je prišel, ker si je Schwabenspieglov zapis napačno tolmačil oz. ga nepopolnega komentira. Interpolacija statuiru v tej zadevi: In sol och niemen ze hertzogen han noch nemen denn die fryen lantsaessen in dem land, die sond in ze herren nemen und anders niemen.⁷⁸ Rauch prevaja to besedilo gießenskega rokopisa takole: Niemand soll ihn zum Herzog annehmen als die freien Landsassen im Lande, die sollen ihn als Herrn annehmen und sonst Niemand. Pri tem pa je s strnitvijo besed han noch nehmen v navadni annehmen spregledal, da je hotel Schwabenspiegel podčrtati dvoje stvari s prav izrečno poudarjeno antitezo »han noch nemen«. Tu ne gre za besedno tautologijo, marveč se »nemen« nanaša na svobodne kmete, ki jim je zagotovljena svobodna izbira in volitev; »han« pa hoče označevati kvaliteto novega kneza, ki naj ne bo nikjer drugod deželni gospod. Če bi se naj »han« nanašal res le tudi na svobodne kmete, bi se reklo, da le-ti niso imeli samo izključne volivne pravice, marveč da je bil izvoljeni tudi izključno samo le n j i h o v vojvoda. Schwabenspiegel bi potem trdil nesmisel, da so na Koroškem imeli svobodni kmetje svojega vojvodo, ostali stanovi pa zopet svojega. Da je razlaga pravilna, nam razločno pove st. gallenski tekst: In sol ouch nieman ze hertzouggen noch ze herren han noch nemen denn die fryen lantsaessen in dem land. Novi vojvoda ne more biti deželni knez tudi še kje drugod kot na Koroškem: tu je bil vojvoda — hertzoug, drugod je mogel biti grof, mejni grof, vojvoda ali kralj, kar označuje st. gallenski rokopis na splošno z gospod — her. Zaradi tega bo moglo tudi to mesto Schwabenspieglovega poročila v gotovi meri služiti za njegovo časovno uvrstitev.

Sprejetje — ustoličenje — poklonstvo

Kakor drugi slovanski rodovi so si tudi Slovenci v najstarejši dobi na splošni ljudski veči svobodno izvolili svojega kneza.⁷⁹ Pa tudi še v poznejši odvisnosti od Bavarcev in Frankov so si ohranili svoj vpliv pri določitvi vladarja za svojo deželo. Ko je sredi 8. stoletja umrl Borut, so Karantanci prosili, naj jim postane knez njegov sin Gorazd. *Conversio* pravi⁸⁰ »petentibus eisdem Sclavis«, kar je treba tako razumeti, da so o tej *petitio* sklepali na veči, ki je torej sklenila, da sprejme Gorazda za svojega kneza, ker je bil deželi »koristen in dober«, kakor bi dejal Schwabenspiegel. Vladar jim je nato poslal Gorazda, nakar je bil po starem običaju slovesno na knežjem kamnu ustoličen, illi eum duces fecerunt. Po njegovi smrti so Slovenci prosili in s tem sprejeli

⁷⁷ K. Rauch, o. c., 185.

⁷⁸ Ta niemen (nemen) ni akuzativ, marveč nominativ, kar je Graber v svojem prevodu prezrl: diese sollen ihrerseits ihn zum Herrn nehmen, sonst ke i n e n, — pravilno torej N i e m a n d, nihče drugi kot le svobodni kmetje imajo pravico voliti. Popravi v tem smislu tudi prevod v GMDS, XIX, 121, 7. vrsta od zg.!

⁷⁹ O pomenu večje prim. J. Mal, Probleme, 120 sl., 125, 128 sl.

⁸⁰ M. Kos, *Conversio Bag. et Carant.*, 130.

za svojega kneza Gorazdovega bratranca Hotimirja in ga po frankovskem pristanku potem ustoličili: quem suscipientes idem populi ducatum illi dederunt.

V bistvu je ta postopek podoben opisu sprejetja novega vojvode, kakor ga nam sporoča znana Schwabenspiegelova interpolacija. Tudi tu sklepa zbor svobodnih kmetov (veča) o primernosti novega deželnega kneza, ki ga imajo pravico tudi zavrniti, ako jim ni bil po volji, in nemška država jim je morala v tem primeru poslati novega vojvodskega kandidata. Šele ko se je zanj ta susceptio na večji ugodno zaključila, so ga na knežjem kamnu slovesno ustoličili in mu simbolično izročili oblast v deželi. Treba je torej ločiti dva momenta: sprejetje na večji in ustoličitev na knežjem kamnu pri Krnskem gradu. Obe dejanji se vršita lahko v različnih razdobjih; tudi zborovanje večje ni treba, da bi se bilo vršilo pod Krnskim gradom, dasi seveda tudi sovpadnost enega ali obeh dejanj glede kraja in časa ni izključena.

Konstitutivnost akta sprejetja in ustoličenja je razvidna tudi iz registra k st. gallenskemu rokopisu, ki zaradi pravice odklonitve poslanega vojvode ne govori o sprejetju, marveč naravnost o njegovi izvolitvi: wie man ain hertzogen za caerndern weltt, setztt vnd haltt.⁸¹ Pozneje se je konstitutivni element sprejetja odn. prvotne volitve zlil z ustoličenjem na knežjem kamnu v nekako formalistično uvedbo v posest podeljene vojvodske oblasti. Pa še v tej preobrazbi so razvidni rudimenti nekdanje svobodne izbire, omejitve in navodil za izvajanje oblasti, ki se zrcali v teh poznejših vprašanih umeščajočega kmeta, na katera je moral novi vojvoda sam in po svojih zastopnikih priseči. Otokar pripoveduje namreč v svoji rimani kroniki, da so morali vojvodovi spremljevalci na kmetova poizvedovanja, če je novi deželni knez krščanske vere, če bo dober in pravičen sodnik ter zaščitnik miru in reda, vdov, sirot in cerkvenih služabnikov, pritrtilno odgovoriti ter vrhu tega svojo izjavo še s prisego podkrepiti: des müezen si im sâ / ieglicher swern einen eit, / daz daz si diu wârheit, / des er si gefrâget hât.

Pa ne samo to! Čim se je namreč umeščajoči kmet zadovoljil z odgovori in s prisego vojvodovih spremljevalcev, se je umaknil s knežjega kamna. Zasede ga novi vojvoda, ki mora brez obotavljanja takoj isto priseči, nakar šele pristopijo vitezi v slovesni opremi, da prejmejo od njega svoje fevde, potem pa mu vsi prisežejo dolžno pokorščino: sô muoz er âne underlâz / den selben eit tuon, / daz er frid schaff und suon / und rehtes gerihtes phleg / und ab des gelouben weg / weder strûch noch valle. / alrêrst koment mit schalle / die herren dar und gâhent, / daz si von im enphâhent / sunderlichen iriu lêhen. / swenne daz ist geschehen, / sô swernt si im alzehant.⁸² — Tudi po poročilu vetrinjskega opata Janeza se je novi vojvoda, stoječ na knežjem kamnu z golim mečem v

⁸¹ Mal, Schwabenspiegel in kor. ustoličenje, 122. — Priznati moramo, da je registrator zelo točno in jasno razčlenil in opredelil vsebino zapisa: z izrazom weltt je hotel označiti svobodno odločitev Karantancev glede osebe novega vojvode, setztt pomenja ustoličitev, haltt pa posebne pravice koroškega vojvode (wie er in Bezug auf das Recht gehalten wird), ki o njih interpolacija tudi govori.

⁸² MG, Deutsche Chroniken, V/1, v. 20.050—20.120.

roki, slovesno zaklel, da hoče biti vsem pravičen sodnik: *innuens justum iudicium omnibus se facturum; — ostendens justum iudicem omnibus se futurum.*⁸³

Pri redkobesednosti virov, ki govorijo o sosledju koroških vojvod, je težko dognati, doklej je trajal prvotni način njihovega postavljanja s sprejemom in sledečim ustoličenjem, kakor ga nam *Conversio* sporoča glede Gorazda in Hotimirja in kakor nam ga opisuje vrinek v *Schwabenspiegelu*. Gotovo je, da okrog l. 1275, ko je *Schwabenspiegel* nastal, ta prvotni način v dejanski praksi že ni več veljal, kar spričujejo med drugim opisi Majnhardovega ustoličenja l. 1286 v Otokarjevi rimani kroniki in pri vetrinjskem opatu Janezu. Srednjeveško pravilo o neporušljivosti prava, ki sem o njem zgoraj (str. 4) govoril, nam pojasnjuje, zakaj se je *Schwabenspiegel* kljub temu držal starega pravnega reda in prvotnega obreda.

Izza Gorazda in Hotimirja nam zgodovinski vir poroča neposredno šele o ustoličenju Spanheimovca Hermana konec meseca decembra 1161. Morda se je tedaj ljudska *susceptio* izvršila nekoliko poprej in je cesarski notar Burghard, ki se je mudil na sestanku cerkvenih in svetnih knezov v Beljaku, morda nalašč počakal na zadevni cesarjev placet (*nec mora delatis interim litteris a curia*), da je mogel biti osebno navzoč pri ustolitvi na knežjem kamnu: *fratrem defuncti ducis in sedem Karinthani ducatus intronizavi*.⁸⁴ Jaksch je v zmoti, če trdi, da je tedaj Herman prejel Koroško v fevd.⁸⁵ Že izraz »intronizavi« govori zoper to; je nasprotno adekvaten pomenu ustoličenja in ga uporablja tudi opat Janez pri svojih opisih koroškega ustolitvenega obreda.⁸⁶ Razen tega je treba upoštevati, da so vojvodstva državni fevdi, ki jih podeljuje vladar sam in vedno ob slovesnih prilikah. Ob navzočnosti celotnega dvora in velikašev države se je moral bodoči vojvoda s svojimi vazali in z deželnim praporom približati prestolu kralja, kateremu je kleče prisegel zvestobo, dotakniviši se vladarjevega žezla ali meča.

Ker so se vojvodstva podeljevala od vladarja na prestolu in osebno, spadajo v vrsto prestolnih fevdov (*Thronlehen*). Že spoštljivost vazala je zahtevala, da se je obrnil zaradi investiture do svojega fevdnega gospoda in se podal osebno na njegov dvor. Celo v inozemstvo so se podajali velikaši po svoje fevde, ako se je vladar kdaj dalj časa mudil tam. Zato je popolnoma izključeno, da bi v gornjem našem primeru notar Burghard kot fevdni *prodominus* podelil koroško vojvodino, da bi fevdni gospod tako rekoč sam iskal svojega vazala, da bi v notarjeve roke vojvoda Herman položil fevdno prisego zvestobe, da bi Burghard sam izvršil investituro ter izstavil za vse to fevdno pismo. Še če je fevdni gospod kdaj za izvršitev investiture pooblastil posebnega prokuratorja ali komisarja, to ni zadostovalo, ker si je običajno pridržal za pozneje obnovitev investiture v lastni osebi.⁸⁷ Po vsem tem je jasno, da notar Burghard l. 1161

⁸³ *Liber cert. hist.*, ed. Schneider, I, 251, 291.

⁸⁴ Jaksch, MC, III, 387.

⁸⁵ Jaksch, *Geschichte Kärntens*, I, 293 sl.

⁸⁶ *Liber cert. hist.*, ed. Schneider, I, 251, 290; II, 160, 195.

⁸⁷ Prim. o teh stvarih: Dr. Georg Mich. Weber, *Handbuch des in Deutschland üblichen Lehenrechts*, I, 37; III, 12, 105, 110, 122 sl.

ni mogel podeliti Koroške v fevd vojvodu Hermanu, marveč je le zastopal vladarja pri slovesni umestitvi na knežjem kamnu.

Naslednjo zgodovinsko vest o ustoličenju imamo o Hermanovem sinu Bernhardu, ki so ga Korošci »slovesno povzdignili za kneza«: eum in principem sollempniter sustulerunt.⁸⁸ Ker se pojavi kot vojvoda še pred smrtjo svojega brata Ulrika, je zelo verjetno, da so ga Karantanci »sprejeli« za vojvoda še za življenja Ulrika. Tudi Jaksch izključuje verjetnost, da bi Bernhard že prej dobil vojvodsko oblast kot bratov sofevdnik in da bi si iz tega naslova prisvojil vojvodski predikat.⁸⁹

Obširnejša poročila imamo o ustoličenju vojvode Majnharda Tirolskega l. 1286, katero zelo podrobno opisujeta kar dva skoraj sodobna vira: Otokarjeva rimana kronika in opat Janez iz Vetrinja. Tudi to se je po izrečnem pričevanju opata Janeza vršilo na knežjem kamnu poleg cerkve sv. Petra na Krnskem gradu, medtem ko je novi vojvoda po ustoličenju delil pravico in fevde na bližnjem Gosposvetskem polju: quo peracto ad sedem tribunalis in pratis Soliensibus positam princeps properat, iudicium et justiciam divitibus et pauperibus juxta querelas et propositiones singulis facturus, feoda poscentibus et ad se spectantibus concessurus; — Deinde in prata Soliensia ad faciendum iudicium et justiciam omnibus querulantibus princeps pergīt, ubi sedes posita cernitur tribunalis; ubi eciam feoda sua conferet dependencia a terra et respiciencia ad eundem.⁹⁰

Opat Janez razlikuje dobro dejanje pravne umestitve, ki se vrši pri kamnu na gričku (de monte princeps properat) poleg cerkve sv. Petra, od sodnih funkcij in podeljevanja fevdov že ustoličenega in cerkveno posvečenega novega vojvode pri sodnem stolu (sedes tribunalis) na Gosposvetskem polju. V Otokarjevi rimani kroniki lokalizacija ni tako točna. Tam stoji le splošno, da naj novi deželni knez pride úf ein velt, lit bi Zol, daz ist ze guoter mâze wit, darúf ein stein lit. Tako Puntchart kakor tudi Graber sta kljub Jakschu odločnega in pravičnega mnenja, da je tudi pri Otokarju s tem mišljen starodavni knežji kamen na Krnskem gradu.⁹¹

V interpretaciji Otokarjevega poročila je Jaksch zagrešil še drugo, za njim večkrat ponavljano zmoto, češ da so po starodavnem obredu ustoličevali vojvodo samo tedaj, kadar je izumrla poprejšnja in je nastopil vojvodsko čast prvi član nove rodovine.⁹² Kronist pa le pripoveduje (v. 19.983 sl.), če smrti sila ugrabi dednega gospoda in kneza deželi, ki na ta način zapade kot izpraznjeni fevd zopet državi v svobodno razpolaganje, naj se dotični, ki je vojvodstvo prejel v fevd, dà po starem običaju umestiti na knežjem kamnu: sô dem lant werdent genomen / von des tôdes getursten / sin erbeherren unde fursten / und daz daz

⁸⁸ Gl. Jakschevo poročilo v MIÖG, XXIII, 1902, 318.

⁸⁹ Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 330, 332.

⁹⁰ Johannis Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 252, 292.

⁹¹ Puntchart, Herzogseinsetzung, 41. — Graber, Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg (S. B. der Wiener Akad., ph.-hist. Kl., Bd. 190/5), 70. — Jaksch, Geschichte Kärntens, II, 110 sl. ter njegove pripombe v MIÖG, XXIII, 1902, 313.

⁹² Jaksch, Geschichte Kärntens, II, 109. — A. E. Schönbach, Der steirische Reimchronist über die Herzogshuldigung in Kärnten (MIÖG, XXI, 1900), 519. — M. Kos, Zgodovina Slovencev, 165.

selbe lant / in des riches hant / ledic gedihet, / svem ez das riche lihet, / der selbe komen sol / uf ein velt, lit bi Zol. Jaksch in njegovi pristaši niso upoštevali, da se na Koroškem ni razvila nobena dedna monarhična oblast, saj je dovolj dokazov za to, da so nemški vladarji pravno vedno svobodno razpolagali z deželo (ledic gedihet) ob smrti slehernega vojvode, čigar naslednik se je moral vedno zopet potegovati za novo podelitev. Izraz »erbeherren« je dovolj jasno omejen z naslednjim »unde fursten«.

Saj nas pa razen tega tudi vsa koroška vojvodska genealogija poučuje o tem, da se ustoličevanje ni vršilo samo le ob prilikah prevzema vojvodine po članih nove knežje rodovine. O Spanheimovcih imamo sporočilo, da je bil njih peti član na vojvodskem prestolu, Herman, l. 1161 ustoličen po starem obredu, kar je znano tudi o njegovem drugem nasledniku, vojvodu Bernhardu. Majnhard Tirolski se je dal ustoličiti l. 1286. Ako bi res veljalo načelo, da je to potrebno le za prvega člana nove vojvodske rodovine, ki nam bilo nerazumljivo sklicevanje grofa Ortenburškega in njegovih pajdašev, da so odvezani zvestobe Majnhardovemu sinu Henriku, ker da še ni zadostil staremu običaju umeščenja: quia juxta morem priscorum ducum in sede debita nondum ressedisset nec feoda modo et jure huc usque nullatenus concessisset.⁹³ In to se je zgodilo l. 1307, torej baš v času postanka Otokarjeve rimane kronike, ki naj bi trdila nekaj čisto nasprotnega!

Tudi prvi Habsburžan Oton Veseli se je 2. julija 1335 podvrgel staremu obredu, ut fluctuaciones Karinthianorum dissolveret, qui dicunt nullum principem terre sue rite posse feoda concedere vel judicia exercere, nisi in eo priscarum consuetudinum lex servetur, ut scilicet super sedem suam sollempniter collocetur.⁹⁴ Konstitutivni pomen obreda odseva še v tej pozni dobi iz okolnosti, da se naslednik Albreht Hromi ni dal ustoličiti takoj po bratovi smrti l. 1339, marveč šele l. 1342, ko se je začel bati, da bi ga ne spodrinil mejni grof Ludovik Brandenburški, ki je imel za ženo Marjeto Koroško. Meseca marca 1360 se je dal umestiti njegov sin Rudolf (IV.), na kar spominja tudi v knežjem kamnu nad koroškim grbom vklesana črka R (gl. v pril. sliki 3). Ob istem letnem času se je kot poslednji na knežjem kamnu pri Krnskem gradu dal ustoličiti (18. marca) 1414 Ernest Železni. Za državnopравни pomen, ki so ga pripisovali umestitvi, govori med drugim tudi okolnost, da se je Ernest Železni vprav po tem letu 1414 v svojih koroških listinah nazival »nadvojvoda«, kateri pridevek so za Koroško pridržali njegovi nasledniki do vključno Karla VI.⁹⁵

Njegov nečak, poznejši cesar Friderik III., je ob svojem bivanju v Št. Vidu glede na svoje dostojanstvo (vmb königlicher würdigkeit willen) in na svojo prošnjo dosegel, da mu ni bilo treba sedeti na vojvodskem prestolu na Gospo-
svetskem polju in tam deliti fevde ter priseči na deželne svoboščine, marveč

⁹³ Joh. Viet. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 344.

⁹⁴ Ibid., II, 195.

⁹⁵ M. Wutte, Zur Geschichte Kärntens, o. c., 19. — Glede posameznih umestitev prim. tudi Puntchartovo Herzogseinsetzung, 102—130, dalje Lands-Handvest des löbl. Ertzhertzogthumbs Khärndten (1610), 12, 18, ter Matth. Merian, Topographia Provinciarum Austriacarum (1649), 48 sl., 238, 255, 288, 290.

da je fevde podeljeval kar v Št. Vidu in tam tudi s svojo kraljevo besedo obljubil, da hoče varovati deželne svoboščine. To je potrdil potem še s posebno listino, izdano 29. decembra 1444. Iz teh pogajanj in iz te listine razvidimo, da je šlo le za podeljevanje fevdov na vojvodskem prestolu in za pravice deželnih stanov, — o pravicah umeščajočega kmeta na knežjem kamnu pri Krnskem gradu pa tu ne slišimo ničesar več.

Kakor zaplapola v rahlem plamenu ogenj, preden ugasne, podobno je bilo tudi z vlogo vojvodskega kmeta: romantični »poslednji vitez« Maksimiljan I. je 5. aprila 1506 naročil svojemu koroškemu deželnemu upravitelju, naj ne sklicuje deželanov in podložnikov za nedeljo 19. aprila, ko je nameraval prejeti fevd iz rok kmeta; njegova pot da ga je zadržala, pa se bo zato kljub temu v kratkem podvržel obredu. Še v naslednjem pismu z dne 29. decembra 1506 govori o svojem sklepu, da pride na Koroško in obnovi stari način prevzema dežele od kmeta na Gosposvetskem polju; vendar bi ne prisegel sam, marveč po svojem namestniku. Deželni upravitelj naj se z osmimi najstarejšimi člani stanovskega zbora pouči o teh starodavnih šegah in navadah, o čemer naj mu pride eden od prelatov na dvor poročati; pripravi naj se tudi vojvodski stol. Toda slovesni obred je kljub temu izostal, ker je imel cesar Maksimilijan preveč opraviti s homatijami na Ogrskem in v Lombardiji.

Od Karla V. in Ferdinanda I. so dobili Korošci po komisarijih (1520) zagotovila glede upoštevanja njihovih starih pravic in svoboščin. V Augsbuurgu je končno kralj Ferdinand 14. januarja 1551 z listino priznal, kako so njegovi predniki na vojvodskem prestolu na Gosposvetskem polju delili zapadle fevde in prisegali na deželne svoboščine in pravice, kar oboje so mu stanovi na njegovo prošnjo in glede na kraljevsko dostojanstvo spregledali, ne da bi zaradi tega bili prikrajšani v svojih posebnih pravicah. Zanimiva so pogajanja s Ferdinandovim sinom Karlom, ki je prišel spomladi 1564 v deželo, da bi po naročilu svojega očeta sprejel poklonstvo. Stanovi so dolgo vztrajali pri zahtevi, da se izvrši tudi obred pri knežjem kamnu na Krnskem gradu. Končno so se omečili in omejili, da je Karel 17. aprila 1564 na Gosposvetskem polju prisegel »običajno prisego« ter sprejel od dežele dedno poklonstvo, izrečno ugotavljajoč, da to ne more nasprotovati morebitnim drugim obredom (der vbrigen Cereemonien halben, so vnter solcher erbhuldigung etwo gehalten).

Na podoben način se je izvršilo poklonstvo na Gosposvetskem polju Karlovemu sinu Ferdinandu II. dne 28. januarja 1597. Nasprotno pa si je dal Ferdinand III. l. 1631 priseči zvestobo stanov po svojem zastopniku, enako tudi Ferdinand IV. l. 1651, ko je bilo zadnjič, da se je obred izvršil na Gosposvetskem polju. Leopoldu I. in Karlu VI. so se stanovi poklonili (l. 1660 odn. l. 1728) že v celovski deželni hiši, kamor je bil poklican tudi vojvodski kmet, ki je dobil potrjene nekatere carinske ugodnosti ter smel prisostvovati slavnostnemu obedu.

Tako se je zaključil usodni preokret v razmerju med vladarjem in ljudstvom, ki si je v prvi dobi svobodno izbiralo svojega kneza. Ko so Slovenci izgubili svojo neodvisnost, so imeli po Konverziji pravico predlagati osebo novega vojvode, ki bi jo vladar mogel seve tudi zavrniti, po Schwabenspieglu je bilo to baš obratno: kralj je poslal kandidata v deželo, t. j. on je predlagal, Karantancem pa je ostala pravica, da so odklonili vojvodo, ki jim ni bil všeč,

in kralj jim je moral poslati drugega. Ta pravica sprejetja in zavrnitve pa je do konca 13. stoletja že splahnela v formalistični obred ustoličevanja po kmetu kot zastopniku slovenske narodne skupnosti. Ali ta obred je še vedno državno-pravno izredno pomemben akt, saj mora vojvodovo spremstvo in novi vojvoda sam pritrdilno odgovoriti na kmetova vprašanja in jih vrhtega še s prisego potrditi, kakor nam o tem poročata kronist Otokar in opat Janez Vetrinjski.

Sredi 15. stoletja se pojavi prvič prošnja za spregled ceremonije, češ da se to ne strinja s kraljevo častjo, kar pa ni oviralo Maksimilijana I., da je ukrenil vse potrebno za ustoličenje po starem običaju. V naslednji dobi so se Habsburžani najbolj spotikali nad obredom pri knežjem kamnu; stanovi kot zastopniki dežele so pristali na opustitev tega dela, vztrajali pa pri zahtevi, da novi deželni knez deli fevde na vojvodskem stolu in da tam s prisego potrdi deželi njene stare svoboščine. Novi vojvode pa so se izmikali tudi tej dolžnosti, ki naj bi jo opravili njihovi komisarji, dokler se ni cela slovesnost prenesla z Gosposvetskega polja v Celovec v deželno hišo ter se sprevrгла v poklonstvo dežele absolutističnemu vladarju. Kolo časa se je zaobrnilo: nekoč se je deželni knez ob nastopanju svoje časti moral potegovati za priznanje in naklonjenost dežele, sedaj je pa dežela nastopajočega vladarja pokorno prosila dobrohotnega upoštevanja svojih potreb!

Okrog Schwabenspiegla

Pri raziskavanju in spoznavanju državnopravnih razmer v stari Karantaniji je velikega, naravnost bistvenega pomena zapis, ki se nam je ohranil »o pravicah koroškega vojvode« v dveh rokopisih nemške pravne knjige Schwabenspiegel: rokopis gießenske vseučiliške knjižnice poteka iz srede 14. stoletja, rokopis samostanske knjižnice v St. Gallnu pa sega že v 15. stoletje. Vsebinsko tega Schwabenspieglovega vrinka so doslej različno tolmačili. Mnogi raziskovalci so omalovaževali njegov pomen kot vir za zgodovino vojvodskega ustoličevanja: Goldmann ga naravnost obsoja kot izmišljotino in bajko⁹⁶, Puntschart pa kot kuriozno in pomanjkljivo popisovanje stare karantanske demokratične ustave.⁹⁷ Poročajoč o Puntschartovi knjigi trdi tudi Jaksch, da glede vojvodske umestitve Schwabenspieglovo čudaško poročilo nudi toliko kot nič, katero sodbo je po poznejših raziskavanjih v svoji koroški zgodovini deloma popravil.⁹⁸ Če je Graber gledal v vrinku usedlino zgodnjeresrednjeveških pravnih razmer in preostanke še v 13. stoletju veljavnega običajnega prava,⁹⁹ naj bi se po Volteliniju ta vir sploh brisal iz koroškega zgodovinopisja. Dr. M. Wutte je zavzel posredovalno stališče, češ da strelja Voltelini očitvidno preko cilja; kajti neko jedro mora Schwabenspieglovo poročilo vendarle imeti, treba je samo v zamočanem vprašanju ločiti pleve od zrnja.¹⁰⁰

⁹⁶ E. Goldmann, Einführung, 195.

⁹⁷ Puntschart, Herzogseinsetzung, 71 sl.

⁹⁸ MIOG, XXIII, 1902, 316. — Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 70; II, 109.

⁹⁹ Graber, Der Eintritt des Herzogs, 50. — Isti, Volksleben in Kärnten, 46.

¹⁰⁰ Carinthia I, Jhg. 130, 1940, 389.

Po mnenju Voltelinija je interpolacija v Schwabenspieglu zgolj le zanimivo pričevanje o političnih ciljih, ki jih je v 14. stoletju zasledovalo koroško stanovsko plemstvo. Opira pa svojo trditev na naslov državnega lovskega mojstra, ki ga vrinek priznava koroškemu vojvodu, in na rastočo moč deželnih stanov. Glede arhivenatorstva bomo pozneje videli, da je prišlo šele v času Rudolfa IV. in zaradi njegovih osebnih pretenzij v razgovor; upoštevati pa je treba, da je po Schwabenspieglu koroški vojvoda le lovski mojster, ne pa kak veledostojanstveni obrister jegermaister. O kaki rastoči moči deželnih stanov pa v zadevnem Schwabenspieglovem poročilu ne najdemo nobene sledi. Voltelinijevemu mnenju o zgodovinski brezpomembnosti vrinka se je pridružil še Torggler, ki pravi, da je treba Schwabenspieglav zapis nekoliko pretolmačiti (umdeuten). Trdi torej, da so vojvodskega kmeta, ki je bil že od nekdanj odbran iz določene rodbine, v Schwabenspieglu spremenili v svobodno voljenega sodnika, formalna vprašanja na novega kneza pa naj bi se kar na lepem sprevrgla v pravico, da so kmetje mogli poslanega kneza tudi odkloniti.¹⁰¹ Če so kmetje resnično hoteli potisniti v stran stanove in si prilastiti pravico ustoličevanja, kako da ne čujemo nikjer niti besedice ugovora od strani plemstva? Vse to je zbegalo Hugelmann¹⁰², da dvomi o vrednosti Schwabenspiegla kot vir. Kot novost podčrtuje okolnost, da švabsko zrcalo ne omenja vprašanj, ki jih stavlja kmet na novega vojvodo po Otokarjevi kroniki in pri vetrinjskem opatu. To pa izvira pač od tod, ker je v obeh slednjih, novejših virih izmenjan prvotni volivni akt, ki živi sedaj le še v obliki vprašanj kot rudiment nekdanjih volivnih kapitulacij.

V zadnjem času je skušal Rauch¹⁰³ z novim dokazovanjem pripomoči Voltelinijevi obsodbi vrinka do zmage. Trdi, da Schwabenspieglovo poročilo ni verodostojno, da vsebuje protislovja in da je svoje predloge deloma tendenciozno, deloma igračkajoč predrugačilo. Ker mu je zaradi tega več ali manj le literarno skrupucalo, mu je glavni in najstarejši vir Otokarjeva rimana kronika. Iz te predpostavke potem išče in najde neko namišljeno vzporednost dejanja ter dokaz, da sloni vrinek na zadevnem poročilu Otokarjeve kronike. Kdor primerja oba opisa, mora ugotoviti, da se bistveno razlikujeta; ni ne besednih in ne stvarnih odvisnosti, ki bi se mogle kvečjemu ugotoviti za Otokarja kot tistega, ki edini je mogel jemati, ne pa dajati. Kako naj bi baje kasnejši Schwabenspiegel le mogel priti na misel, da bi Otokarjevega vojvodskega kmeta nadomestil z voljenim sodnikom. Če opisuje Schwabenspiegel razmere svojega (po tej podmeni poznega) nastanka, potem to že ni bilo več res, ker je razvoj — kot smo zgoraj videli — v teku stoletij šel svojo pot dalje; če je pa nameraval podati prvotno stanje in sodobno obiti, je bil pa njegov avtor sijajen poznavalec starih slovenskih in slovanskih državnopravnih razmer.

¹⁰¹ Hans Voltelini, Der Bericht über die Rechte des Herzogs von Kärnten in zwei Handschriften des Schwabenspiegels (Aus Politik und Geschichte — Belows Gedächtnisschrift), 95—111. — Karl Torggler, Zur Auslegung des Schwabenspiegeleinschubes über die Rechte des Herzogs von Kärnten (ZRG, germ. Abt. 60, 1940), 291—300.

¹⁰² K. G. Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten im deutschen Mittelalter (Festschrift Adolf Zycha), 251 sl.

¹⁰³ K. Rauch, o. c., 189, 209 sl., 212.

Rauch¹⁰⁴ se strinja z menoj, da je pisec st. gallenskega rokopisa bil vesten prepisovalec in da mu gießenski ni služil za predlogo, kateremu pa daje v vsakem oziru prvenstvo. Četudi priznava, da je treba pritegniti st. gallensko besedilo v nekaterih točkah kot korekturo gießenskemu, se mu vendar zdi, da obširnejši st. gallenski tekst ne prinaša izboljšanj, marveč je ta razširitev ali odveč, ali pa si jo je treba razlagati z izpustitvami v predlogi. Zoper to pa je treba pripomniti, da si ni niti pisec st. gallenskega rokopisa samovoljno izmišljal in širil tekst, niti ne smemo tega trditi o vmesni predlogi, kvečjemu to, da je gießenski rokopis smiselno pravilno krčil prvotno, obširnejše besedilo, ki je samo ali v vmesni predlogi za St. Gallen (ki jo R. nekam mehanično domneva, zaradi 100 let nižje starosti) bilo po prepisovalcu morda nekoliko zmedeno. Zdi se mi, da Rauchova emendacija besedila ni prepričljiva, ne napravlja izvirnega teksta nič razumljivejšega in je zato odveč; upoštevati je tudi treba, da ima vsak pisec in vsak čas svoje stilistične posebnosti. Če je gießenski rokopis iz srede 14. stoletja, s tem ni podana nobena osnova za postanek poročila samega, ki je moglo biti prevzeto iz dosti starejše predloge. Rauch to v načelu dopušča, ne pa v našem primeru, ko z Voltelinijem zanika vsakršno samostojno virovno vrednost vrinka. Ako torej priznava, da Gießen ne predstavlja prvega Schwabenspieglovega poročila o koroškem ustoličenju, ali misli, da je bila tudi ona prva osnova napravljena v samostanu Königsfelden v počast Rudolfa IV. in z namenom, napraviti obred bolj dvorjanski?

Mojo domnevo, da sta oba rokopisa nastala v kakih bližnjih odnosih do prvotnih habsburških posestev kje v obsegu ozemlja alemanskega narečja, je namreč Rauch¹⁰⁵ zasledoval dalje in dognal, da se je to moglo zgoditi v švicarskem Königsfeldnu, kjer je vdova kralja Albrehta I. na mestu, kjer je bil njen mož umorjen, ustanovila frančiškanski samostan, ki je tudi še pozneje ostal v tesnih zvezah z avstrijskimi deželami in z njihovo vladarsko rodovino. Ne le rokopis Avstrijske kronike o 95 oblasteh, s tem samostanom veže Rauch tudi Schwabenspieglov vrinek, ki da je nastal med Božičem 1356 in septembrom 1360. To trditev pa je treba omejiti, da je tedaj v podkrepitev državnopravnih zahtev samostanskega dobrotnika Rudolfa IV. bilo vneseno v že od prej obstoječi vrinek edino morda besedilo o državnem (toda ne vrhovnem) lovske m o j s t r u. Konventualci so hoteli s tem podpreti častihlepne načrte in želje svojega pokrovitelja po častni državni službi v r h o v n e g a lovskega mojstra, pa so s celotnim zapisom obenem rešili prevažen vir za slovensko zgodovino.

Arhivenatorstvo je tista tarča, v katero so z Voltelinijem, Torgglerjem in Rauchom streljali vsi tisti, ki žele opečatiti kot neverodostojen in varljiv Schwabenspieglov zapis »o pravicah koroškega vojvode« v celoti. Potrebno je zaradi tega, da pregledamo vse okoliščine, ki so mogle ugledati pot, da je okolica Rudolfa Ustanovitelja pri izvrševanju visokoletnih zamisli svojega gospodarja si izbrala vprav Koroško, ki naj bi kot plemenska vojvodina v zvezi z dostojanstvom vrhovnega državnega lovskega mojstra dvignila njenega nositelja na enakovreden položaj z nemškimi volivnimi knezi.

¹⁰⁴ K. Rauch, o. c., 181. — J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, 111, 120.

¹⁰⁵ Rauch, o. c., 223 sl., 229 sl. — E. K. Winter, Rudolf IV. von Oesterreich, I, 290 ss., 308.

Velikaši so si za svoj lovski šport že od nekaj vzdrževali svoje lovce in sokolarje, ki so bili dolžni paziti na red in lovno živad v revirjih ter skrbeti za lovske živali (pse in sokole). Hinkmarjev palačni red¹⁰⁶ pozna štiri glavne lovce in enega sokolarja (*venatores principales quatuor, falconarium unum*), ki so jim podrejeni razni uslužbenci nižjih vrst (*bersarii, veltrarii, beverarii*). Naravno, da je imel vladar izven dvora več lovcev nego samo štiri, ki so bili pač res glavni. Kakor v drugih primerih, je pozneje tudi v tej stroki mogla postati služba zgolj častna, ki se je podeljevala kot odlika in privileg. Kraljevega lovca srečamo tudi v Ruodliebu, kulturnozgodovinsko izredno zanimivi pesnitvi meniha iz Tegernsee-ja iz druge tretjine 11. stoletja. Ruodlieb pobegne razočaran iz svoje domovine in sreča takoj na meji sosednjega kraljestva lovca, ki mu razodene, da ima vpliv na svojega vladarja, ki ceni lovce in lovsko umetnost: *Venator regis sibi carus sumque fidelis, / Nec solet audire quemquam clementius ac me / ... Diligit hanc artem rex hac et in arte peritum*. Lovčeva naloga je tudi bila, da je pred kraljem držal psa na vrvici: *Qui praecursorem laeva tenuit bicolore, / Cui fuit aurata collo connexa catena*.¹⁰⁷ Ruodlieb sam prejme pri kralju mesto kot venator peregrinus, nosi lovski rog in vodi psa na svileni vrvici. — Ottobeuernski opat se l. 1180 sklicuje na svoj privileg, da daje cesarju dva psa, drugače pa da je prost vsakih dajatev.¹⁰⁸

Podobno častno obveznost je imel tudi vojvoda Karantanije, ki je slovela, da je bogata divjačine (*abundans feris, pecudibus et jumentis*).¹⁰⁹ Otokar nam namreč pripoveduje v svoji rimani kroniki (v. 19.904—19.930), da mora cesar, kadar namerava loviti v nemških deželah, povabiti tudi »slovenskega gospoda«, da mu ob pravem času pripelje na kraj bivanja dobre pse in oskrbi vse potrebno: *ez ist alsus bewant / vmb des fursten reht uz Kerndenlant, / daz im der Keiser sol sagen, / swen er durch guffen wil jagen / hie ze tiutschen landen; / sô sol imz ouch enplanden / der windische herre, / daz er den Keiser dâmit ère, / swâ er hof hât: / sin reht er dâmit begât, / daz er zuo der stunde / si gewarnet guoter hunde / uf die warte und ze ruore, / ... daz dem keiser geraete / zuo gejeides sachen / der von Kernden machen / von sinem lande sol*.

Glede lovskih podrobnosti se Otokar opravičuje, da jih ne pozna; kogar pa to zanima, naj bere v Tristanu (*swer des kunde welle hân, / der sol Tristramen lesen, / dem ist wol kunt gewesen / swaz ze gejeide gehôrt*). Kronist ima v mislih mesto, kjer mladi Tristan poučuje, kako se po dvorski šegi poklanja jelen (*wie man den hirz prisanten sol*) odn. kako ga je treba razkosati. Nikakor ne na štiri dele kot prašiča (*alsam ein swîn*), marveč se dene najprej iz kože, odstrani drobovje, ki ga dobijo za hrano psi (*curie*), ostalo se pa raztelesi po vrsti »*alse der hirz geschaffen ist*«. Kosi se potem zložijo na kožo in tako se more pokloniti kralju: *daz wart schöner unde baz ze hove gepri-santet nie*. Lovski družbi je novi način tako dopadel, da se ga je sklenila za

¹⁰⁶ Hincmari Rhemensis Epistola de ordine palatii, ed. H. G. Gengler, Germanische Rechtsdenkmäler, 696.

¹⁰⁷ Ruodlieb, der älteste Roman des Mittelalters (hg. von Friedr. Seiler, 1882), 206, 209.

¹⁰⁸ K. Rauch, o. c., 205.

¹⁰⁹ A. Schönbach, Des Bartholomaeus Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240 (MIOG, XXVII, 1906), 72.

vedno oprijeti: diu kunst gevallet mir sô wol, / daz ich niemer hirz noch tier / gehouwen wil in vier quartier, / vnd solte ich iemer mêre jagen.¹¹⁰

Te in podobne etiketne stvari je imel v mislih Otokar pri svojem sklicevanju na Tristana. Kot lovec je bil koroški vojvoda dolžen svojemu vladarju izkazati čast tudi s primernim lovskim poklonom. Ako je bila ta dajatev omejena že v prvotni Schwabenspieglovi predlogi, so jo za Rudolfa IV. mogli razširiti s pristavkom, da je vojvoda s tem jelenim darom prejel deželo v fevd (vnd sol och also da mit sinü lehen enpfahen), da bi tako opravičili in utemeljili pretendirano dostojanstvo vrhovnega lovskega mojstra. Falzifikator pa pri tem ni pomislil, da n. pr. posteljnik k prejemu fevda ni privlekel postelje in točajnik ne soda, zapeljala pa ga je okolnost, da je ob slavnostni pojedini ob priliki razglasitve zlate bule (1356) meißenški arhivenator prispeval jelena in vepra.¹¹¹ A je pri tem prezrl, da tu ni šlo za prejem fevda, marveč le za častni prispevek za cesarjevo mizo. Da bi verjetnost svoje potvorbe še zvišal, je interpolator označil obleko slovenskega kmeta enostavno za lovčevo obleko, dodajajoč edino, da mu je obesil še obliгатni lovski rog ob bok, ker pas in torba nista izključno lovčev rekvizit.

To dejstvo pa dokazuje, da je opis slovenske kmečke noše interpolator pasusa o lovskem mojstru, ki pripelje na dvor jelena, že našel v prvotnem Schwabenspieglovem vrinku; če bi ga že ne bilo tam, bi se zadovoljil z enostavno ugotovitvijo, da je koroški vojvoda državni lovski mojster, ali pa bi dodal pravi opis lovčeve obleke in opreme. Ta bi pa ne bila sive barve, ki jo vrinek večkrat omenja in ki je bila zbog svoje nevsiljive skromnosti po srednjeveških predpisih pridržana za kmetovo nošo. Obleka dvornih dostojanstvenikov, kar naj bi vrhovni lovski mojster bil, pa bi po naziranju in običajih one dobe morala kar sijati v živahnih in pisanih barvah. Mešanje in sestavljanje različnih tipov, kar je interpolator zagrešil s strnitvijo narodne noše z lovsko, pa je bilo srednjemu veku popolnoma tuje.¹¹²

Po soglasnih poročilih virov se je moral dati vojvoda ustoličiti v narodni kmečki obleki, v kateri se je javljal tudi na dvoru. In za kmeta bi privedba lovne živali na dvor ob podelitvi fevda ne bil nič primeren, marveč kar kuriozen in njegovo delavnost naravnost kompromitirujoč atribut. Kot zastopnika kmetov, ki so ga edini imeli pravico voliti, bi ga pač bolje označevala goved, ki ž njo nastopa tudi pri ustoličitvi.

Vojvodovo kmečko obleko utemeljuje vetrinjski opat Janez s tem, ker je koroški vojvoda po službi tudi državni lovec, pa mu je taka obleka in palica primerna ob pohodih skozi gorske divjine, goščave in kotanje; za vladarja je

¹¹⁰ Tristan und Isolde (J. Kürschner, Deutsche Nationalliteratur, 113), v. 3054 sl., 3306 sl., 3544 sl. O lovu vobče in o lovskih dogodivščinah poroča pesnitev v verzih 2756—3483.

¹¹¹ K. Rauch, o. c., 206 sl.

¹¹² K. Rauch, o. c., 193 sl. — Glede priljubljenosti torbe pri Slovencih prim. opombo 84 pri Rauchu na str. 195 ter mojo Zgodovino slov. naroda, str. 180, 619. — Tudi G. Graber se v svoji najnovejši študiji (Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein, Carinthia I, 1942, 31 s.) ne spotika nad lovsko službo koroškega vojvode; to njegovo opravilo poznajo že starejši viri in ni potrebno, da bi zaradi te vojvodove dolžnosti zavračali Schwabenspiegel v celoti. Rudolf IV. je mogel pasus vrinka uporabiti le v to, da bi lovskega mojstra spremenil v državno dostojanstvo »vrhovnega lovskega mojstra svete rimske države«.

dolžen razen tega vzdrževati lovske pse: est enim venator imperii, qui dum per nemorum densitatem, per moncium sublimitatem et vallium profunditatem habet transire, habitu tali baculoque expedit se munire; debet etiam canes venaticos habere et ad imperatoris decenciam enutrire.¹¹³

Povezanost Koroške z lovstvom se zrcali tudi v tem, da je bil že iz davnine njen deželni patron sv. Egidij (sv. Tilen, št. Ilj), ki ščiti košuto, katera se zadeta s pšico zateka k njemu. Njegov grob v Saint-Gillesu v južni Franciji je bil tudi Slovencem za Rimom in špansko Kompostelo najbolj obiskana božja pot; njemu so posvečene po Slovenskem mnoge cerkve in po njem imenovani številni kraji. Sv. Egidij je priprošnjik zoper kugo in gobavost, zoper sušo in zoper splošno nesrečo; Slovenci ga časte kot zavetnika živine in pastirjev ter kot varuha zoper slano in mraz.¹¹⁴ Njegov god se praznuje 1. septembra in to je dan, ko je bil l. 1286 slovesno ustoličen vojvoda Majnhard. Značilno je, da je le-ta po prejemu fevda nad pol leta čakal vprav na ta praznik, ko je prevzel po starem običaju deželo v svojo posest. Zadnje slovesno ustoličenje se je izvršilo na vigilijo sv. Jožefa, 18. marca 1414. Češčenje sv. Jožefa je razmeroma poznega izvora. Šele papež Sikst IV. (1471—1484) je dovolil njegov praznik za vesoljni katoliški svet. Po izbiri dneva za ustoličenje Ernesta Železnega se zdi, da je že v 15. stoletju nazadovalo češčenje sv. Egidija in da je na njegovo mesto stopil kot koroški deželni patron sv. Jožef.

Lovska služba in obveznosti koroškega vojvode, ki o njih poročata Otokar in opat Janez, so mlademu in slavohlepnemu Habsburžanu Rudolfu IV., ki se je z zlato bulo in po volivnih knezih čutil ponižanega in zapostavljenega, dale pobude, da se je v zvezi s potvorbami v privilegium frid. majus (nastalem pozimi l. 1358/9) začel poleti 1359 nazivati za (palatinskega) nadvojvodo in za državnega vrhovnega lovskega mojstra, sacri Romani imperii supremus magister venatorum, pretvarjajoč služnost lovca v državnopravno dostojanstvo. Kakor je njegovemu tastu Karlu IV. zagotovila posest Češke posebno stališče v nemški državi, podobno naj bi tudi njemu pomogla Koroška kot stara plemenska vojvodina, ki naj se ž njo kot z nadvojvodino veže naslov vrhovnega lovskega mojstra kakor s Češko služba državnega točaja. Podlago za zahtevo po nadvojvodskem naslovu naj bi namreč dalo dostojanstvo vrhovnega lovskega mojstra, archymagister venatorum, to pa je slonelo na koroški vojvodini. Zato tudi razumemo, da se je dal Rudolf IV. meseca marca 1360 ustoličiti po pradavnem običaju, secundum morem incolarum, ter da najdemo njegovo ime vklesano tako na knežjem kamnu kakor tudi na vojvodskem stolu. S tem dejanjem je name-raval tudi utrditi lastno stališče pred svojim cesarskim tastom, ki pa se je trdovratno upiral potrditvi potvorjenih privilegijev. Izza jeseni 1360 se zato Rudolf ne imenuje več vrhovni lovski mojster, tudi nadvojvodski naslov je opustil, ki pa ga je začel rabiti Ernest Železni baš takoj po svoji umestitvi za koroškega vojvodo (gl. zg. str. 24).¹¹⁵

¹¹³ Johannis Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 252, 292.

¹¹⁴ Življenje svetnikov (izd. Družba sv. Mohorja), 319. — Fr. v. Sales Doyé, Heilige und Selige der kathol. Kirche, I, 19, 613. — Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens (Carinthia I, 117. Jhg., 1927), 89 sl.

¹¹⁵ E. K. Winter, Rudolf IV. von Oesterreich, I, 372—375. — K. Rauch, o. c., 207, 226 sl.

Ko smo sedaj dognali, kako, kdaj in zakaj je bil domnevno vnešen stavek o državnem lovskem mojstru in razglašena slovenska narodna noša z dodanim lovskim rogom enostavno za nošo lovskega mojstra, je treba na ta način prečiščeno besedilo »o pravicah koroškega vojvode« pregledati po vsebini in starosti. Glede slednje sem že v svoji razpravi o Schwabenspieglu in koroškem ustoličenju trdil, da se nam tam predstavljajo še prvotne, arhaisko patriarhalne razmere. Prav tako sem ob priliki svojega poročila o Torgglerjevi razpravi poudaril, da ostane Schwabenspiegllov zapis »s svojo arhaistično vsebino trdno slej ko prej kot najprvotnejši vir za vznik in državnopravni pomen karantanskega knežjega ustoličenja«, razpravljajoč o staroslovenski prisegi pa sem dejal, da nam Schwabenspiegllov vrinek »iz trdožive pravne tradicije fiksira stanje, ki je mnogo starejše, kakor bi po času zapisa samega prav za prav pričakovali.«¹¹⁶ Upoštevati je treba okolnost, da srednjeveške pravne knjige nimajo namena risati razmere, kakršne so ob času zapisa bile, niso hotele biti kronike, marveč pisano potrdilo v narodu živeče pravne zavesti, ki jo je treba ohraniti kot sveto dediščino neokrnjeno in neoskrunjeno (prim. zg. str. 4).

Kako pa je bilo z rekonstrukcijo tega pravnega naziranja, ki je ob nastanku Schwabenspiegla (ok. l. 1275) bilo že močno obledelo? Ne smemo si misliti, da za ta namen ni bilo — razen nezanesljive ljudske tradicije — nobenih pisanih virov na razpolago. Saj vemo o Majnhardu Tirolskem, ki je hotel poznati in razčistiti svoje pravno razmerje do države in do ljudstva, da se je po ustoličitvi l. 1286 zanimal za obredne posebnosti, gotovo pa tudi za pravice ljudskega zbora in stare veče, četudi so v njegovi odn. še v prejšnji dobi postale le še formalistični relikviti nekdanje veljavnosti, ter da je dokazila o teh raziskavanjih dal shraniti v svojem družinskem arhivu: fertur dux Meinhardus processum horum jurium in castrum Tyrolis, ubi habuit suum conservatorium, deportasse.¹¹⁷

To poročilo že samo torej suponira, da so obstajali zapiski, ki so ugotavljali pravice koroškega vojvode. Ti zapiski so mogli segati zelo daleč nazaj, ker zopet srednjeveške države ne smemo vzporejati z današnjo, ki hoče vso zakonodajo čimprej izenačiti in izbrisati vsako posebno javljanje pravnega življenja. Pravne razlike v državi je upoštevala celo tako močna vladarska osebnost, kakor je bil cesar Karel Veliki, ki o njem poroča letopisec v zgornjeavstrijskem Lorchu, da je l. 802 ukazal, da se vsi zakoni njegove države preberejo in razložijo vsakemu v njegovem jeziku: Sed et ipse imperator... congregavit duces, comites et reliquo christiano populo cum legislatoribus, et fecit omnes leges in regno suo legi, et tradi unicuique homini legem suam, et emendare ubicumque necesse fuit, et emendatum legem scribere, et ut iudices per scriptum judi-

¹¹⁶ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XIX (1938), 126; XXI (1940), 130; XXII (1941), 64.

¹¹⁷ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 292. — Schneider razlaga opatov »processum« kot agendi rationem, ordinem, in quo consuetudines inthronizationis conscriptae erant. Na drugem mestu (Schneider, II, 196) rabi opat Janez besedo processum v podobnem pomenu kot potek ali način (processum nove supersticionis), prav tako glosira tudi Megiser (Annales Carinthiae, 1612, p. 1509) poročilo o pogajanjih za ustoličitev l. 1564 ob robu kot Form oder Proceß der Erbhuldigung in Kärnten.

cassent, et munera non accepissent; sed omnes homines, pauperes et divites in regno suo justitiam habuissent.¹¹⁸

V okviru tega Karlovega naročila ter Majnhardovih raziskavanj je dana osnova za domnevo, da so vsaj glede karantanskega knežjega prava obstajali kaki z a p i s k i. Nanje nas spominja tudi način, kako naši najstarejši pripovedni viri opisujejo ustolitveni obred. Strogo objektivni način izražanja v Otokarjevi kroniki dokazuje namreč, da ne gre le zgolj za suho poročanje enkratnega konkretnega dogodka, marveč da je kronist pri opisovanju uporabljal nekak obrednik. Vse besedilo ima bolj značaj predpisa nego li popisa ali poročila. Temu ustreza tudi zaključni stavek (v. 20.121 ss.), ki ugotavlja, da se je opisanim obrednim posebnostim moral podvreči tudi Majnhard Tirolski: *allez daz ich hân genant, / daz dem fursten widervaren sol, / herzog Meinharten datz Zol / an allen dingen widerfuor. / dô man im hulde geswuor / und er daz herzogtum besaz.*

Objektivne dikcije se poslužuje tudi vetrinjski opat Janez, ko nam podrobno riše ustolitvene običaje. Le-ta omenja samo v začetku, da se je vojvoda Majnhard dal umestiti l. 1286 po običaju dežele. Potem pa začena opis obrednika z značilnimi besedami: *Cujus terre ritus ab antiquis sic extitit observatus.* Tudi v naslednjem izpričujejo vsi izrazi, da ne gre za prikazovanje enkratnega dogodka, marveč za splošen, občeveljaven predpis: *rusticus ponitur (ne: sedet), comes Goricie adherebit (ne: adheret), officiales principi se conjungunt (ne: conjungunt), Sclavice proclamabit (ne: proclamat, ali, po Eneju Silviju, inclamat), respondetur (ne: respondent, kakor si je zgolj poročajoče besedilo po vetrinjskem opatu pozneje priredil Enej Silvij, ki je ustrezno ravnal tudi v ostalih primerih), episcopus officium celebrabit — principem consecrabit (ne: celebrat — consecrat, odn. bi v tem in v prejšnjih primerih mogel uporabiti tudi perfektovo glagolsko obliko, če bi šlo samo za poročilo o ustoličenju l. 1286).*

Glede Schwabenspiegla pa pravilno ugotavlja Rauch¹¹⁹ sam, da je tudi tam popis pravnega položaja koroškega vojvode čisto splošnega, torej zopet normativnega značaja. Kar pa se tiče tamkaj omenjenega ljudskega zbora, sem imel že poprej priliko opozoriti, da ta večja ne odloča več o volitvi vojvode, marveč le o njegovem sprejetju; če namreč deželi ni bil po volji, jim je morala nemška država poslati drugega. Prastaro stanje se je po Schwabenspieglovem zapisu spremenilo dalje v toliko, da na volivnem zborovanju (veči) niso več sodelovali prav vsi svobodni kmetje. Predsednik večje, Schwabenspiegel ga zove sodnika, bi tudi tehnično težko zmožel, da bi vsakega kmeta posebej vprašal za njegov votum. Kakor pri drugih slovanskih narodih, si je tudi v Karantaniji ljudstvo določilo za sestavo sodnih zborov svoje odbrane pooblaščenca, tako imenovane »dobre ljudi«, ki so jih postavljale občine (srenje) in ki so vršili deloma tudi posle verodostojnih prisežnikov. Pri tako važnem opravi, kot je bila volitev novega kneza, je moglo ljudstvo te »dobre ljudi« še posebej zapriseči, da bodo upoštevali dana navodila. Da o sprejemu ali nesprejemu novega vojvode ni več sklepala splošna večja vseh svobodnih deželanov, marveč da so to nalogo opra-

¹¹⁸ Annales Laureshamenses, MG, ss., t. 1, p. 39. — Dr. Gust. Ehrismann, Geschichte der deutschen Literatur, I, 341.

¹¹⁹ K. Rauch, o. c., 178.

vili v njihovem zastopstvu »dobri ljudje«, na to kaže tudi uvodno besedilo Schwabenspieglovega vrinka, ki pravi, da so jih zaprisegli deželi in deželanom: vnd tuend ouch daz vff den aid den sy den lanttluetten vnd dem land geschworen habend. Če bi še vedno odločala celokupnost svobodnega naroda, zbranega na izvršujoči volivni veči, bi taka zaprisega sebi samenu (saj je bila po deželanih — lanttlette na zboru navzoča tudi sama dežela — land) bila čisto odveč in naravnost nesmiselna, umestna pa za primer, ko so občine za ta akt volile v »dobrih ljudeh« svoje pooblaščenca, ki so morali že v svojih občinah (pred dotičnimi srenjskimi sodniki: zato ima st. gallenski rokopis pravilno množinsko obliko »den Richtern«, medtem ko se poprej govori o volitvi le enega sodnika kot predsednika volivne veče), ali pa na volivnem zboru samem priseči deželanom in deželi, katera podeljuje kot skupnost polje obdelujočega kmečkega prebivalstva (die fryen geburen des selben Landes) vso moč in oblast: Der selb richter fragett dann die lanttsaessen all vnd ouch Yettlichen lantsaessen besunder vff den aide, den sy den Richtern dem land vnd lanttsaessen geschworen vnd getoun hand.

Da je treba ločiti med celotnostjo na veči navzočega ljudstva in med prvimi volivnimi, t. j. »dobrimi možmi« kot prisledniki na veči = večniki, dokazuje zopet Schwabenspieglovo besedilo, ki pravi, da so po odločitvi večine (mertail) večnikov - lantsaessen vsi navzoči (alles daz land, arm vnd rich) po splošnem sklepu (mitt gemain Raut, kar ustreza običajnim kronanjskim pritrditvam ljudstva: applausus, acclamatio) šli slovesno sprejemati novoizvoljenega deželnega kneza. Nasprotje in dvojnost med lantsaessen-večniki — ki so jim priznali njihovo biderbkait vnd warhaitt (»dobri ljudje«) in ki so na veči sklepali o sposobnosti in pripravnosti novega vojvode — ter med množico (alles daz land), ki je s svojo aklamacijo (mitt gemain Raut) to odločitev sprejela na znanje, sta torej tudi v besedilu Schwabenspieglovega vrinka določno nakazana.¹²⁰

Po Schwabenspieglu so torej razpravljali o sprejetju ali nesprejetju novega koroškega vojvode na splošnem ljudskem zboru, na veči (nem. Landtaiding). Zborovanja na veči so bila prvenstveno v zvezi s sodstvom, deželani (Landleute, Landsassen), ki so bili dolžni posecati večo, so bili torej v prvi vrsti sodni zbor, ki predstavlja obenem deželo samo. Kakor v švicarskih prakantonih, podobno so tudi v stari Karantaniji bili ti »deželani« kmetje, kar je bilo nujno že zaradi tega, ker so živeli po svojem posebnem plemenskem pravu, ki je bilo obenem deželno pravo kat'eksohén. Te splošne, deželne večje, Landtaidinge, segajo nazaj v dobo, ko vojvoda še ni bil resnični gospod dežele — princeps terrae, kar je postal Spanheimovec Bernhard (1202—1256). Po tem času, torej izza prve polovice 13. stoletja, je na Koroškem deželna večja polagoma zamirala in končno popolnoma odmrla. Izpodrinila jo je nova ustanova dvornega sodišča, ki ga je deželni knez želel imeti v svoji odvisnosti, pa čeprav je bil vezan na sodelovanje sodnikov iz vrst plemičev, ki so sedaj stopili na mesto nekdanjih kmetskih deželanov in prevzeli pozneje tudi njihovo ime (Landleute).

¹²⁰ J. Mal, Rota — staroslovenska prisega (GMDS, XXII, 1941), 63 sl.

Vedno bolj pogosto srečujemo v nemških deželah v teku 13. stoletja izjemno stališče *velikašev, meliores et majores terrae*, nasprotje med *nobiles et meliores terrae* ter med običajnimi *ignobiles*.¹²¹ Schwabenspieglov zapis je temu nasproten z izjavo, da plemstvo v koroškem javnem upravnem življenju ne šteje nič (si sechen ouch enkain adel noch gewalt an, wan biderbkaitt vnd warhaitt). Ta pripomba se je kar nehotoma vsilila piscu, ki je našel zabeležene pravice kmetskih deželanov v svoji predlogi, ki predstavlja stanje in pravice stare ljudske večje. Ta pa je prišla ob svojo veljavo v času dokončnega razvoja in razmaha deželnoknežje oblasti v prvi polovici 13. stoletja; to je obenem čas, v katerem je bila učinkovita volitev po starem obredu dejansko najmanj že izključena.

Glede deželanov meni Rauch, da je Schwabenspieglovo poročilo povzročilo hudo zmedo o razmerju med *Landsassen* ter *Landleute*, ki da je nastala zaradi tega, ker enači *Landleute* z *Landsassen*, s prebivalci dežele sploh, namesto da bi jih v tehničnem smislu vzporejalo z deželskimi gospodi (*Landherren*).¹²² Ako bi bilo res treba oba izraza ločiti, potem bi po besedilu gießenskega rokopisa predsedujoči sodnik na večji pač vpraševal vsakega posameznega deželana (*Landsassen*) glede novega kneza za njegov votum, vendar pa naj bi bila končna odločitev v rokah namišljenega gosposkega sloja *der Landleute*. To v ničemer utemeljeno trditev obsoja kot neskladnost že takoj uvodni stavek, po katerem so *die fryen lantsaessen* — *die fryen geburen* edini upravičeni izbrati deželi novega vojvodo. Pa tudi pozneje so po zapisu *die lantsaessen des landes* tisti, ki ga po večinski odločbi (*der mertail*) ustoličijo na knežjem kamnu. Istovetnost *lanttlütte* — *lanttsaessen* prav tako jasno izpričuje tudi st. gallenski rokopis, po katerem so upravičeni določiti deželi novega kneza *die fryen lanttsaessen* — *die fryen geburen in dem land*. Ti glede na *biderbkaitt vnd warhaitt* odbrani volivni možje, »dobri ljudje«, so bili po besedilu st. gallenskega rokopisa zaprišeženi enkrat den *lanttlütten* kot celokupnosti prebivalstva, takoj v naslednjem stavku pa den *lanttsaessen*, s čimer je enak pomen obeh izrazov dovolj gotovo in dovolj jasno opredeljen.

Skladnost pomena obeh besedi pa je utemeljena vrh tega tudi v območju alemanskega narečja, ki sta v njem napisana oba Schwabenspieglova vrinka. V tem besednem območju pomenijo *Landleute* podeželsko ljudstvo sploh in polnopravnega državljana posebej v nasprotju s tujcem ali navadnim naseljencem; s tem imenom so se nagovarjali v uradnem jeziku švicarski prebivalci med seboj. Kot soznačnica za *Landleute* se tam uporablja tudi *Landsass* v pomenu prebivalca dežele vobče.¹²³

H krivemu tolmačenju besede *Landleute* je zapeljala Raucha — kakor je že iz dosedanjih mojih izvajanj razvidno — neosnovana domneva, da je Schwabenspieglov vrinek tendenčno skrupucalo iz dobe ali celo iz pisarne Rudolfa IV. Toda tudi v tej dobi *Landleute* v nemščini nimajo še poznejšega

¹²¹ Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der terr. Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter* (Veröffentlichungen des österr. Instituts für Geschichtsforschung, I, 1939), 494; prim. tudi str. 414, 451.

¹²² K. Rauch, o. c., 200 sl.

¹²³ J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, 125. — *Isti, Probleme*, 167 sl.

tehničnega pomena za plemiške stanovske zastopnike. Še v 15. stoletju terminologija ni ustaljena, ker dobivajo v listinah landleute skoraj redoma pojasnjevalni pristavek ritter und knecht, ali landleut mitsambt prelaten und steten, ali vsaj kratko sklicevanje na plemstvo (adel). V deželni redu vojvode Albrehta II. za Koroško iz l. 1338 ni sledu o Landleute kot o kakem gospodujočem sloju po Rauchovi zamisli. Uredbo je Albreht izdal na prošnjo vnser lantherren ritter und chnecht von unserm lande ze Chernden. V zadevah, ki jih ta deželni red ne obravnava izrečno, naj se alle herren dienstleut und ander edel leut ze Chernden ravnajo po pravu, ki je veljavno za Štajersko.¹²⁴

Isti vojvoda je l. 1355 izdal hišni red s sodelovanjem unserr lantherrn, ki so na listino obesili tudi svoje pečate. Vojvoda Rudolf IV. je spomladi l. 1359 uredil z velikaši pobiranje užitninskega davka na pijačo: mit allen gäistlichen und weltlichen fürsten prelaten und pharrern lantherren rittern und knechten und mit allen andern unsern getrewen . . . das sullen unser lantherren und die richter pringen an uns . . . sol diser aufsacz ab sein in aller unserr lantherren gericht. Listino je pečatil tudi unser lantrichter in Oesterreich anstat und im namen der andern unserr lantherren. Tudi v listini glede volil, davkov, obrti in sodstva (iz l. 1361) omenja Rudolf IV. »unser lantherren unser rat und ritter und knecht die auf land gesessen sind«.¹²⁵

Nikjer torej ne najdemo v dobi Rudolfa IV. v virih osnove za trditev, da bi Schwabenspieglove lantlüte mogli enačiti z deželskimi gospodi (lantherren). Ne le iz Schwabenspiegla, marveč tudi iz poročil kronista Otokarja, opata Janeza in vseh naslednikov je razvidno, da so morali biti že oni prvi lantlüte - lantssaessen svobodni kmetje. Sicer bi se namreč ob ustoličitvi Otona Veselega (1335) Avstrijci ne smeli zgledovati, da je bil ta obred tudi v svoji končni konstitutivnosti v rokah kmetov, ne pa v odvisnosti deželskih gospodov v smislu Voltelinijeve in Rauchove podmene: manu rustica alapari, quesicionibus et responsionibus examinari et principem vocibus rusticorum consonancium declarari.¹²⁶

V Schwabenspieglovem koroškem vrinku se omenjajo kmetje dežele, gospod dežele, običaji dežele, prisega, ki jo je bilo treba priseči deželi, ter pravice, ki jih je vojvoda prejel od dežele. Pravnozgodovinsko nas zanimata predvsem te slednji dve navedbi. »Dobri ljudje« so bili vezani vff den aid den si dem land vnd och den lantlüten getan hant (gießenski rokopis), ali po st. gallenskem zapisu vff den aid den sy den lantluetten vnd dem land geschworen habend. Der selb Richter fragett dann die lantssaessen all vnd ouch Yettlichen lantssaessen besunder vff den aide, den sy den Richtern dem land vnd lantssaessen geschworen vnd getoun hand, ob sue der selb hertzougg dem land vnd den landlueten nuetz vnd guett dunke, uvodni stavek pa naravnost z vso določnostjo trdi, Wie ain Hertzoug von Kaerndern hett sine Rechtt von dem lande vnd ouch dem Rich, medtem ko gießenski zaključuje s stavkom Das ist hertzogen vnd herren recht ze Kaernden in dem land.

¹²⁴ Schwind-Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte, 175, 177.

¹²⁵ Ibid., 190 sl., 191 sl., 205.

¹²⁶ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, II, 161.

Že na drugem mestu¹²⁷ sem pokazal, da beseda *de ž e l a - L a n d* v teh primerih ni prazen zemljepisni pojem, marveč hoče zlasti z izrečno antitezo z Rajhom pokazati na deželo kot državnopravno enoto, ki poleg (fevd podeljujočega) kralja izroča oblast in ki ji zaradi tega gre tudi prisega. Četudi dežela ni juristična oseba, pa obstoji vendar dejansko v svojem pravnem izživljanju, ker se v njenem imenu izvršujejo pravna in upravna dejanja ter izvaja sodna oblast po njenih zakonih. Na tako strnjeno skupnost kaže tudi slovensko ime, ki se izvaja ali iz samostalnika »držela« (kakor govore še Prekmurci) in izhaja iz istega korena kot država — držati, kar pomeni v oblasti imeti kaj, oblast imeti nad čim, ali pa iz *drlžela*, od besede *drlg*, *drlžiti*, kar pomeni razprostiti se v prostoru ali kraju.¹²⁸

Nemški »Land« je po mišljenju O. Brunnerja prehranjevalna, kmečka zemlja, zatem pa pravna zveza deželno zemljo obvladujočih in zemljo obdelujočih ljudi.¹²⁹ To delo pa je uspešno le tedaj, če se more vršiti v miru in če ga ščitijo zakoni, ki urejajo sožitje članov deželne zajednice. Po vsem tem je razumljivo, da pripada izvršujoča oblast tem kmečkim deželanom, kar edino morejo biti tudi *landlüte - lantsaessen Schwabenspiegla*, ki nastopajo na splošni veči (*Landtaiding*) ne le kot zastopniki kmetske, poljedelske dežele, marveč kot dežela sama. V deželi mora veljati enotno pravo, dočim je gospostvo posestvo gospoda, ne glede na to, ali so v njegovem območju pravne razmere in uredbe povsod iste ali ne. Deželo označuje zato posebno, določeno, prav njeno lastno deželno pravo (*Landrecht*). To deželno pravo pa po svojem izvoru ni nič drugega ko staro plemensko, narodno pravo, ki je — kakor smo zgoraj videli — veljalo na področju Karantanije.

Dokler še ni prodrlo vrhovno gospostvo vojvode nad deželo, je bil nemški vladar zavetnik plemenskih kneževin in njihovega prava. Čim bolj pa so se v njih samih porajala kristalizacijska središča vedno večjih knežjih pravic in oblasti, usmerjenih in povezanih v skupnost teritorija in prebivalstva, tem bolj se je razraščala knežja oblast v pravo vrhovno deželno gospostvo (*Landeshoheit*). Ko je ta proces dozorel, se je vladarjeva neposredna oblast nad deželami sprevrгла in omejila v zgolj fevdno gospostvo nad deželnimi knezi (deželnimi gospodi, *Landesherrn*).¹³⁰ Na Koroškem se prvič imenuje princeps *terrae* vojvoda Bernhard; v tej dobi je zamrla tudi stara ljudska sodna veča, ki jo je — kot že zgoraj omenjeno — nadomestilo vojvodovo dvorno sodišče.

Obstoj *Schwabenspieglove* ljudske veče, zasedene po kmetskih deželanih (*lantlüte, lantsaessen*), po vsem tem kaže na čas pred 13. stoletjem in izključuje, da bi predloga za interpolacijo mogla nastati v dobi Rudolfa IV., ko so že novi, iz fevdalnih osnov izišli stanovi (*lantherren*) kot protiutež deželnoknežji oblasti

¹²⁷ J. Mal, *Probleme*, 134 (op. 202).

¹²⁸ Fr. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*, II, 1926, 81 sl. — J. Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči* (GMDS, XIV, 1933), 58 (s. v. država). — J. Mal, *Probleme*, 90 (op. 130). — P. Skok, *Država — dežela* (*Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, VI, 1927), 248 sl.

¹²⁹ O. Brunner, *Land und Herrschaft*, 220 sl. — Podobni pomen ima zemlja pri Čehih; tudi v slovenščini pomeni danes »na deželi« toliko kot »na kmetih«.

¹³⁰ O. Brunner, o. c., 214, 225, 267.

ustvarili svoje zastopstvo, ki se pozneje predstavlja kratko kot dežela sama (Landschaft) in ki se opira na svoje zemljiško podložniško gospostvo.

Da bi Schwabenspiegel koroški vrinek nastal v dobi Rudolfa IV. in celo pod njegovim varuštvom, temu nasprotuje besedilo samo še v dveh nadaljnjih točkah. Najprej je tu ovira z zahtevo, da koroški vojvoda ne sme biti deželni knez tudi še kje drugod. Tako pod Majnhardom Tirolskim kakor tudi pod Habsburžani bi bila ta določba nemogoča in nesmiselna, ker bi bila nasprotna vsem njihovim hišnim interesom. Druga zapreka za resničnost gornje domneve pa je v sodni pristojnosti koroškega vojvode. Dokler namreč novi vojvoda ni prejel dežele v fevd iz rok cesarja ali kralja, je bil tudi on odgovoren veči, ki ga je izvolila, kakor je bilo to v veljavi pri vseh slovanskih narodih. Čim pa je vojvoda prejel fevd, je s tem postal nemški državni knez, ki je bil po germanskem pravu podsoden le kralju in njegovemu dvornemu sodišču.¹³¹

Rudolf Ustanovitelj in njegova okolica pa bi na to nikakor ne mogla pristati. Saj bi to ne bilo v skladu z določbami v privilegium minus, ki so ga prejeli novi avstrijski vojvode od cesarja Friderika I. l. 1156 in po katerem ne sme v Avstriji brez vojvodovega dovoljenja nihče izvrševati sodne oblasti: statuimus quoque ut nulla magna vel parva persona in ejusdem ducatus regimine sine ducis consensu vel permissione aliquam justiciam presumat exercere. Ta privilegij je l. 1358/59 razširil (priv. majus) vprav Rudolf IV. med drugim z določbo, da avstrijski vojvoda (ki je obenem tudi koroški!) ni dolžen zagovarjati se pred cesarjem, če bi ga kdo tožil. Prostovoljno je mogel kogar koli izmed svojih vazalov postaviti za sodnika v lastni zadevi: Eciam debet dux Austriae de nullis oppositionibus vel obiectis quibuscumque nec coram imperio nec aliis quibuslibet cuiquam respondere, nisi id sua propria et spontanea facere voluerit voluntate, sed si voluerit, unum locare poterit de suis vassallis seu homolegiis et coram illo secundum terminos prefixos parere potest et debet justicie complemento. Vrhu tega bi se to ne ujemalo dobro niti s privilegijem de non evocando,¹³² ki ga je dobil Rudolf IV. potrjenega 13. avgusta 1361 od cesarja Karla IV. in ki prepoveduje njegove ljudi klicati pred sodne tribunale izven dežele, razen če bi pri vojvodovih sodiščih ne mogli doseči svoje pravice.

Ker Schwabenspiegel statuirá podsodnost kralju, ki se ji je baš Rudolf IV. na vse kriplje — tudi s pomočjo potvorb — izmikal, je izključeno, da bi vrinek o Koroški nastal pod vtisom in vplivom njegovih dobro preračunanih zahtev. Podsodnost koroškega vojvode kralju pozna tudi Otokarjeva rimana kronika (v. 20.146 sl.): swer in ouch vor dem rich / an sprichet hezlich / umb deheine schulde; za njim trdi isto Avstrijska kronika o 95 oblasteh ter Jak. Unrest. Vetrinjski opat Janez govori o tožbah zoper koroškega vojvodo na cesarskem dvoru, in conspectu imperatoris, kar je po njem posnel pozneje Enej Silvij Piccolomini, vocatus in iudicio coram imperatore.¹³³ Rauch misli, da je giebenski

¹³¹ J. Mal, Probleme, 112 sl.

¹³² Schwind-Dopsch, Ausgewählte Urkunden, 206. — Ibid., 8 sl. (privilegium minus), 10 sl. (privilegium majus).

¹³³ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 291. — Aeneae Silvii Piccolominei Opera geographica et historica (1699), 262.

rokopis točnejši in zanesljivejši,¹³⁴ pa je prav vanj zanešena neka, kot bomo videli, bolj n a v i d e z n a neskladnost ali nejasnost glede na sodno pristojnost.

St. gallenski kodeks pripoveduje, da je pred prejemom dežele v fevd mogel koroškega vojvodo vsakdo tožiti pred sodnikom v deželi, pozneje pa le Slovenec, ki se mu je na slovensko tožbo mogel vojvoda izmakniti z izgovorom, da ne razume jezika. Kot že omenjeno, je po veljavnem slovenskem deželnem pravu bil toženi vojvoda podrejen splošnemu ljudskemu sodnemu zboru, veči, ki ga je kot deželnega kneza sprejela. S prevzemom dežele v fevd je postal nemški državni knez in je kot tak bil odgovoren v tožbah privilegiranemu kraljevemu dvornemu sodišču. Na to slednje se je moral končno obrniti s svojimi zahtevami zoper vojvodo tudi slovenski Karantanec, ki se je pa v tej drugi instanci mogel (po Otokarju in opatu Janezu) posluževati slovenskega jezika tako sam, kakor tudi toženi vojvoda, ki se je doma le izgovoril z neznanjem jezika, da je rešil svoj prestiž pred navadnim deželskim sodnikom.

Tudi besedilo gießenske interpolacije pravi, da po prejemu fevda ne more nihče drug tožiti vojvodo pred deželnim sodnikom kot samo le Slovenec; poprej pa ga je lahko vsakdo obtožil doma v deželi. Nato pa pisec gießenskega kodeksa ne govori o slovenskem tožniku, kakor st. gallenski kopist, marveč pripoveduje o knezovi zatožitvi po Ne-Slovincu (sprichet in iemen anders an denn ain windischer man), ki se mu je izvil z izgovorom, da ne razume, kaj pravi (ich enwaiss nit was du sest). Vojvoda v tem primeru ne trdi, da ne razume jezika, marveč le, da ne ve, kaj hoče. Ali pa naj pripustimo domnevo, da se je moral v slovenski deželi posluževati tudi Ne-Slovenec pred sodiščem slovenskega jezika? Vojvoda je potem porabil isti izgovor, kakor pri Slovincu: neznanje jezika. Mogoče bi pa tudi bilo, da je Nemcu vojvoda na njegovo nemško tožbo dal gornji odgovor, hoteč s tem manifestirati, da je knez plemenske, slovenske vojvodine. V enem kot v drugem primeru je šlo zgolj za to, da si varuje svoje privilegirano sodišče na kraljevem dvoru, kjer je zahteval zase celo še pravico, da se obravnava vrši v slovenskem jeziku, jeziku njegove plemenske kneževine. Navidezna neskladnost je mogla nastati tudi tako, da je iz prvotne predloge, ki pa ni bila ista za oba rokopisa, prevzel gießenski rokopis zadržanje vojvode ob tožbah po Ne-Slovincu, dočim je st. gallenski hotel nakazati le postopek pri tožbi Slovenca; prvotni vir je pa obravnaval oba slučaja.

Za starost interpolacije o Koroški v Schwabenspieglu govori tudi okolnost, da ta ne omenja nobene c e r k v e n e posvetitve novega vojvode. Tega naravno v poganski dobi ni bilo, pri volitvi v krščanski dobi so se pa pri preudarjanju, če je vojvodski kandidat deželanom nützlich vnd guot vnd och kometlich, zadovoljili z ugotovitvijo pravovernosti, kar je pozneje kot posebno vprašanje tvorilo del umestitvenega obreda. V najstarejši dobi je ljudstvo po izvolitvi zapelo tudi zahvalni krleš.¹³⁵ Gießenski rokopis imenuje to zahvalnico »windischen lassen«, dodajajoč pojasnilo »das ist ir windisch gesang«, medtem ko je v st. gallenskem ostal samo ta drugi del. Verjetno se je v 15. stoletju naziv

¹³⁴ K. Rauch, o. c., 180 sl.

¹³⁵ J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, 129 sl. — O slovenskem krlešu - lassen prim. tudi članek dr. Iv. Grafenauerja (Najstarejši slovenski »kirjelejson«) v pričujoči številki Glasnika, str. 63 sl.

laisseren že izgubil, saj ga je moral pisec že v 14. stoletju tolmačiti! V Schwabenspiegelu se potek zaključuje z resnim krlešom, dočim se je ob ustoličevanju Otona Veselega obred že približal meji, ko se je vojvodovo avstrijsko spremstvo zgledovalo nad njim.

Prav tako kaže dalje na visoko starost zapisa dejstvo, da Schwabenspiegel razen ustoličenja na knežjem kamnu pri Krnskem gradu ne pozna nadaljevanja svečanosti na vojvodskem stolu sredi Gosposvetskega polja. Tu je novi vojvoda v poznejših stoletjih z vsem vladarskim veličjem podeljeval fevde; le-ti pa so posledica prav posebnih germanskih socialnih in javnopravnih razmer, ki so bile tuje v Karantaniji veljavnemu domačemu deželnemu pravu. Zato je naravno, da naše poročilo o prvotnem ustolitvenem redu ne upošteva niti vojvodovega podeljevanja beneficijev niti sprejemanja homagija od fevdnikov. Svojo sodno oblast, po občeslovanskem naziranju najvažnejšo dolžnost in pravico vladarja, je novi vojvoda mogel vršiti kar pri knežjem kamnu ali v preddvorju cerkve na Krnskem gradu. Taka cerkvena preddvorja so bili s svoboščinami obdarjeni, s sankcijami božjega, cerkvenega, grajskega in deželnega miru zavarovani prostori ter zato primerni za nemoteno sodno razpravljanje, ki se je smelo vršiti le pri belem dnevu med sončnim vzhodom in zahodom.¹³⁶

Medtem ko je bilo cerkveno preddvorje torej običajni kraj za sodne razprave, pa tam ni bilo dovoljeno podeljevati fevde. Pač gotovo zaradi tega ne, ker so fevdniki prihajali pred svojega gospoda z vsem svojim oboroženim spremstvom in so tudi sami rožljali v orožju¹³⁷ ter pri meču zaklinjali svojo zvestobo. To se pa seve kar nič ni ujemalo z izjemnim, svobodo in mir zahtevajočim cerkvenim okoljem, kjer je morala vladati vsakoogar varujoča potestas pacis. Zato pa tudi določa Schwabenspiegel v posebnem poglavju¹³⁸, da se fevdi ne smejo podeljevati pri cerkvah, marveč (če so državni) na državnem ozemlju in državnih cestah: an allen steten mac der herre sins teidinges wol beginnen, ane in kirchen vnd in kirchoven... Hat der man des riches gvtot von dem herren ze lehen, er sol im teidingen vf des riches gvtot, oder vf des riches straze, vnd hat er des herren eigen ze lehen, er sol im teidingen vf des herren eigen.

Ker je državna cesta bila pod posebnim varstvom kralja, je veljala za svoboden, z mirom zaščiten državni kraj.¹³⁹ Vladar je dal namreč graditi velike prometne ceste, pa si je zato prisvajal tudi vse iz njih izvirajoče regalijske pravice, ki niso bile niti redke, niti majhne, marveč številne in zelo donosne: colnina, mitnina, spremljava — jus conductus, pošta, potovnina ter končno še vsi dohodki mest in trgov, ki so se mogli razviti in priti do blagostanja le po

¹³⁶ O takem sodnem zboru pripoveduje v 11. stol. tudi Ruodlieb (o. c., 263): Aurorante die populus conuenit ubique / Ante fit ecclesiam multus conuentus et ipsam / Et uicinorum maiorum siue minorum. / Rector (= sodnik) eo venit, scelus ut miserabile rescit.

¹³⁷ Po sporočilu Otokarjeve rimane kronike (v. 20.115 sl.) so prišli tako pred Majnharda koroški plemiči: alrêrst koment mit schalle / die herren dar und gâhent, / daz si von im enphâhent / sunderlichen iriu lêhen.

¹³⁸ Lassberg, Der Schwabenspiegel, 204 (pogl. 112: wa der herre sin lehendincstat han sol).

¹³⁹ Wilh. Funk, Alte deutsche Rechtsdenkmale, 151.

urejenih prometnih zvezah. Cestni mir je bil soroden sodnemu miru in dejanja, ki so se izvršila na cesti, so veljala kot posebno javno razglašena.

Prostor na Krnskem gradu po teh določbah torej ni bil prikladen niti mogoč za podeljevanje državnih in deželnih fevdov. Razen tega je do visokega srednjega veka izgubil koroški vojvoda skoraj sleherno zvezo s Krnskimi gradom, kjer ni ničesar več posedoval. Zato je verjetno, da se je Majnhard Tirolski l. 1286 po poročilu opata Janeza dal pač ustoličiti na knežjem kamnu pri cerkvi sv. Petra, sodil in fevde pa je podeljeval na Gosposvetskem polju: *ad sedem tribunalis in pratis Soliensibus positam, — ubi sedes posita cernitur tribunalis, ubi eciam feoda sua conferet dependencia a terra et respiciencia ad eundem.*¹⁴⁰ Ker glede knežjega kamna stoji enostavno *lapis est*, bi izraz *posita* (ki ga je — opata pozneje izpisujoči — Ebendorfer izpustil) kazal na to, da je opat hotel povedati, da je vojvodski stol bil takrat postavljen; v podrobnostih nejasnejša rimana kronika je pa obe dejanji (umestitve in podeljevanja fevdov) postavila nedoločno ob Gosposvetsko polje: *uf ein velt, lit bi Zol.*

V gosposvetskem deželskem sodišču so bili med največjimi posestniki tirolski grofje, saj pa je bila tudi grofija tirolskih grofov l. 1158 prav na mestu poznejšega gosposvetskega deželskega sodišča.¹⁴¹ Zato bo imel Klebel prav, da je baš energični prvi vojvoda iz tirolske rodovine dal na svoji zemlji postaviti vojvodski stol, ki ga je dal Rudolf IV. — po napisu sodeč — najbrž prenoviti in mu morda obenem napravil tudi dodatni sedež za goriškega palatinskega grofa. Na ta način je mogel vojvoda Majnhard na ozemlju svojega deželskega sodišča¹⁴² podeljevati tako svoje kot tudi druge fevde: kraj, kamor je postavil vojvodski (ali bolje sodni in fevdni) stol, je ležal na njegovem svetu (*vf des herren eigen*, kakor predpisuje *Schwabenspiegel*), v neposredni bližini pa je tekla glavna cesta, ki je bila *des riches* gvot.

Knežji kamen leži po *Schwabenspieglu* *zwischent glanegg vnd dem spital ze vnser frowen kirchen*. Nobeden od dosedanjih raziskovalcev se še ni spotaknil ob to slednjo določbo, dasiravno nam more nuditi važno oporo za datiranje predloge, ki jo je uporabljal posredno ali neposredno *Schwabenspieglov* interpolator. Iz za karolinške dobe nam je znana vrsta karantanskih pokrajinskih škofov, ki so stolovali pri Gospe Sveti. Poslednjikrat se omenja tam l. 945 škof Gotebert v darilni listini kralja Otona I. za gosposvetsko cerkev: *ad domum dei quae est constructa in honore beatae et sanctae dei genitricis Mariae, ubi Gotebertus chorepiscopus preesse dinoscitur.*¹⁴³ Poznejši viri navajajo na kratko večinoma *le Carantanam ecclesiam sanctae Mariae*, šele l. 1087 se pojavi z imenom farne cerkve (*a plebe sanctae Mariae in Solio*), l. 1116 pa srečamo gosposvetskega prošta Romana, poznejšega krškega škofa.¹⁴⁴

Solnograški nadškof Konrad I. je bil zelo naklonjen idejam prošta Ger-

¹⁴⁰ Joh. Vict. *Liber cert. hist.*, ed. Schneider, I, 252, 292. — Ebendorfer, o. c., kol. 802.

¹⁴¹ Dr. Ernst Klebel, *Zur Geschichte des Herzogstuhles. Ueber Lehenhof, Landgerichte und Burgenbesitz in Kärnten* (Carinthia I, Jhg. 130, 1940), 101, 104, 118, 120, 127.

¹⁴² Gosposvetsko deželsko sodišče je bilo fevd salcburških nadškofov ter do l. 1362 v posesti koroških vojvod (Klebel, o. c., 104).

¹⁴³ MC, II, 39 (No. 102).

¹⁴⁴ MC, I, 86, 83.

hoha Reichersbersškega, ki je hotel iz vseh duhovnikov napraviti menihe. Tudi pri svoji nadškofijski cerkvi je l. 1122 vpeljal skupno življenje klerikov po pravilih sv. Avguština, naslednjega leta je bil tak kapitelj s proštom na čelu ustanovljen tudi pri krški cerkvi, pri Gospe Sveti je bila prošnja za nekaj let starejša in pri nadškofu v večji milosti, ker je Konrad I. postavil za arhidijakona gosposvetskega in ne krškega prošta. V duhu časa so v naslednji dobi nastale še nove prošnje v Brežah, na Otoku, v Dobrli vesi in drugod. V listini papeža Aleksandra IV. iz l. 1261 se omenja decanus et capitulum ecclesie de Solio,¹⁴⁵ tudi dve sto let mlajši popis dohodkov gosposvetske cerkve¹⁴⁶ navaja le dekanat in prošnjo, ki jo srečujemo imenovano po njenih pripadnikih v nešteti listinah izza njene ustanovitve. Nikoli in nikjer pa ne zasledimo vesti o kakem hospitalu pri gosposvetski cerkvi; to sporočilo nam daje samo Schwabenspiegel.

Hospitali so po svojem izvoru duhovske organizacije v nasprotju s poznejšimi mestnimi špitali, ki so pretežno dobrodelne oskrbovalnice. Hospitale so vodili večinoma cerkveni, moški ali ženski redovi. Domnevam, da je tak hospital bil pridružen tudi cerkvi v Gospesveti, ležeči ob važni cesti, ki je šla s severa na jug. Ustanovljen je mogel biti potem, ko je okrog srede 10. stoletja bila ukinjena pokrajinska škofija, prenehati pa je moral v začetku 12. stoletja, ko je bila vpeljana tam prošnja. Ne sme nas motiti to, da nimamo virov o gosposvetskem hospitalu. Saj so se pogubile skoraj vse starejše listine za to cerkev. Vrh tega je hospital trajal razmeroma kratko dobo in če ni bil še dobro dotiran, je celo razumljivo, da se ni v arhivih ničesar ohranilo.

Vendar pa sodim, da se je potreba podpore domačim ubožcem, še bolj pa potreba pomoči popotnim ljudem ob veliki državni cesti tako močno občutila, da so kmalu po opustitvi gosposvetskega morali misliti na snovanje novega špitala, ki ga je že večkrat imenovani nadškof Konrad I. l. 1121 ustanovil v Brežah.¹⁴⁷ Špital »pri cerkvi naše ljube Gospe«, ki ga zaradi splošnega poznanja uporablja Schwabenspiegel kot krajevno oznako, je moral po mojih prej navedenih časovnih omejitvah doživljati svojo moško dobo v 11. stoletju. To bi bil potemtakem tudi čas, ko je nastala stvarna predloga za poznejši vrinek o pravicah koroškega vojvode v Schwabenspieglu.

Podpirajo pa to moje naziranje še drugi momenti. Med drugim tudi letnica 976: čeprav koroška vojvodina, kot sem pokazal, ni šele od tedaj, pa se je vendar od onega časa dalje vedno močneje uveljavljala in uresničevala zahteva, da karantanski vojvoda ne bi smel biti deželni knez še kje drugod. Prav iz tega 11. stoletja imamo dalje potrdila, da so Karantanci večkrat odklonili neljubega vojvodo (Welfa, Kunona in Bertolda; prim. zg. str. 18 sl.). V tem stoletju se je morala zavest posebne pravne in narodne samobitnosti v Karantaniji zlasti močno javljati. V listinah te dobe naletimo opetovano na izjave o *professio juris slovenskih Karantancev* (*testes Sclavigenae, Sclavenicae insti-*

¹⁴⁵ MC, IV, 563.

¹⁴⁶ Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, hg. von der Wiener Akad. der Wiss., Jhg. II, 1852, 285.

¹⁴⁷ Dr. Ernst Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens (Carinthia I, Jhg. 117, 1927), 90 sl.

tutionis testes, testes Slavigenae institutionis, testes Slavanicae institutionis, cum communi omnium Slavica lege; prim. zg. str. 6 sl.), cesar Henrik II. sam je smatral za umestno, da je s privilegijem priznal svoboščine karantanske vojvodine.

Da je osnova za Schwabenspieglov vrinek iz starejše dobe, na to so kazala tudi naša razmotrivanja o pojmu in pomenu dežele (land) v Schwabenspieglu, o deželanih (lantlüte — lantsaessen), o »dobrih ljudeh«, o neudeležbi Cerkve pri ustolitvenem obredu (ki pozna samo prvotni knežji kamen), o slovenskem krlešu — lassen, o kompetenci ljudskega sodnega zbora (veče — Landtaiding) ter o sodni pristojnosti koroškega vojvode.

Jezik

Slovenščina je bila občevalni in razpravni jezik v zasebnem in javnem življenju Karantanije. Tega tudi pozneje kljub priseljevanju nemškega življa nikoli niso nasilno omejevali. Vojvode so se nasprotno zavedali, da stojijo na čelu plemenske, narodne dežele in so to prav zavestno poudarjali. Plemensko vojvodstvo je za kneza v sklopu nemške države pomenilo več, kakor pa bi veljal, če bi bil postavljen za upravitelja kakega teritorija, ki bi ga odredil po svojem preudarku vladar sam. Zato vidimo, da sta imela kneza kraljeve krvi, Karlman in Arnulf, v Karantaniji svoje dvore in sta se tudi ob velikih praznikih zadrževala sredi svojih Karantancev.

Kapitulare cesarja Karla Vel. (ok. l. 803) je naročal, da morajo laiki poznati in razumeti zakone. Nekako v istem času je tudi ukazal, naj se vsi zakoni v njegovi državi podložnikom preberejo in raztolmačijo, vsakemu v njegovem jeziku.¹⁴⁸ Frisinski škof Abraham si je dal prirediti nekatere slovenske tekste, da jih je mogel uporabljati pri opravljanju svoje škofovske službe posebno v dobi, ki jo je kot nekak izgnanec moral preživeti večinoma na svojih koroških posestvih (974—984).¹⁴⁹ Vojvoda Bernhard, ki se je dal ustoličiti po narodnem običaju in je kot narodni knez nastopal tudi na cesarjevem dvoru, je l. 1227 pri Vratih s svojim, nad 100 mož obsegajočim viteškim spremstvom slovesno sprejel iz Benetk prihajajočega kot Venera preoblečenega Ulrika Liechtensteinskega ter ga slovensko pozdravil: Bog vas primi, kraljeva Venera.

Jaksch¹⁵⁰ meni zmotno, češ da ga ni vojvoda, marveč da ga je le okoli stoječe slovensko ljudstvo tako pozdravilo. Vir pravi nasprotno čisto določno, da so ta pozdrav izrekli deželni knez in njegovi vitezi: der fürste und die gesellen sin. Vsi ti so ga slovensko pozdravili: i r gruoz was gegen mir alsus: »Buge waz primi, gralva Venus!«¹⁵¹ Slovenski kmet pri tem sprejemanju ni imel kaj opraviti. Romantični Ulrik je nasprotno še iz Italije pozval na dvoboj viteze, ki so ga sedaj prišli na mejo koroške dežele sprejemati. Izraz gesellen se ne more nanašati na okoliško kmetsko prebivalstvo, ker stoji v neposredni zvezi

¹⁴⁸ Dr. Gust. Ehrismann, Geschichte der deutschen Literatur, I, 341.

¹⁴⁹ Ramovš-Kos, Brižinski spomeniki, 7.

¹⁵⁰ Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 362.

¹⁵¹ Kos, Gradivo, V, 227.

s knezom, der fürste. Tudi v drugih pesnitvah najdemo razmerje med vladarjem in njegovo dvorsko okolico označeno s to besedo. Ko na pr. kralj hvali Tristana, da zna vse, jezike, godbo, lov, mu ponudi najožje tovarištvo: nu suln ouch wir gesellen sîn, / dû der min und ich der din. Vse mu ponuja kralj, obleko in konje in kar želi: sich, min swert und mine sporn, / min armbrust und min guldin horn, / geselle, daz bevilhe ich dir.¹⁵²

V podobnem romantičnem razpoloženju kot za časa vojvode Bernharda so bili tudi še dobrih sto let pozneje na srednjeevropskih dvorih naklonjeni slovanskim jezikom. Ob zlati buli je cesar Karl IV. priporočal nemškimi knezom učenje slovanščine, ustanovil je tudi poseben samostan, kjer so gojili slovansko liturgijo. S privoljenjem svojega polbrata cesarja Karla IV. je oglejski patriarh Nikolaj nameraval ustanoviti vseučilišče v Čedadu za nemško, ogrsko, slovensko in italijansko mladež. Le zaradi neugodnih razmer se ta načrt ni izvršil, ki je nanj mislil že Nikolajev prednik patriarh Bertrand de St. Ginnes, za kar je l. 1339 prejel že tudi papeževo dovoljenje.¹⁵³

Habsburžan Rudolf Ustanovitelj se je — kakor vemo — zanimal za narodni koroški ustolitveni obred. Slovenščina (Windische Sprache) je bila v 14. stoletju avstrijskemu in dunajskemu prebivalstvu znana še posebej tudi kot liturgični jezik. To nam izpričuje dvorni kaplan vojvode Albrehta III. in domnevni avtor Kronike o 95 oblasteh Leopold Stainreuter v svojem (s 6. aprilom 1384 datiranem) prologu prevoda Rationale divinatorum officiorum. Tam pravi, da se sv. maša opravlja najprej v grškem, potem v latinskem jeziku in »zu dem dritten mal di mess wirt begangen in Windischer sprache durch sache der braitunge vnd gemainhait, wann chain ainige sprach an ir selber ist so getailt als di man Windische nennet. Darumb ist si auch genumen an der Ebraischen sprache stat.« Judje so namreč zavrgli božjo besedo in se pokazali za nevredne, da bi se mašno opravilo vršilo v njihovem jeziku: vnd wurde der sprach verliehen, die der haiden ain michel (= velik) tail begriffen hat, daz also in disen zungen würd erchennet vnd veriehen, daz Christus vnser herre ist in der ere gocz des vaters.¹⁵⁴

Ne dolgo za tem imamo sporočilo (iz l. 1399), da se je v trbiški farni cerkvi dotlej pridigovalo samo slovenski: in parrochiali ecclesie Slavice tantummodo ad populum sermo fuit.¹⁵⁵ V času, ko si je stiški menih po zgledu frisinskega škofa Abrahama prirejal za svoje dušnopastirske potrebe slovenske prevode,¹⁵⁶ je vizitator l. 1444 nalagal velikovškemu kolegialnemu kapitlju dolžnost, da je moral znati slovensko vsaj eden od kanonikov, ki so oskrbovali številne kapiteljske fare.¹⁵⁵ Živahno književno delovanje slovenske protestantske reformacije je končno dovolj jasen in zgovoren dokaz za obstoj slovenske narodne skupine, ki se je posluževala svojega jezika in se za-

¹⁵² Tristan und Isolde, ed. c., v. 3723/4, 3735 sl.

¹⁵³ Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, I, (1873), 327.

¹⁵⁴ K. J. Heilig, Leopold Stainreuter von Wien, der Verfasser der sog. Oesterr. Chronik von den 95 Herrschaften (MIÖG, 47, 1933), 265, 274.

¹⁵⁵ K. G. Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten (Zycha Festschrift), 259

¹⁵⁶ Iv. Grafenauer, Stiški (ljubljski) rokopis (Dom in svet, XXIX, 1916), 316.

vedala lastne samobitnosti, da torej slovenščina tudi v poslednjih stoletjih srednjega veka nikakor ni bila zatirana ali izključena iz javnega življenja.¹⁵⁷

Glede tega slednjega moramo dostaviti le še rabo slovenščine pri ustoličnem obredu. Naravno, da so se razprave na volivni veči vršile v narodnem jeziku, ki so v njem po srečni izbiri skupno zapeli *iren windischen laissen*. Po Otokarjevi rimani kroniki (v. 20.059) se je spraševalni postopek pred knežjim kamnom vršil v slovenščini: *windischer rede sol er phlegen*. V poročilu vetrinskega opata Janeza sprašuje umeščajoči kmet slovensko (*Sclavice proclamabit*), enako po Tomažu Ebendorferju (*clamet rusticus Sclavonice*), Enej Silvij hoče to utemeljiti še s pristavkom slovanskega porekla Korošcev (*sermone Sclavonico inclamat, sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi*), v čemer mu je sledil tudi Megiser (*schreyet er in Windischer oder Sclavonischer Sprache, dann die Khärndter reden guten theils auff dem Lande Windisch*).¹⁵⁸

Slovenski Karantanec je mogel po Schwabenspieglu tožiti svojega vojvodo pred navadnim sodnikom v deželi v slovenščini (*mit windischer zungen*). Glede na svoj ugled je terjal vojvoda, da mu po nemškem pravu sodi le kralj. Zato se je na zunaj izgovoril z neznanjem jezika, a je na vladarjevem dvoru zahteval zase kot kneza slovenske plemenske vojvodine, da se je smel tam zagovarjati le v slovenskem jeziku, kakor so ga tudi deželani tožili.¹⁵⁹ O tem nas dovolj razločno poučuje Otokarjeva Avstrijska rimana kronika (v. 20.146 sl.): *swer in ouch vor dem rich / an sprichet hezlich / umb deheine schulde, / des riches gunst und hulde / hât er darzuo wol, / daz er dem niht antwurten sol / wan in windischer sprâch. / swer daz für ungemach / von im enphâhen wil, / des enaht er niht vil, / wande im daz selbe reht / daz rîche hât gemacht sleht*.

Po Otokarju je posneto zadevno poročilo v Kroniki o 95 oblasteh (*Daz recht hat der herczog von Kernden, wer in vor dem chaiser hezzleich an sprichet, so sol er dem reich nur in windischer sprach verantwurten*).¹⁶⁰ Samostojni dostavek, da je to potrdil Rudolf Habsburški (*Daz hat auch chünig Rudolf verpriefet*), pa temelji na očitvidno napačni razlagi Otokarjevega verza (20.158) kunic Rudolf lie sich niht bevillen, ki se nanaša že na fevde Rudolfovega sinu in vojvode Majnharda.

O tožbah koroškega vojvode na cesarskem dvoru in o rabi slovenščine poroča tudi opat Janez: *Insuper Sclavica, qua hic (= pri ustoličenju) utitur, prolocucione in conspectu imperatoris cuilibet querulanti de se et non in lingua alia tenebitur respondere*.¹⁶¹ Opatu sledi v tem Enej Silvij: *vocatus in iudicio coram imperatore, querulantibus non nisi Sclavonica lingua respondere tenebatur*.¹⁶² Isto poroča tudi Unrest, ki še pristavlja, da je ta, za slovensko

¹⁵⁷ K. G. Hugelmann, o. c., 261.

¹⁵⁸ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 251, 291. — Thom. Ebendorferi Chronicon, ed. c., kol. 801. — Aeneae Silvii Opera geogr. et hist. (1699), 261. — Hier. Megiser, Annales Carinthiae (1612), 478.

¹⁵⁹ J. Mal, Probleme, 112—115.

¹⁶⁰ MG, Deutsche Chroniken, VI, 140.

¹⁶¹ Joh. Vict. Lib. cert. hist., ed. Schneider, I, 291/2.

¹⁶² Aeneae Silvii Opera geogr. et hist., 262.

deželo umevni privileg bil potrjen od cesarja Henrika Svetega: Von Allter haben all Hertzogn von Kernndtn die Freiheit gehabt, wann sy vor einen Romischn Khayser oder Kunig verklagt sind wordn, oder angesprochn, so habn sy sich in windischer Sprach verantwort. Darumb das Kerndten ain rechts Windisch Landt ist. Das hat auch Sannd Kayser Hainrich bestatt.¹⁶³

Ustoličevalci in posebnosti ustoličevanja

Po soglasnem pričevanju virov vseh časov je bil slovenski karantanski kmet tisti, ki je bil upravičen določiti, sprejeti in na knežjem kamnu umestiti svojega novega deželnega kneza. Schwabenspieglovi lantlüte — lantsaessen so — kot smo videli — nedvomno kmeti, po Otokarjevi kroniki mora nastopajoči vojvoda pred kmeta (die herren sullen führen in / für den gebüren hin, / der da sitzet uf dem stein), po opatu Janezu sedi na knežjem kamnu kot ustoličevalec kmet-svobodnjak (rusticus libertus), z udarcem kmetovih rok in s kmečkimi glasovi prejme svojo potrditev (manu rustica alapari, quesicionibus et responsionibus examinari et principem vocibus rusticorum consonancium declarari), Kronika o 95 oblasteh posadi na knežji kamen kmeta (pawr, ain pewrisch geslechte), enako Ebendorfer, Enej Silvij (rusticus), Unrest (Pawr, Pauer Geschlacht genant Edlinger) ter za njim še Megiser, Merian in Valvasor.

Mnogi raziskovalci (Voltelini, Torggler, Rauch) so odklanjali možnost, da bi po Schwabenspieglu mogli biti navadni kmetje tisti sloj, ki je izključno podeljeval in predajal novemu vojvodu oblast. Tudi L. Hauptmann je pogrešal med Karantanci plemiške kaste, ki bi se ji mogel poveriti umestitveni posel. Iznašel jo je v kosezih-Edlingerjih kot plemiških potomcih nekih Hrvatov, ki da so kot osvojevalci v prvi polovici 7. stoletja zamenjali na Koroškem obrsko gospostvo s hrvaškim. Svobodne deželane — die fryen lantsaessen Schwabenspiegla enači enostavno s plemenitniki kosezi-Edlingerji.¹⁶⁴

Že na drugem mestu sem kot neosnovano zavrnil zgolj na topografski oznaki zgrajeno podmeno o hrvatski vladavini v Karantaciji¹⁶⁵ ter odklonil fantastične Kranzmayerjeve iz bivališča »vojvodskega kmeta« Blažje vasi (prav Važnje t. j. Vlaške vasi) izvajane plemiške blage, ki jih je rodilo že pred več

¹⁶³ Jak. Unrest, *Chronicon Carinthiacum* (ed. Hahn), 485. — Izraz »angesprochen« je posnet po Kroniki o 95 oblasteh odn. je prvotno iz Otokarjeve rimane kronike, kjer stoji hezzleich anspricht, an sprichet hezzlich v pomenu (sovražno) obtožiti.

¹⁶⁴ L. Hauptmann, *Die Herkunft der Kärntner Edlinge* (*Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXI, 1928), 261. — Isti, *Karantanska Hrvatska* (*Zbornik kralja Tomislava*, 1925), 310 sl. — Po H.-u je pogrešno trditev glede kosezov prevzel M. Kos v svojo *Zgodovino Slovencev* (str. 92).

¹⁶⁵ J. Mal, *Probleme*, 43–66, 157 sl. — Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland* (*Abhandlungen der Preuß. Akad. der Wiss.*, Jhg. 1941, ph.-hist. Kl. Nr. 12), zasleduje iz plemenskega imena Hrvat izpeljana krajevna imena po sorbskem, kašubskem, južnoslovanskem in grškem ozemlju (Argolis, Atika, Kreta). Tudi Vasmer trdi, da je bilo to plemensko ime pri starih Slovanih razširjeno v najrazličnejših pokrajinah in da samo na tej osnovi ni mogoče sklepati na kako pripadnost in zvezo z današnjimi Hrvati (str. 123, 127, 175, 319; prim. tudi moje *Probleme*, 48, 54).

ko sto leti romantično razpoloženje Urbana Jarnika.¹⁶⁶ Tu naj le opozorim na jasen in točen opis umestitvene procedure po Schwabenspieglu, po katerem se volitev oz. razpravljanje o sprejetju ali odklonitvi poslanega vojvode vrši na splošni sodni veči (deželnem tajdingu), ki ji predseduje svobodno izvoljeni sodnik. Ta občna deželna veča pa je prišla ob svoje funkcije oz. je sploh prenehala, čim se je v prvi polovici 13. stoletja koroški vojvoda dokopal do popolne deželnoknežje oblasti (Landeshoheit).

V tej dobi, ko se je zrušila starodavna pravna ustanova, so mogle mnogo laže in prej priti do veljave kake novotarije. Čim je postal ustolitveni obred le formalnost, tudi niso več polagali tolike važnosti na to, da bi vedno ob vsakem ustoličevanju sproti volili svojega zastopnika na shodu ali zborovanju, na katerem so sprejemali novodošlega vojvodo. V teh okoliščinah se je moglo mnogo laže dogoditi, da je za splošnost brezpomembna pravica formalnega umeščevanja postala dedna ali da je vsaj kaka rodbina imela neko prednost pred drugimi kmeti.

Nekaj važnih spominov na pradavni, državnopravno še pomembni običaj pa se je vendarle rešilo v ta mlajši, bolj na zunanostih sloneči ustolitveni obred. Predvsem to, da ostanejo kmetje tudi poslej pri umeščevanju odločilni in gonilni element, v polni veljavi ostane slovenščina kot jezik domačinov, umeščevanje se vrši pri knežjem kamnu in ne pri vojvodskem stolu, ki korenini v tujih, fevdalnih osnovah. Umeščajoči kmet zavzame dalje na knežjem kamnu držo nekdanjega svojega predhodnika, predsednika-sodnika volivne veče (der selbe sol ein bein uf daz ander legen). Po starih predpisih je namreč moral sodnik dostojanstveno in prekrizanih nog sedeti. Razen častitljivosti in mirne brezbriznosti za okolico, zlasti glede na bližajočega se vojvodo in njegovo spremstvo, naj bi ta način sedenja morda tudi čarodejno odganjal vse zle vplive in učinke.¹⁶⁷

Iz poizvedovanja stare volivne veče, če je poslani vojvoda po godu, koristen in dober za deželo, so prešla končno v mlajši ustolitveni obrednik vprašanja, ki jih stavlja umeščajoči kmet na novega vojvodo in njegovo spremstvo. Ta, pri Otokarju in opatu Janezu ohranjeni spraševalni postopek¹⁶⁸ nam v gotovi meri dopolnjuje v Schwabenspieglu bolj na splošno nakazane poizvedbe, ob si der selb herr vnd hertzog dem land vnd den lantluten nutz vnd guot dunk vnd och komenlich si, — v svojem pravem bistvu so pa preostali rudiment nekdanje volivne pravice. Prva zahteva je bila vedno, če je kandidat s v o b o d n e g a rodu. Nesvobodnik je po občeslovanskem pravnem naziranju brezpraven, zanj odgovarja in jamči le njegov gospod, ničesar nima, s čimer

¹⁶⁶ Carinthia, 1818, No. 4. — Eberh. Kranzmayer, Etymologische Beiträge zur Entstehung des karantanschen Herzogtums (Carinthia I, Jhg. 115, 1925), 69. — J. Mal, Probleme, 169 sl.

¹⁶⁷ Eberh. Frh. v. Künßberg, Rechtliche Volkskunde (1936), 93, 97. — Rusko gozdno božanstvo lesovik — lešij sedi s prekrizanimi nogami (J. Mal, Slovenske mitološke starine, GMDS, XXI, 1940, 24).

¹⁶⁸ Prim. zadevni odstavek v Otokarjevi kroniki (v. 20.062—20.100) ter v opatovem Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 251, 291; zunanji potek ustoličevanja je popisano v raznih zgodovinskih pregledih in ga zato ne ponavljam. — Glede zahteve po svobodnem rodu in sodni pravičnosti prim. moje Probleme, str. 110, 145, 155.

bi razpolagal po svoji volji, v vsem je odvisen od svojega gospodarja, zato nima kaj izgubiti in nima javnopravne verodostojnosti. Le-to pa ima svobodnik, ki s svojo lastnino jamči za svoje izjave pred sodiščem in je porok za pravoveljavnost svojih ukrepov. Le svobodni mož je neodvisen v svojem ravnanju in delovanju in le med prostimi ljudmi se morejo zato sklepati pogodbe. In za pogodbo med knezom in ljudstvom je šlo pač tudi pri predaji vojvodske oblasti! Drugi glavni postulat je bil, da-li hoče biti novi deželni knez, ki nikakor ni bil kot med Nemci v prvi vrsti vojvoda-vojskovodja, vsem pravičen s o d n i k. Ta lastnost pa je prav za prav vključena že v prvem vprašanju. Kajti le svoboden mož more biti neodvisen in prav zato tudi nepristranski in pravičen sodnik; če smejo na sodni veči sodelovati samo svobodni ljudje, mora tudi vrhovni sodnik dežele, njen knez, biti svobodnega stanu.

Ko je že v prvi polovici 13. stoletja po dokončnem izoblikovanju deželnoknežje oblasti zapadla po besedah opata Janeza gotovo tudi deželna veča in z njo del ljudskih pravic v pozabo — *abolitis antiquis terre sue iuribus et in transacte oblivionis caliginem emigratis* — je postajal tudi postopek ob sprejemu in sprejetju novega deželnega kneza bolj in bolj ceremonija. S tem je hkrati tudi pojemala važnost osebnosti, ki so jo pred ustoličenjem posadili na knežji kamen. Za ustoličevalca je postal posel privlačnejši z ugodnostmi, ki jih je mogel doseči od novoustoličenega vojvode.

Po Otokarjevi rimani kroniki je bil za njega dni ustoličevalec najstarejši član kmetske rodovine iz bližnje okolice (*dâbi ouch nâhen ist gesezzen ein gebiurischez geslehte, die von altem rehte darzuo sint belêhent*). Vetrinjski opat Janez, ki je pisal svojo zgodovino komaj trideset let za Otokarjem, dogodke ob umeščanju je pa poznal celo iz lastnega sodoživljanja, govori samo o svobodnem kmetu, ki se usede na knežji kamen.¹⁶⁹ Zelo verjetno je zato, da je Otokarja zapeljala bolj pesniška svoboda ko dejanska resnica, da je govoril po nekajkratni slučajni ponovitvi že kar o dednosti v eni hiši; na vsak način pa se nikjer ne govori, da bi ustoličevalec po stari pravici bil kdaj prejel svoje mesto v fevd. Še vojvodova vljudnostna hvaležnost v darovih ni bila ustaljena. Po Otokarju prejme ustoličujoči kmet vojvodovega konja in bika, po opatu Janezu pa razen živali tudi še vojvodovo kmečko obleko, 60 denarjev ter osvoboditev od davkov.

Gregorja Schatterja je vojvoda Ernest I. 1414 na njegovo posebno prošnjo kot ustoličevalca osvobodil vseh davkov, služnosti in dajatev za njegovi kmetiji v Pokrčah in Važnji vasi. Iz listine ni mogoče razbrati, da gre za kaj drugega ko za posebno milost, ki jo hoče vojvoda izkazati, tudi ne za kako bodoče ali iz preteklosti izvirajoče pravo umeščevanja. Čeprav se glasi osvoboditev tudi za dediče, so smatrali za potrebno, da so si izprosili potrditev tudi od Ernestovega sinu, cesarja Friderika III. (l. 1457). Ob ustoličitvi in poklonitvi l. 1564 je kmet Tomaž Hertzog iz Važnje vasi prosil za konfirmacijo Ernestovega privilega, ki je pa izostala, ker so pri požaru v Celovcu l. 1535 pogoreli tudi vsi

¹⁶⁹ Pristavek per successionem stirpis ad hoc officium hereditatus je po Jakschu (*Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg. Sitz. Ber. der Wiener Akad. der Wiss., ph.-hist. Kl., Bd. 205, 1927, 5. Abh., 14*) poznejšega izvora.

rodbino zadevajoči spisi. Njegov sin Klement Hertzog je pozneje predložil duplikat listine iz l. 1457, nakar mu je nadvojvoda Ferdinand I. 1597 potrdil vse stare pravice in svoboščine.¹⁷⁰

Nikjer se v teh privilegijih ne govori o tem, da je bil ustoličevalec zato, ker je bil iz vrst kosezov — Edlingerjev. V 15. stoletju se navaja s priimkom Schatter, v naslednjem pa z imenom Hertzog; vojvoda Ernest prištevja le mimogrede, da je bil Gregor Schatter »der edlinger ainer aus dem nidern ambt zu Stain«. Ne bo odveč, če posvetimo nekoliko v zgodovino kosezov, ki jim Hauptmannova teorija pripisuje tako odlično vlogo. Povod zanjo je dala očitno nemška oznaka Edlinger; toda pri tem se je treba odreči naziranju, da je ime v kaki zvezi s plemstvom (adal, Adel). Pomen je vse bolj skromen: trije ok. l. 1300 nastali rokopisi Schwabenspiegla razlikujejo med svobodniki kot tretjo in zadnjo vrsto kmete - edelinge: die dritten haizent edelinge und sint gepowern. Tudi birača je bilo treba vzeti iz vrst svobodnih mož, moral je biti svoboden deželan — lantsaze ali edelinch.¹⁷¹ Uskoški priseljenci so za svojo brambno službo proti Turkom prejeli v fevd posebna zemljišča in posestva, katerih odličnejša se nazivajo večkrat tudi Edeltum, v hrvaščini plemenščina. V žužemberskem urbarju iz l. 1534 naletimo v vasi Lipovec poleg 8 kmetij tudi na plemenščino — Edeltum, ki jo poseduje neki Pavel, dočim je eno od navadnih kmetij imel Jensche Kasses (Kosez).¹⁷² Ker uživalec te plemenščine (koseščine) ni opravljal nobenih posebnih dolžnosti, je odrajtovoal — pač po velikosti zemljišča — še enkrat toliko (60 kr.), kakor ostale navadne kmetije. Isto je bilo s plemenščino — Edeltum v Doberničah, ki jo je imel nekaj časa kosez, pozneje pa župan kot odškodnino za vršitev svoje službe.

Nekaj podobnega je bilo s kosezi okrog gradu Kamen, ki si ga je pridobil briksenški škof Albuin in kjer je njegov naslednik Altwin (1049—1097) nameraval osnovati važno gospodarsko središče. Gospodstvo je prišlo še pred l. 1147 v roke tirolskih in za njimi (1253) goriških grofov. Jaksch, Graber in za njima slednjč Klebel domnevajo, da je potem Majnhard Tirolsko-Goriški takoj, ko je prišel v posest Koroške, poveril enega pod svojim varstvom stoječih kosezov pri gradu Kamen kot vojvodovega ustoličevalca.¹⁷³ Številni kosezi so živeli na nekoč frisinških posestvih v Zg. Ziljski in Dravski dolini ter v okolici nekdanjega karolinškega dvorca Blatograd, ki so prišla (pred l. 1137) prav tako kot briksenška v posest goriških grofov.

Že Puntschart je opazil, da spadajo koroški kosezi brez izjeme h kakemu uradu, gospodstvu ali gradu, da njihovo pravno svojstvo ne zajame osebe, marveč posest, ki jo kdo uživa, njihove skupinske naselbine pa vzbujajo pri Kleblu

¹⁷⁰ Hieron. Megiser, *Annales Carinthiae*, 1689 sl., 1150 sl. — Schwind-Dopsch, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte*, 314. — O nadaljnji usodi vojvodskega kmeta prim. Potočnik, *Vojvodina Koroška*, zgod. opis, 52 sl.

¹⁷¹ R. Schröder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (VI. Aufl.), 484. — J. Mal, *Probleme*, 37, 168.

¹⁷² Drž. arhiv v Ljubljani (Nar. muzej), viced. odd., fasc. I/60.

¹⁷³ Dr. Ernst Klebel, *Zur Geschichte des Herzogstuhles* (Carinthia I, Jhg. 130, 1940), 104. — Dr. G. Graber, *Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg*, 75, op. 101.

vtis, ko da bi zapirale dohode iz Zgornje v Spodnjo Koroško ter branile dravske prehode.¹⁷⁴ Kosezi bi bili potemtakem nastanjeni kot pazniki in stražarji zlasti na ozemlju, kjer so imele svojo posest različne zemljiške gosposke, ali so se nahajali v bližini prometnih potov, ki jih je bilo treba braniti ali vzdrževati obenem s pripadajočimi utrdбами in gradovi. Kosezi so opravljali dalje stražo pri sejnih in na cerkvenih prošenjih, prenašali so pisma, lovili in stražili hudodelce, spremljali so potnike, kjer je imel njihov gospod (kot n. pr. goriški grofje na Plöckenski cesti v Zg. Ziljski dolini) jus conductus ter vobče vršili naloge, ki jim jih je naložil in zaupal njihov gospodar.

Za odškodnino je uživala družina določeno zemljišče in druge svoboščine kakor pozneje Uskoki v sklopu mejne obrambe zoper Turke ali strelci in kmečki fevdniki (lechner) na Štajerskem. Ti slednji so morali po navedbah urbarja grada Krems (zač. 15. stol.) na poziv v vojaško službo ter pomagati v gradu. Ker pa ni bilo potrebe po takšni vojni pomoči, so kmete — lechnerje izenačili z drugimi neoboroženimi podložniki.¹⁷⁵ Podobno je bilo pri kosezih: ko se je pri spremenjenih razmerah (zlasti ob prenosu vseh upravnih, brambenih, varnostnih in sodnih poslov na absolutistično državo) pozabila ali je postala nepotrebna njihova služba, so ponekod v trdoživi navadi ostale nekaj časa še stare, manjše obremenitve koseških zemljišč, ki pa so jih ob svojem času skušali odpraviti in koseze pripraviti, da so plačevali robotnino ali pa opravljali tlako.¹⁷⁶

Za svojo stalno službeno pripravljenost, ki je bila pogosto zvezana z večjim telesnim naporom ali celo z življenjsko nevarnostjo, so si kosezi izgovorili večinoma tudi ugodnost, da so smeli s svojimi zemljišči svobodneje razpolagati, jih poljubno deliti ali prodajati. Na ta način so se jim kmetije kmalu popolnoma razdrobile. To ugotavlja izrečno urbar glede znanih teharskih kosezov, ki o njih pravi, da so bili poprej tam strelski dvorci, potem pa da so kosezi zemljišča popolnoma razkosali: wie der Edlinger Hueben vor Zeiten Schützenhöff gewesen vnnnd nachdem Sy Ire Güetter vnnnd gründt verkhauffen vnnnd zertrennen mügen, seindt dero souil worden, das Jezo khein Hoff oder gannze Hueben schier mehr befunden sonndern numallen vast mehrers thails auf Aekher vnnnd Hofstetten vnnndtereinander abgethailt worden.¹⁷⁷

Pri takih gospodarskih razmerah se ne bomo čudili, če so dobili na Koroškem koseški kraji Kazaze od trdnejših kmečkih sosedov zbadljivi priimek Kajžice, ki se nahaja ponekod naveden celo kot pravo krajevno ime.¹⁷⁸ Ta

¹⁷⁴ Dr. E. Klebel, Siedlungsgeschichte des Deutschen Südostens, 31. — P. Puntchart, Herzogseinsetzung, 175 ss.

¹⁷⁵ Mittheilungen des hist. Ver. für Steiermark, XLII, 1894, 146 sl., 156.

¹⁷⁶ Prim. za to konkretni primer iz l. 1569 za koseze kriškega urada pri Kranju: J. Žontar, K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča. Slovenski Pravniki, LIV, 1940, 292 sl. — Podobno težnjo za pravno in socialno izenačenje s položajem navadnih podložnikov moremo zasledovati tudi pri svobodnikih — Freisassen, katera okolnost s tem že sama po sebi izključuje, da bi se bili le-ti razvili iz kosezov. O »svobodnikih na Kranjskem« prim. temeljno študijo dr. J. Polca v GMDS, XVII, 1936, 5—139, ter GMDS, XIX, 1938, 70—74.

¹⁷⁷ J. Mal, Svoboda ali sužnost? (Čas, XXXIV, 1939/40), 85.

¹⁷⁸ Pr. Lessiak, Edling-Kazaze (Carinthia I, Jhg. 103, 1913), 84.

pojavnost mora biti že zelo star, če je pravilna Kleblova domneva,¹⁷⁹ da je treba kraj Edlingen v goriškem urbarju ok. l. 1300 istovetiti s krajem Chotschaw iz l. 1380 (današnji Kötschach v Zg. Ziljski dolini): torej zopet kosez - Edlinger toliko kot kočar ali kajzar! Iz razmeroma visokega števila oboroženih mož, ki bi jih ta kraj po vojaškem spisku iz l. 1444 moral dati, je mogoče sklepati, da je gosposka svoje koseze potrebovala za varstvo plöckenske ceste in za spremeljavo potnikov na njej. Ko se je grajski oskrbnik začel vtikati v koseške pravice, se je sosednja celjska gosposka zaradi tega pritožila in se potegnila za svoje ljudi.

V vseh teh razmerah imamo zopet dokaz več, da kosezi-Edlingerji niso kak od davnine privilegirani sloj; njihove svoboščine so bistveno združene z izvrševanjem naloženih poslov, za kar prejmejo v uživanje zemljo. Koseško svojstvo je bilo tako spojeno s posestjo, kar že samo na sebi kaže na poznejši razvoj: povsod in vedno namreč velja nepremakljivo pravilo, da je najprej bila svoboda osebe, svoboda zemlje pa je znak šele kasnejšega sekundarnega razvoja. Pravice in dolžnosti kosezov so bile pod različnimi gospodarji različne in še pod istim so se mogle menjavati bodisi po dogovoru bodisi po lastni volji zemljiškega gospoda. Po vsem tem je razumljivo, da tudi ustoličujoči kmet, kadar in ko je bil v poznejši dobi vzet iz vrst kosezov, to ni bil po rojstvu in poreklu, marveč po volji svoje zemljiške fogtijske oblasti.¹⁸⁰

Kakor ustoličujoči kmet tako je po soglasnih poročilih moral pred njega v kmečki narodni obleki tudi novi vojvoda. Oba naša najstarejša vira za ustolitveni obred, Schwabenspiegel in Otokarjeva rimana kronika (v. 20.016 do 20.040), nam nekatere dele noše celo podrobno popisujeta, medtem ko ostali viri glavne dele le naštevajo. Opat Janez bi hotel kmečko opravo in palico razlagati s tem, da je koroški vojvoda lovec cesarstva in mu je taka oprema v gozdovih potrebna. Mnogi so mislili na kulturni pomen, da se preženejo in s preobleko zamotijo zasledujoči zli duhovi, ali da se vojvoda poniža med kmete. Rauch¹⁸¹ označuje ta del obreda pravilno tako, da naj novi vojvoda nastopi kot slovenski kmet in se s tem kot vojvoda plemenske skupine vključi v slovensko narodno skupnost.

Na preoblačitev in na obred ustoličenja koroškega vojvode je mogel biti opozorjen sestavljalec Schwabenspiegla tudi po spisih (14. decembra 1272 umrlega) minorita Bertolda iz Regensburga, čigar pridige so mu med drugim služile kot vir za njegovo pravno knjigo.¹⁸² V svojem tretjem govoru ad religiosos propoveduje, da so samostanci v duhovnem oziru pred drugimi kakor nekaki knezi in kakor bi ne bilo častno za kneza, da pride na cesarski dvor oblečen kakor kmet,¹⁸³ prav tako malo se spodobi samostancu se obnašati kakor kdo, ki se na vislicah spreobrne, podobno kot kmet, kakor pride vojvoda

¹⁷⁹ Dr. E. Klebel, Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten (Carinthia I, Jhg. 125, 1935), 61, 63; 74 sl.

¹⁸⁰ Glede nalog in položaja kosezov prim. tudi moje Probleme, 37 sl., 50 sl., 168 sl.

¹⁸¹ K. Rauch, o. c., 199.

¹⁸² J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, 109.

¹⁸³ Bertold torej ne govori o obleki lovca, ki je bila kot taka v Schwabenspieglu izmaličena najbrž šele pod Rudolfom IV.

Koroške: Religiosi debent esse in spiritualibus pre ceteris quasi principes, unde et spirituales pre ceteris dicuntur. sicut autem non esset honorificum principi ad curiam imperatoris venire ut rusticum, ita et religioso i(d est) unus illorum, qui in patibulo se convertit, quasi rusticus, ut venit dux Carinthie. dic quomodo. quod, si ab aliis principibus vel ab aliis deridetur, habeat sibi. quod Dominus ideo disposuit quia quidam religiosi ita veniunt. unde notandum, quod sunt tria genera religiosorum.¹⁸⁴

Iz Bertoldovega pristavka in navodila, naj pridigar pove (dic quomodo), kako je koroški vojvoda v kmečki obleki in s klobukom na glavi nastopal pred cesarjem, je razvidno, da je bil v izobraženih krogih, v Regensburgu deloma morda tudi iz avtopsije ta privileg — ki so se nad njim že tedaj in ne šele 1335 ob Otonovem ustoličenju kot za visoko in olikano družbo neprimernim zgledovali — tako znan, da ga tem ni bilo treba opisovati, pač pa preprostem nemškemu verniku. Rokopis pridige je iz prve polovice 14. stol., pridiga sama (sermones ad religiosos) pa je morala nastati v prvih časih Bertoldovega delovanja, najkasneje med l. 1250—1260. Bertoldov opis nastopanja koroškega vojvode na cesarskem dvoru je torej za pol stoletja starejši kot Otokarjev. Ta privileg in ustolitveni obred je mogel Bertold poznati ali iz pisanih virov, po ustnem sporočilu ali pa celo iz znanja na lastne oči (umeščenje Ulrika III. l. 1256).

Ustoličujoči kmet je sedel s klobukom na glavi pred novim vojvodom, ki je isto pravico zahteval zase na cesarskem dvoru. Klobuk je že Rimljanom bil znak svobode: osvobodenci so ž njim pokrivali suženjsko ostriženo glavo, dokler jim niso zrastle lasje.¹⁸⁵ V srednjem veku se je s simbolično izročitvijo klobuka prenesla lastnina od prodajalca na kupca ali beneficij od fevdnega gospoda na vazala; kdor se je odkril, se je priznal za služabnika počaščenega.¹⁸⁶ V 11. stoletju ni bilo olikano, če je kdo prišel na dvor, pa ni odložil klobuka in meča: In curtem mitram non deponerat et ense / (Desiliens ab equo, freni loro sude jacto) / Strinxit ut insanus, prae se stetit utque profanus.¹⁸⁷

Pod zaglavjem o pravicah koroškega vojvode (was rechten ain herczog von Kernden hat) poroča Otokar (v. 20.136—20.145), da je smel koroški vojvoda pred cesarjem nastopati v kmečki obleki in (tudi drugod) s klobukom na glavi, opravičujoč ga, da tega ne dela iz objestnosti, marveč ker mu gre ta izredna prednost: swa der keiser hof hât, / sô sol in der selben wât / der Kernaere herzogen / daz rîche lâzen für sich zogen. / ouch sol im niemen tragen haz, / gegen swem er vermidet daz, / daz er niht ab nimt sinen huot: / durch hôchvertigen muot / tuot er sîn niht, / wan daz er sîn ze rehte giht. Na klobuk, ki je po vsem tem pomenjal svobodo, plemenitost in osebno neodvisnost, je polagal

¹⁸⁴ A. Schönbach, Studien zur Geschichte der altdeutschen Predigt, II. Stück: Zeugnisse Bertholds von Regensburg zur Volkskunde (Sitz. Ber. der phil.-hist. Klasse der Wiener Akad. der Wiss., Bd. 142, 1900, VII. Abh.), 119.

¹⁸⁵ J. Bodin, De republica libri sex (ed. 1594), 50 sl.: Erat enim pileus libertatis argumentum, quo servi emancipati abrasa capita contegebant, quousque capilli concrescerent.

¹⁸⁶ A. Schönbach, Studien zur Gesch. der altdeutschen Predigt, 112. — G. M. Weber, Handbuch des in Deutschland üblichen Lehenrechts, III, 107 sl.

¹⁸⁷ Ruodlieb, der älteste Roman des Mittelalters, 259.

slovenski kmet posebno važnost, kar odseva tudi iz nemškega pregovora: er nimmt den Hut nicht ab, wie ein windischer Bauer.¹⁸⁸ Ta značilni in znameniti slovenski klobuk je našel svoje mesto celo med grbi slovenskih dežel, tvoreč heraldično oznako »Slovenske marke«.¹⁸⁹

Iz klobuka je napravil novoustoličeni vojvoda požirek studenčnice, da bi po besedah opata Janeza ljudstvo spomnil, naj bo trezno, si ne želi vina, ki navaja k pijančevanju, marveč naj se zadovolji s tem, kar nudi za življenje domača gruda. Novi knez se je vstopil na knežji kamen in zamahnil z golim mečem na vse štiri strani sveta, hoteč s tem pokazati, da hoče braniti deželo ter biti vsem pravičen sodnik. To prisego je napravil v poganski dobi pri orožju in pri Velesu, bogu živine. Od tod morda tudi živali, ki jih privede nastopajoči knez pred kmeta, ali pa naj bi govedo označevalo bogastvo in pridelke dežele odn. služilo za častno odškodnino umeščevalcu. Prisego na kožuh kot spomin na Velesove živali so poznali Slovenci še v začetku 19. stoletja.¹⁹⁰

Opat Janez pripoveduje dalje, da je ustoličujoči kmet rahlo udaril vojvodo na ramo oz. ga nekako prijateljsko in kmetsko tovariško potrepjal (et data alapa levi super collum principis), opominjajoč ga, naj bo dober sodnik. Kakor v obredu viteškega udarca, naj bi v tem primeru vojvoda s tem udarcem prejel potrdilo svojega dostojanstva. Na udarec po licu ni misliti, ker tega vir ne trdi.¹⁹¹ Tudi bi bilo to poniževalno za novega deželnege kneza — prav tako ne smemo iskati analogije z birmanskim obredom, ker bi se bila Cerkev gotovo uprla uporabi liturgičnega rituala po neduhovniku v svetnih zadevah.¹⁹²

Pač pa je verjetno pod cerkvenim vplivom bila vnešena zahteva, naj bo novi vojvoda zaščitnik vdov, sirot in duhovščine,¹⁹³ prav tako tudi vprašanje o njegovi pravovernosti, ki išče svojo utemeljitev v hudih verskopoličnih bojih 8. stoletja. Način izražanja v zadevnem besedilu pri Otokarju pa daje slutiti, da je kronist za to mesto (v. 20.079—20.082: daz er kristenlicher ê / si geloubic unde ganz, / daz dehein irsales schranz / sinem herzen wone bi?) uporabljal latinski zapis, ki je pod vtisom cerkvene frazeologije obravnaval ustolitveni obred. Nemškemu ganz namreč popolnoma ustreza latinski integer,

¹⁸⁸ Der Herzogbauer und seine Zeit (Carinthia, 1823), 106, op. 2.

¹⁸⁹ Hugo Gerh. Ströhl, Oesterr.-ung. Wappenrolle, p. X, tab. V.

¹⁹⁰ J. Mal, Rota — staroslovenska prisega (GMDS, XXII, 1941), 58 sl. — Isti, Probleme, 148 sl.

¹⁹¹ Prim. Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 251, 291.

¹⁹² J. Mal, Probleme, 150.

¹⁹³ V slavospevu na vojvodo Albrehta III. mu njegov dvorni kaplan Leop. Stainreuter priporoča, daz du auch czwischen den menschen rechtleich richtest vnd daz du dy ellenden vnd witiben vnd waizen trostlich alzeit weschirmest... Du scholt dye chirichen beschirmen vnd dy phafhait wierdigen (K. J. Heilig, Leopold Stainreuter von Wien, der Verfasser der sog. Oesterr. Chronik von den 95 Herrschaften. MIÖG, 47, 1933, p. 277). — Glede kronanjskega, pod cerkvenim vplivom stoječega obrednika zapadnoevropskih vladarjev, ki mu je koroški način ustoličevanja bistveno tuj, prim. moje Probleme, 139 sl. Poleg tam navedenega slovstva glej tudi začasno poročilo E. Eichmanna, Die Symbolik der Reichs- und Kaiserkrone (S. B. der phil.-hist. Abt. der Bay. Akad. der Wiss. zu München, Jhg. 1941, Bd. II, H. 11, str. 5 sl.).

naslednja Otokarjeva stiha pa stavku iz cerkvene obredne uporabe: ne errore haereticor cor ejus contaminetur.¹⁰⁴

Na visoko starost Schwabenspieglovega obrednika kaže tudi predpis, da so sprejetega deželnega kneza posadili na konja in ga vodili trikrat okrog knežjega kamna. »Feldpferd« (veltpfaerit) naj bi po Schönbachovem mnenju bila predvsem nevprižena kobila na paši.¹⁰⁴ Ni treba, da bi to bila še nikoli obuzdana žival, kar bi lahko postalo nerodno za jezdeca, ki bi ob intronizaciji prvič nanjo sedal.¹⁰⁵ Misliti moramo na na paši gojenega, torej spočitega konja, ki ga k slovesnosti niso pripeljali zgaranega kar od gnojnega koša — ali pa naj bi bila, kar se mi zdi pač najverjetneje, v zgornjem izrazu poudarjena le razlika med kmečkim in bojnim ter paradnim konjem viteza (Feldpferd : Kampfpferd-Ritterpferd; razliko v opremi obeh vrst konj prim. v prilogi na sl. 1 in 2).

Trikratnemu ponavljanju kakega dejanja so stari Slovenci pripisovali posebno, magično moč. S trojnim obkrožanjem naj bi nastal čarodejni obroč, ki varuje vsega hudega tiste, ki so v njem. Trojni obhod potrди človeku tudi stanje in položaj, ki ga hoče nastopiti. Od tod so razumljivi mnogi slovenski ženitovanjski običaji: mladi par gre trikrat okrog mize ali okrog domačega ognjišča, tovariš nese nevesto trikrat okrog mize, zato da bi bila zdrava in da bi ob letu ne umrla, ženin zavrti svojo mlado ženo v sobi trikrat naokoli itd. Pri poganskih Rusih je trikratna procesija svatov okrog jezera ali kake vode veljala kar za pravo poroko. »Objahači« koroškega zelenega Jurija gredo trikrat okrog hiše, kjer se jim pripravi pojedina. Kdor leti na vernih duš dan zvečer med molitvijo ali na sveti večer trikrat okrog hiše, izve važne novice o življenju in smrti svojcev. Trikratni obhod njih prinaša rodovitnost in zagotavlja dobro letino, svoje konje pa so slovenski Korošci priporočali varstvu sv. Štefana tako, da so jezdili trikrat okrog cerkve.¹⁰⁶

To še v sedanosti ali vsaj v najbližji preteklosti živo verovanje v čarodejno moč trikratnega obhoda nam pojasnjuje konstitutivnost podobnega, v Schwabenspieglu navedenega akta. Ko so namreč vodili novega vojvodo trikrat okrog knežjega kamna in so zapeli svoj zahvalni slovenski krleš (lassen), je šele vojvoda dosegel vse svoje pravice, ki so čast in dostojanstvo: vnd dar

¹⁰⁴ A. E. Schönbach, Der steirische Reimchronist über die Herzogshuldigung in Kärnten (MIÖG, XXI, 1900), 525 sl., 524.

¹⁰⁵ Rauch (o. c., 196), ki misli na tako brezdelno, še nikoli vpreženo kobilo, ne upošteva, da bi mogel vojvoda tudi na taki jahati, ker pravi vir, da so ga nanjo posadili in h kamnu vodili.

¹⁰⁶ J. Mal, Slovenske mitološke starine (GMDS, XXI, 1940), 35 sl. — E. Goldmann, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband, 95 sl., 176. — Trikratno ponavljanje, četudi je vprav pri Slovanih in Slovencih — tudi v narodni pesmi — posebno razširjeno, je splošno indoevropski običaj. Znano je tudi med Nemci; prim. Gerh. Müller, Der Umrith. Seine Stellung im deutschen Brauchtum. Arbeiten aus dem Institut für deutsche Volkskunde an der Universität Tübingen. Bd. III., 1941. — Nemški knezi so pri investituri s svojim spremstvom trikrat jahali okrog cesarjevega prestola, nakar so slovesno prejeli fevd (G. M. Weber, Handbuch des in Deutschland üblichen Lehenrechts, III, 110. Weber za to svojo trditev ne navaja vira; opira jo morda prav na poročilo v Schwabenspieglu).

nach sint im allü sinü reht geuallen wie dü genant sint Ere vnd wirdekait die ain hertzog vnd ain herre des landes billich vnd von reht haben vnd niessen sol.

Naš že znani domnevni avtor Avstrijske kronike o 95 oblasteh, Stainreuter, je napravil za svojega vladarja Albrehta III. tudi prevod Kasiodorjeve *Historia tripartita*. Prevodu je napisal prolog s hvalnico na vojvodo. Tam najdemo pojasnjeno, kaj je treba razumeti pod besedo »ere vnd wirdekait«. Pisec blagruje mesto, ki ima plemenitega kneza: Der ist edel, der do hat — die hochfuerstlich wierdichait. / Der ist edel, der do hat — dy war fuerstlich gerechthait. / Der ist edel, der do hat — die recht furstlich weyshait. Z zlatom in dragimi kamni okrašena vojvodova krona razglašča njegovo hvalo, čast, poreklo in dostojanstvo: bedewt dein lob, dein er, dein gepurd vnd dein hochew wierdichait.¹⁹⁷ — Na svoje vladarsko dostojanstvo, ki ga je nekoč podeljeval šele izpolnjeni obred, so se v kasnejši dobi izza Friderika III. (1444) sklicevali nemški kralji, s prošnjo zahtevajoči, da se odvežejo prisege in ustoličitve na kamnu (durch vnserer königlichen würdigkait willen).¹⁹⁸

Kakor so na vladarjevem dvoru iz hišnih služb nastali dvorni uradi (dvorni točaj, dvorni hlevar, dvorni posteljnik itd.), podobno so se tudi op r a v i l a pri ustolitvenem obredu mogla polagoma prenesti na posamezne rodbine. Tako poroča opat Janez, da je že pri umeščanju l. 1286 preoblačil Majnharda v kmetsko obleko nekdo, qui ex successione hoc habet.¹⁹⁹ Glede zažigalca (incendarius) grmad v počaščenje kneza, quem dicunt ad hoc jure statutum, pa misli opat, da se je pravica izmaličila v slabo navado, quod de adversa ortum est consuetudine, non de jure. Prvotna častna pravica je bila, zažgati prvi kres v čast novega vojvode in v veselo oznanilo deželi, da je dobila gospodarja po svoji volji.²⁰⁰ Iz opatove na pol očitajoče opombe bi se dalo sklepati, da se je že za njega dni častna služba sprevrgla v navadno požiganje. Pravica zažiganja je bila izza l. 1382 kot fevd v posesti Portendorferjev, ko so ti izumrli, pa so jo za njimi dedovali Mordaksi, dokler niso te razvade požiganja za odkup v času podeljevanja fevdov na vojvodskem stolu, ki o njem govori tudi Jakob Unrest, kot nekrščansko l. 1604 končno odpravili.

Unrest poroča tudi o pravici Gradnikarjev, da so smeli v času obreda na vojvodskem stolu kositi travo na tujem, ako se lastnik ni odkupil. Ker se naj bi to divjanje godilo za časa podeljevanja fevdov, bi moglo biti tudi znak, da je bila zemlja pred podelitvijo fevda brez gospodarja. Nastala pa je ta razvada, ako ni obstajala sploh bolj po imenu (kakor tudi ona o požiganju), iz potrebe, pokositi travo okrog vojvodskega prestola, kjer je novi vojvoda delil pravico in podeljeval fevde s številnim spremstvom obdanim plemičem. Pri Krnskem gradu, kjer je stara veča zborovala v (nezarashčenem) cerkvenem preddvorju, košnja ni bila potrebna, pač pa je bilo to nujno okrog vojvodskega stola, ki je bil postavljen sredi travnikov Gosposvetskega polja. Ker so pa obredja pri

¹⁹⁷ K. J. Heilig, Leopold Stainreuter von Wien, der Verfasser der sog. Oesterr. Chronik von den 95 Herrschaften (MIÖG, 47, 1933), 276.

¹⁹⁸ Lands-Handvest des löbl. Ertzhertzogthumbs Khärndten (1610), 18, 238.

¹⁹⁹ Joh. Vict. Liber cert. hist., ed. Schneider, I, 291.

²⁰⁰ J. Mal, Probleme, 151 sl.

vojvodskem stolu posledica poznejšega razvoja fevdalizma, zato je tudi častna služba kosca izpričana kasneje kot opravilo zažigalca starih ljudskih pozdravnih kresov.²⁰¹

Da se je prvotno in k slovesnosti knežjega sprejema potrebno opravilo spremenilo v nadlego okoličanov, to je razumljivo iz nagnjenosti srednjeveške družbe, da je smešeče, razposajeno ali zaničevalno posnemala razne obrede in običaje iz javnega in sodnega, da celo tudi verskega življenja. Kadar je n. pr. v Salcburgu naznanjal zvon, da se pričinja trgovanje, se je prebivalstvo v hudomušni prešernosti smelo nekaznovano pretepati, da se je tako rekoč odškodovalo za strogi tržni mir, ki je moral zatem nastopiti.²⁰² Znale so tudi razne procesije, ki so bolj ali manj zvesto ali zavestno posnemale cerkvene obrede. Celó iz otroških iger odsevajo podobni spomini. V dalmatinskem primorju kaže n. pr. na srednjeveško azilno pravo igra »cerkvica«: na določenem kraju imajo otroci svoje zavetišče, kjer se ne smejo dalje loviti. Podobna parodija se je mogla polagoma izcimiti tudi iz kresovanja in košnje pri vojvodskem ustoličevanju. Ker je šlo pri tem za prilaščevanje tuje lastnine, bi mogli misliti tudi na obredne tatvine, ki so bile in so deloma še danes med Slovenci razširjene in ki temeljijo v veri, da je treba komu ukrasti kako malenkost, ako želiš imeti uspeh in srečo v kakí zadevi.²⁰³

Ako potegnemo črto pod račune naših raziskavanj, naj ugotovim, da je na podlagi zanesljivih zgodovinskih virov bilo mogoče ugotoviti dovolj jasne sledove o pravni samobitnosti stare Karantanije. Ker je le-ta bila narodna kneževina, je obstajalo tudi posebno karantansko deželno pravo. Kot slovenska plemenska vojvodina je Koroška dobila in skozi stoletja obdržala svojega lastnega palatinskega grofa nalik ostalim nemškim plemenskim vojvodinam z lastnim pravom. Karantanija je obdržala kontinuiteto svoje samobitnosti in jo zato l. 976 ni bilo treba šele obnavljati kot vojvodstvo: prej kot slej je znana vrsta njenih knezov, ki so jih sprejemali in ustoličevali po svojih starih pravicah in obredih.

Knežji kamen na Krnskem gradu se nam je odkril kot prvotni spomenik ljudskega samovladja, dočim je vojvodski stol na Gosposvetskem polju vzniknil iz osnov poznejšega fevdalnega razvoja. Raziskavanja okrog Schwabenspiegla so dokazala, da njegov popis pravic koroškega vojvode ne more biti potvorba 14. stoletja, marveč da so tam fiksirane državnopravne razmere, ki označujejo mnogo starejšo dobo. Podrobna analiza vsebine interpolacije dopušča verjetnost domneve, da je vsebinska osnova za vrinek še iz 11. stoletja. Pojasnjeno je tudi vprašanje glede jezika in vojvodovega slovenskega zagovora na cesarskem dvoru, kakor tudi vzroki in čas prehoda volivnega akta h golemu ceremonialnemu vpraševalnemu postopku pri umeščanju na knežjem kamnu, kjer je

²⁰¹ O službi zažigalca kresov in kosca prim.: P. Puntchart, *Herzogseinsetzung*, 240—250. — E. Goldmann, *Die Einführung in den slov. Stammesverband*, 86 sl., 104 sl. — E. Klebel, *Zur Geschichte des Herzogstuhles* (Carinthia I, Jhg. 130, 1940), 118.

²⁰² E. Künßberg, *Rechtliche Volkskunde*, 42.

²⁰³ J. Mal, *Slovenske mitološke starine* (GMDS, XXI, 1940), 36.

prvotno svobodno voljenega kmeta nadomestil odvisni kosez, ki ga je deželni gospod po svoji volji izbral in postavil iz srede prebivalstva svojega ožjega alodialnega deželskega sodišča.

Ti kosezi so bili od nekdanj prav skromni služabniki svojih gospodarjev; niso nikaki potomci kakih hrvaških osvajačev in nobeni dediči obrske nadvlade nad Slovenci. Zato se tudi Nemci niso mogli okoristiti z njihovim položajem, da bi kot njihovi nasledniki vladali in zapovedovali karantanski suženjski raji. Nasprotno, Slovenci so jim bili enakopravni sodržavljani, ki so obdržali svoje pravo in svoje običaje, svoj plemenski in državnopravni teritorij ter svoj jezik. S tem pa je razpadla v prah teorija, da so Slovenci od svojega vstopa v zgodovino suženjsko robovali vsem mogočim narodom, ki so prišli ž njimi v stik; vsakomur da so služili za nakovalo, le kladivo sami niso mogli postati nikoli. V brezbrežnih hipotezah je ena podmena nosila in rodila drugo, dokler se ni zaradi nesolidnosti gradiva zrušila vsa ta orjaška stavba socialne in gospodarsko-zgodovinske fantasterije, ki se je po Ščepkinovih besedah v Jagičevem Arhivu (1912, 553) prelevila še pred svojo katastrofo v igrive vetrne mlinčke, ki so pri nas do najzadnjega enozvočno klopotali svojo stereotipno melodijo.^{203a} Zapozneli zastopnik in pokretaš hlapčevske teorije med nami, prof. L. Hauptmann, le-te pred kritiko v mojih Problemih ni mogel dalje resno braniti. V Ljubljanskem Zvonu (1939, str. 408—410) se je pokazala vsa nemoč v zgodovini neosnovanega peiskerijanskega socialnega in političnega nauka, pokazala pa tudi pomanjkljivost značaja. Po Cankarjevih besedah v Gospej Judit junakov in mučenikov boj ne sme biti kak vsakdanji, neokusen, klepetav prepir po časopisih. Boj mora biti velik, in kar je še bolj potreba, estetičen — ne pocesten tepež, ko izgubiš kvečjemu klobuk in si povaljaš suktnjo, ko hočeš pomagati pijanemu popotniku, ki si je bil radovoljno in s pametnim premislekom postlal v jarku, in ki človeka oklofuta, če bi ga dramil in vlekel iz njegove blatne postelje.

Z repliko v Zvonu bi bila torej po dvajsetih letih zaključena pravda, ki je temeljne važnosti za pravilno razumevanje srednjeveške slovenske socialne, gospodarske in politične zgodovine. Po golidah gnojnice, ki jo je radodarno razlivala v tem boju ena stran domačih zagovornikov (tujih prav za prav ni bilo, ali pa so bili zelo dostojni bojevniki - iskalci resnice) in začetnikov tako imenovane suženjske teorije, bodo mogle bujno ozeleneti trate našega zgodovinopisja in bodo s plaščem pozabljenja prekrile često že kar neverjetne zablode.

Upodobitve

Najstarejša doslej znana slika ustoličenja karantanskega kneza poteka iz druge polovice 15. stoletja. Slika 1 v naši tab. prilogi je iz 14. stoletja; ne pred-

^{203a} Saj je eden iz mlajše generacije zgodovinarjev svoj znanstveni Credo glede na srednjeveško zgodovino Slovencev pod značilnim naslovom »Svoboda ali sužnost?« strnil v besede, da nagiba »najbolj k temu, da bi priznal Hauptmannove misli o času in načinu naselitve kasazov med Slovenci« (B. Grafenauer v »Času«, XXXIII, 1939, str. 326). — K temu in k Hauptmannovemu »znanstvenemu« zagovoru teorije o hlapčevstvu v »Ljubljanskem Zvonu« prim. moje pripombe v »Času«, XXXIV, str. 84—87.

stavlja sicer vojvodskega ustoličenja samega, a nas mora drugače v tej zvezi zanimati. Upodobljen je Ulrik Liechtensteinski, ki je l. 1227 na svojem romantičnem potovanju od bregov Jadranskega morja (gl. na sliki vodne demone!) pozival tudi koroške viteze na junaški mejdan in mu je pri vstopu v deželo sam vojvoda Bernhard voščil slovensko dobrodošlico. Vitez s ščitom in mečem v roki ima glavo kot poveznjeno s čelado, na kateri je kot čeladni okras (Helmzier, cimier) dokolenska podoba Venere. Slovesna viteška oprema Ulrikovega konja nam da slutiti, kako je Schwabenspieglov vir občutil razliko med takim viteškim jezdni konjem in kmečko kobilo (veltpfaerit; prim. oba konja na naši sliki 1 in 2), ki so nanjo ob slovesni priliki posadili novega vojvodo in ga tako trikrat peljali okrog knežjega kamna.²⁰⁴

Najstarejšo upodobitev ustoličitve koroškega vojvode prinaša slika 2, ki je posneta po miniaturi iz rokopisa Avstrijske kronike o 95 oblasteh v mestni in univerzitetni knjižnici v Bernu; rokopis na papirju ima sign. A 45, je iz l. 1479 in je nastal verjetno v frančiškanskem samostanu Königsfelden. Pisec je besedilo rubriciral in ga ob robu opremil z risbami, arabeskami ter s številnimi (iz predloge prevzetimi) navodili za ilustratorja. Kronika ima razen tega 2 inicialki, 25 celostranskih podob ter 82 slik grbov.

Na listu 66' je upodobljeno koroško ustoličenje: v sredini sedi na kamnitom sedežu moški, gologlav in z žezlom v desnici, rumena vzorčasta halja sega do tal; za njim na stolu z naslonjalom mož v rdečebelozelenu progasti (kmetski) obleki z belordečo čepico; pred obema v levem delu slike jezdec na črnobelo marogastem konju, v črnobelordeči progasti (kmetski) noši in s čepico v istih barvah, zadaj glava bika ter dva moška v (s peresi) okrašenih čepicah, eden od obeh kaže na sedečega kmeta v ozadju. Pridano navodilo za iluminatorja se glasi: *dä mach wie ein pur uff dem veld in einem stein in stuol siczt und ein hertzog öch in purenkleid für inn kump mit einem stier und mit einem feldross und mit zwei lantzherren.*²⁰⁵

Miniaturist je šel preko navodila, ker prihajajočega vojvode ni naslikal med obema živalima, marveč ga je posadil kar na konja, kmetu je pa ob stran obesil še meč. Med sedečega kmeta in vojvodo z njegovima spremljevalcema in živalima pa je slikar postavil še vojvodo na prestolu z vsem ornatom. Ker pozna kronika, ki naj bi jo umetnik ilustriral, samo le en sam (knežji) kamen, misli Rauch²⁰⁶, da je hotel iluminator kombinirati prizor s kmetom po kroniki s poklonitvijo na vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju v smislu poročila vetrinjskega opata Janeza. To pa ni verjetno spričo tega, ker pridejano navodilo predpostavlja, da ilustratorju potek umeščevanja ni bil znan. V našem primeru gre nedvomno za način kontinuirajočega slikanja, ki je v 15. stoletju še

²⁰⁴ Podoba št. 1 je iz tako imenovanega Manessejevega rokopisa, nastalega v 14. stoletju v Švici, sedaj v Heidelbergu. Barvna reprodukcija izšla v: *Die Minnesinger in Bildern der Manessischen Handschrift* (Insel-Verlag, Leipzig).

²⁰⁵ MG, *Deutsche Chroniken*, VI, 1909: Jos. Seemüller, *Oesterr. Chronik von den 95 Herrschaften*, 38. — K razmotrivanjem na str. 34 sl. dodaj, da se tudi tu omenjajo 2 lantzherren, ne pa 2 lantlütel!

²⁰⁶ Rauch, o. c., 222.

živelo in je med preprostim ljudstvom še danes v navadi: slikar upodobi na eni in isti sliki dvoje, troje ali še več zaporedno se vršечih dejanj.²⁰⁷

Drug rokopis Avstrijske kronike o 95 oblasteh se nahaja v Londonu (Cod. mus. brit. add. 16.579), je tudi po opremi in nastanku brat bernskemu. Pisava rokopisa na papirju je skrbna in iz druge polovice 15. stoletja, začetnice so kolorirane, v tekstu je 83 slik grbov, 2 veliki inicialki ter 25 celostranskih slik. Le-te predstavljajo Boga očeta s soncem, luno in zvezdami, angela, ki podi prva človeka iz raja, Adama, kako orje, in Evo, ki prede, Noetovo barko, kronanje Davida, Rudolfa, ki podeljuje Otokarju Češko v fevd, dalje je nekaj bojnih in vojaških prizorov in kot 14. celostranska slika sledi na listu 104' koroško knežje umeščenje: stol, na njem mož v rdeči obleki in gologlav, za njim na naslonjaču mož v modri in rdeči obleki z rdečo čepico, pred njim moški na konju.²⁰⁸ V bistvu sta si sliki londonskega in bernskega rokopisa močno podobni, le barve obleke so druge in bernska miniaturo je v podrobnostih bogatejša. V črni avtotipiji je prvi priobčil to bernsko miniaturo l. 1936 Hans Fehr v svoji knjigi *Die Dichtung im Recht*.²⁰⁹ V barvah in v izvorni velikosti je to podobo objavil potem Rauch v svoji večkrat omenjeni študiji (pri str. 222). Žal, da mi je slika londonskega rokopisa za reprodukcijo nedosegljiva.

V svojih *Annales Carinthiae* (na str. 482) je Hier. Megiser l. 1612 prinesel tudi risbo knežjega kamna s točnimi merami (sl. 3). Na sedežni ploskvi je viden koroški deželni grb (še v gotski obliki) s črko R na vrhu (verjetno spomin na Rudolfa Ustanovitelja). Slika 4 nam pokaže knežji kamen v stanju sredi 19. stoletja; obrisi dež. grba so še rahlo vidni (gl. *Mittheilungen der kk. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, VII, 1862, str. 275). Na sl. 5 je knežji kamen v svojem nekdanjem okolju pri cerkvi sv. Petra na Krnskem gradu (slika Hugona Charlemona v *Die oesterr.-ung. Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain*, str. 75).

Valvasorjeva *Die Ehre des Herzogtums Krain* prinaša v 7. knjigi na str. 395 Koch-Trostov bakrorez knežjega kamna v obliki mize (sl. 6). Kakor v tej tudi v Fuggerjevi knjigi *Spiegel der Ehren des Erzhauses Oesterreich* (1668; str. 311) oblika miznega stebra ne ustreza pravemu knežjemu kamnu, ki je pri Fuggerju obdan z nizko ograjo (sl. 9). Ako je mizna plošča, ki je bila nekoč prislonjena k cerkvi sv. Petra, bila res kedaj v zvezi s knežjim kamnom, potem je služila verjetno le za varstvo jonskega stebra pred vodo, snegom in zmrzaljo.²¹⁰

²⁰⁷ Kakor je na naši sliki upodobljen vojvoda, ko se je preoblekel in ko mu je kmet prepustil svoj sedež na knežjem kamnu, podobno srečamo n. pr. na eni in isti slovenski panjevi končnici kar četrto prizorov enega dejanja (prim. »pomlajevalni stroj« s starko, ki jo neso v »molin«, iz katerega pride pomlajena in najde potem ženina; gl. reprodukcijo končnice v Vurnikovi razpravi »Slovenske panjske končnice«, *Etnolog*, III, 1929, tab. II. pri str. 168).

²⁰⁸ MG, *Deutsche Chroniken*, t. VI, 33.

²⁰⁹ H. Fehr razlaga napačno nastopajoče osebe, ko istoveti jezdeca z vojvodskim kmetom (str. 144, 151). To sliko koroškega ustoličenja reproducira Fehr tudi na ovoju k svoji knjigi.

²¹⁰ G. Graber, *Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg*, 70, op. 83. — E. Goldmann, *Die Einführung in den slov. Stammesverband*, 42, 69, 72 sl., se zavzema za obliko mize. — O ograji okrog knežjega kamna poročata tudi Megiser (str. 478) in Valvasor (VII. knj., 395), ki omenja tudi dež. grb na kn. kamnu.

Sl. 10

Obliko stebra z malce razširjenim sedežem vidimo na Fromillerjevi freski v dvorani celovške deželne hiše iz l. 1740 (sl. 7). To v literaturi največkrat reproducirano sliko je Fromiller prevzel (1748) kot kompozicijski osnutek za naslovni list koroške grbovnice (sl. 8).²¹¹ V novejšem času je A. G. Kos naslikal v olju ustoličenje koroškega vojvode na stropu zveznega hodnika vladne palače v Ljubljani (sl. 10).

Kar se tiče mlajšega tako imenovanega vojvodskega stola na Gosposvet-skem polju prinaša Megiser (*Annales Carinthiae*, str. 483, 484) v natančnih merilih oba sedeža: vojvodskega vzhodnega proti Gospesveti obrnjenega (z napisom *Rvdolphvs dvx*) in palatinskega na zahodni strani (sl. 11, 12). Slabo čitani napis *Rvdolphvs dvx* je viden na reprodukciji stola v Valvasorjevi *Topographia arhiducatus Carinthiae* (str. 129; gl. sl. 14). V Merianovi *Topographia Provinciarum Austriacarum* (str. 101 a) leži sredi polja vojvodski stol (*der Königstul*; gl. sl. 13). V sedmi knjigi (str. 397) svoje *Ehre des Herz. Krain* prinaša Valvasor sliko vojvodskega stola (*Koch-Trost*), ki ne ustreza oni v njegovi koroški *Topografiji*. Z njo hoče tudi ilustrirati pomen vojvodskega stola: vojvoda in palatinski grof podeljujeta svojim vazalom fevde, ki jih sprejemajo kleče in s poljubom, z dotikom žezla ali z izročitvijo zastave na sulici.²¹² Obo-roženo viteško spremstvo, ki ga na sliki vidimo, gotovo ni sodilo v mirno cerkveno preddvorje krnske cerkvice; zato so se morali fevdi podeljevati drugod, kar sem obrazložil zgoraj na str. 40. Na sliki (št. 15) je upodobljena dalje še »delavnost« službe zažigalca in kosca.

Na sliki (gl. našo št. 16) v Erazma Frölicha knjigi *Specimen archontologiae Carinthiae* (1758; str. 3) je prav tako vojvodski stol predstavljen v polnem »obratu«, medtem ko v ozadju na gričku sameva s količi ograjen častitljivi knežji kamen, ki mu je v novem veku slovesnost ob nastopu novega vladarja prevzel vojvodski stol. Sliki 17 in 18 reproducirata resnični vojvodski stol v stanju ok. l. 1860²¹³, Charlemontova (sl. 19) ni dosti mlajša²¹⁴, poslednjo v naših posnetkih (sl. 20) pa je napravil l. 1895 Matija Jama.²¹⁵

²¹¹ Karl Garzarolli-Thurnlackh, *Die barocke Handzeichnung in Oesterreich*, Nr. 47.

²¹² G. M. Weber, *Handbuch des Lehenrechts*, III, 105.

²¹³ Gl. Mittheilungen der kk. Central-Commission, VII, 1862, str. 280, 281.

²¹⁴ *Die oesterr.-ung. Monarchie in Wort und Bild*, 73.

²¹⁵ *Dom in Svet*, XIV, 1901, str. 404.

Riassunto

I fondamenti dell'intronizzazione del Principe di Carantania

Trattando sui fondamenti dell'intronizzazione del Principe di Carantania l'autore nell'introduzione descrive lo stato attuale del problema da discutere. Nel capitolo seguente investiga gli argomenti della autonomia giuridica della popolazione della Carantania. Rileva il fatto che la popolazione, dato l'esiguo sviluppo della tradizione scritta, si tiene tanto più stretto alle antiche tradizioni e usi giuridici e ciò in una tale misura, che nel medioevo non possiamo parlare d'una sovranità dello stato oppure del sovrano, ma in modo diretto soltanto d'una sovranità del diritto. È documentata nelle fonti una speciale misura nazionale del suolo (hoba sclavanisca) e una divisione territoriale nelle decurie, centurie e nelle »županije« (milliarie), slava per eccellenza. La popolazione si raduna in adunanze giuridiche dette »veče«; il »pojzda« pronuncia le sentenze nelle liti di confine, al duca viene presentato il »poklon« (l'omaggio), nei documenti figurano testimoni secondo il diritto sloveno (sclavenica institutio, testes Sclavigenae), oltre a questo vigeva ancora una lunga serie d'altri usi e costumi, che tutto quanto si somma nell'idea comune degli antichi diritti territoriali, così spesso citati (statuta et iura antiqua terrae). Uno dei diritti più importanti, che proprio per questo si è conservato il più a lungo nella tradizione del popolo, è però il diritto di eleggere e approvare il suo principe.

Una documentazione dell'autonomia giuridica della popolazione della Carantania rappresenta anche il Palatinato di Carinzia. Alcuni lo volevano caratterizzare quale una invenzione del secolo XIV°. Si deve però affermare con certezza, che il Palatinato di Carinzia ha le sue radici nei fondamenti universalistici della monarchia carolinga, che permetteva e rendeva possibile che ogni popolazione soggetta poteva trovare presso la corte la giustizia secondo il suo proprio diritto nazionale. Appositi conti della corte, i Palatini dovevano sorvegliare la regolarità e la correttezza del procedimento. Questi conti venivano designati ad ogni stirpe germanica, che a suo tempo godeva l'indipendenza e viveva secondo il suo proprio diritto della stirpe. Accanto ai cinque ducati delle stirpi tedesche (Stammeshertzogtum), unica la Carinzia come sesta aveva il suo Palatino come una volta indipendente ducato di stirpe slovena. L'autore investiga la continuità dell'istituzione dei Palatini di Carinzia, ai quali anche nel secolo XIV° e XV° le fonti riconoscono il diritto della giurisdizione sul duca di Carinzia, che essi originariamente come veri missi dominici — Gewaltboten — comites palatii esercitavano anche di fatto.

L'autore rifiuta l'anno 976 come natale del ducato indipendente di Carinzia. La Carantania restava un principato indipendente anche dopo l'appoggio alla Baviera nel fine del secolo VIII°. Tutt'e due questi territori avevano infatti molte volte lo stesso duca oppure la Carinzia figurava come una specie di secondogenita della casa ducale di Baviera. Lo studio richiama l'attenzione sopra il fatto, che i Carantani rifiutarono più volte il duca mal veduto, il che prova la verità della rispettiva relazione nello Schwabenspiegel.

Nella prima epoca gli Sloveni eleggevano liberamente il loro principe, più tardi essi confermavano oppure rifiutavano il duca, mandato loro dallo stato germanico, nell'epoca più recente lo intronizzavano soltanto secondo il cerimoniale che non può essere che un rudimento del primario diritto elettorale. Nell'epoca dell'assolutismo del sovrano anche questa forma si riduceva al solo atto d'omaggio della popolazione al nuovo duca. Nell'occasione dell'intronizzazione presso la cosiddetta lapide ducale la popolazione voleva ottenere la certezza che il nuovo principe fosse di origine libera, perchè soltanto l'uomo libero può mantenere la parola data e soltanto con lui si possono concludere trattati, per uno dei quali veniva considerato anche il trasferimento del potere ducale. Soltanto l'uomo libero può anche essere giudice giusto ed imparziale, proprio per la sua indipendenza. Il nuovo duca inoltre doveva promettere di voler proteggere le vedove, gli orfani e il clero, ed appena con queste promesse e col giuramento finalmente ottiene la vera dignità principesca; appena compiuti questi obblighi egli era in grado di dare dal suo trono ducale feudi ai suoi vassalli.

Le ricerche intorno alla interpolazione nello Schwabenspiegel verificano il carattere arcaico del procedimento elettorale. In quanto al passo sul maestro statale di caccia del duca di Carinzia non occorre pensare ad un falsificato dai circoli di Rodolfo IV. Quest'ultimo

poteva soltanto adoperare la menzione dello Schwabenspiegel per le sue altimiranti pretese del pareggiamento con la posizione dei sette principi elettorali di Germania. È fuori dubbio che lo Schwabenspiegel, accanto alla tradizione, dovette usare per le sue indicazioni anche delle annotazioni più antiche. Quanto alla maniera del ricevimento del nuovo duca, questi, secondo lo Schwabenspiegel, non viene eletto più immediatamente dal popolo stesso, ma dai suoi rappresentanti — »i buoni uomini« della storia giuridica slava. Riuscì anche la prova che non possiamo separare nella fonte i termini Landleute — Landsassen, di modo che uno significasse i contadini, l'altro invece i loro padroni territoriali. Tutt'e due i termini significano, fino al secolo XV°, il provinciale in generale e il contadino in particolare, non però il signore provinciale (lanther). Nello Schwabenspiegel viene citata più volte la provincia — land, il che significa il territorio vivente secondo il proprio diritto provinciale, landrecht, che però precedeva il suo vigore nel secolo XIII°, quando il duca Bernardo ottenne il supremo potere ducale-provinciale (Landeshoheit); il che è importante per la determinazione dell'antichità della fonte usata dallo Schwabenspiegel. Le festività presso il trono ducale sono conseguenza di uno sviluppo più recente, cioè del feudalismo. I vassalli con il corteggio in armi infatti non dovevano e non potevano ottenere i feudi presso la lapide ducale nell'atrio della chiesa del castello di Krn, perchè questo luogo era protetto dalla pace ecclesiastica, castellana, giuridica. Per questa ragione l'infuedazione è stata trasferita sul Campo di Gospa Sveta, probabilmente sotto Mainhard il Tirolese, che per di più vi era anche il signore del territorio e della giurisdizione. Per la determinazione dell'epoca della base reale per l'interpolazione l'autore collega anche la circostanza, che presso la chiesa della Gospa Sveta viene citato anche l'ospitale, il che, con altri dati, indicherebbe il secolo XI°.

Quanto all'uso della lingua è interessante l'ordinamento di Carlo Magno dell'anno 802, che impone il dovere di leggere e interpretare le leggi al popolo nella sua lingua. L'autore, in relazione a questo, richiama l'attenzione all'origine dei cosiddetti monumenti di Freisingen, all'uso dello sloveno sulla corte ducale di Carinzia, che si mostra nel saluto sloveno dell'adunata dei cavalieri di Carinzia nell'anno 1227 all'occasione del ricevimento di Ulrich di Liechtenstein e nel diritto dell'accusa slovena del duca nella provincia, come pure presso la stessa corte imperiale.

Il capitolo finale tratta il fatto, che, secondo l'unanimità delle fonti, l'intronizzatore fu sempre esclusivamente il contadino, nel primo tempo liberamente determinato nell'adunata, recentemente invece ereditario, ma questo non sulla base di qualche prerogativa della stirpe oppure secondo il diritto e il potere del conquistatore, ma secondo la grazia e la volontà del suo signore territoriale di balia. Si discutono finalmente alcune particolarità cerimoniali dell'intronizzazione come p. es. il colpo da buon camerata del contadino sulla spala del duca, il triplice giro a cavallo intorno alla lapide ducale, basato su concetti magici, il significato simbolico del cappello, il servizio dell'incenditore dei roghi e del falciatore e in connessione a questo il problema dei furti cerimoniali.

Finalmente il trattato riporta le annotazioni e, nelle tavole, anche una serie di rappresentazioni degli avvenimenti presso la lapide ducale nonchè degli infuedamenti presso il più recente trono ducale, il quale nell'epoca degli stati provinciali oscurò il significato democratico della lapide ducale nel castello di Krn. Nell'epoca recente infatti il nuovo duca della provincia all'occasione della rinnovazione dei feudi prestava dal trono ducale nel Campo di Gospa Sveta il suo giuramento, che la provincia e gli stati mantenessero interi i suoi antichi diritti. Questo trono ancor oggi si trova al suo posto in mezzo al campo, mentre la lapide ducale è stata trasportata nell'aula del Museo provinciale di Celovec.

NAJSTAREJŠI SLOVENSKI »KIRIELEJSONI«

Dr. Ivan Grafenauer

Prvo pisano sporočilo o slovenski narodni duhovni pesmi, »kirielejsonu«, se je ohranilo v znanih dveh rokopisih »Schwabenspiegla«, ki govorita o pravicah koroškega vojvode, v gießenskem (biberaškem) iz sredine XIV. stol. (G) in v sangalskem iz začetka XV. stol. (SG).¹ Pesem, o kateri poročata, je prava narodna duhovna pesem, kirielejson, ki ga je pelo vse ljudstvo:

Ko se koroški svobodni kmetje (prav za prav zapriseženi odposlanci) na večji pod predsedstvom izmed sebe izbranega »sodnika« v poimenskem glasovanju z večino glasov izrekó, da se jim zdi novi vojvoda, ki jim ga je cesar poslal, za deželo dober in pripraven — lahko bi ga tudi zavrnilo in cesar bi jim moral potem drugega predlagati — gredo tako potrjenemu novemu vojvodi vsi naproti, bogati in revni, da ga slovesno sprejmejo in umestijo. Oblečejo ga v praznično kmečko obleko, »posade na kmečkega konja in peljejo h kamnu, ležečemu med Glanekom (ob Glini med Trgom in št. Vidom) in gostiščem pri cerkvi Naše Gospe (Gospe Sveti)«. ² Vir nato nadaljuje (na levi G, na desni SG):

und führen ihn auch dreimal um diesen Stein und singen auch alle, klein und groß und Frauen, gemeinsam ihren windischen Leisen, das ist ihren windischen Gesang

und führen ihn mit ihrem windischen Gesang dreimal um diesen Stein und singen auch alle, klein und groß, Frauen und Männer gemeinsam

¹ Vložek o pravicah koroškega vojvode iz teh dveh rokopisov je najbolje izdal dr. J o s. M a l, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje, GMS XIX (1938), 109—132. G: snimek lista 27 b na str. 114, transkripcija 114 s.; SG: snimek strani 38—41 na str. 116—119 (naše mesto str. 117—118), transkripcija 120 s. (naše mesto 120).

² Najvažnejši odstavek se glasi v knjižnem nemškem prevodu po G (važni dostavki v SG so dodani v oklepaju): Ein Herzog von Kärnten... ihn soll auch niemand zum Herzog (SG: oder Herren) haben oder nehmen als die freien Landsassen in dem Lande; die sollen (SG: auch) ihn zum Herren nehmen und sonst niemand (prevod »niemanden« je v SG možen, v G nemogoč, v obeh pa v nasprotju z vsebino, zato napačen); das sind die freien Bauern desselben Landes (SG: die heißt man Landsassen in dem Lande). Die wählen einen Richter unter sich selber, der sie der Tüchtigste, Beste und Weiseste dünkt, und sehen auf keinen Adel (SG: noch Macht), sondern nur auf Biedersinn (SG: und Wahrhaftigkeit). Sie tun das wegen des Eides, den sie dem Land und auch den Landleuten geschworen haben. Dieser Richter fragt dann die Landsassen alle und jeglichen besonders auf den Eid, den sie (SG: den Richtern, dem Land und den Landsassen) geschworen haben, ob sie der Herr und Herzog, den ihnen das Reich darbietet und auch gegeben hat, den Landleuten nutz und gut dünkt und auch ihnen (SG: dem Lande) passe; und gefällt er ihnen nicht gut und dünkt es sie, daß er dem Lande nicht passe, noch angemessen sei, so muß ihnen das Reich einen andern Herren und Herzog geben. Geschicht es aber, daß er ihnen (SG: ihnen dieser Herr als Herzog wohl) gefällt, den ihnen das Reich gegeben hat, und der Mehrheit der Land-

und loben ihren Schöpfer, daß er ihnen und dem Land einen Herren gegeben hat nach ihrem Willen. — Potem šele nastopi novi vojvoda vse svoje pravice.

To poročilo se nanaša še na stari pravni red in obred, ki se je ob ustoličenju Meinharda Tirolskega in Goriškega (1286) že umaknil novemu:³ Pravno dejanje se je preneslo z večje svobodnih kmetov v vso javnost pri knežjem kamnu neposredno pred umeščanjem in postalo s tem goli obred; zato je nujno odpadel tudi slovesni sprejem od večje potrjenega novega vojvode po svobodnjakih in ljudstvu in skupna pot h knežjemu kamnu. Tudi obredno dejanje umeščanja samo se je spremenilo:⁴ o umestitvi novega vojvode po svobodnjakih s trikratnim obhodom okoli knežjega kamna in po ljudstvu s petjem slovenskega »kirielejsona«, zahvalne pesmi Stvarniku za novega, svobodno sprejetega vladarja, ni več govora, pač pa o drugih obrednih dejanjih, ki o njih vložek o pravicah koroškega vojvode v »Schwabenspieglu« molči, a zato ni treba, da bi bila nova.

Stari pravni red o sprejemu novega vojvode in obred ustoličenja z obredno pesmijo je veljal torej za čas pred l. 1286. Ta pa se za čudo dobro ujema z najstarejšim poročilom o umestitvi prvih dveh krščanskih slovenskih vojvod v Karantanijski v sredini VIII. stol. »Conversio Bagoariorum et Carantanorum« poroča o Gorazdu (749), prvem krščanskem vojvodu v slovenski Karantanijski, da so ga Bavarci s frankovskim dovoljenjem karantanskim Slovincem na njihovo željo (ki ga je izrazila pač večja svobodnjakov) poslali nazaj (sc. iz talništva) »in so ga ti postavili (t. j. umestili) za vojvodo«. Še jasnejše je poročilo o Hotimiru (751/52), ki so jim ga Bavarci na njihovo željo (veče!) poslali iz talništva po naročilu frankovskega kralja Pipina, »to ljudstvo pa ga je sprejelo (slovesni sprejem po svobodnjakih in ljudstvu) in mu (pri umestitvi) izročilo vojvodsko oblast«.⁵

sassen spricht: »Er gefällt uns wohl und dünkt uns gut,« so geht arm und reich (SG: alles Land, hoch und niedrig) gemeinsam und sie empfangen ihn schön und ehrenvoll, wie es sich nach Landesbrauch ziemt.

³ O Meinhardovem ustoličenju poročajo štajerski Ottokar, Österreichische Reimchronik (MG, Deutsche Chroniken V, 1. T), vv. 19989—20114; Johannes Victoriensis, Liber certarum historiarum (MG, SS in usum scholarum, ed. Fed. Schneider, I), lib. II, c. 7, str. 251 ss., 290 ss.; po njem Aeneae Sylvii Piccolomini postea Pii II. Papae Opera geographica et historica, Helmstadii (1699), I. De Europa, c. 20. De Carinthia, str. 261; tudi o poznejših umeščanjih poroča Jak. Unrest, Chronicon Carinthiacum, S. F. Hahnii Collectio Monumentorum, Brunsvigae (1724), 483—485, 509.

⁴ O poteku gl. dr. Jos. Gruden, Zgodovina slov. naroda I, 57—58; KMD 1915, 55—61, pos. 59. Značilno je, kar poroča Ottokar, da morajo vojvodovi zastopniki (po drugih virih koroški palatinski grof in še dva plemiča) na vprašanje o vojvodovi stvarni in moralni sposobnosti odgovoriti pod prisego (20098 ss.): Sô die dri aber sprechent jâ, / des müezen si im sâ / ieglichen swern einen eit, / daz daz si diu wârheit, / des er si gefrâget hât. — Ko vojvoda sede na knežji kamen, mora priseči tudi on (20107 ss.): swen der herzog ist gesezzen, / dâ der gebûre saz, / sô muoz er âne underlâz / den selben eit tuon, / daz er frid schaf und suon / und rechtes gerichtes phleg / und ab des gelouben weg / weder strûch noch valle.

⁵ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 4. (ed. M. Kos, RZDL 11 (1936), 130, vv. 12—18, 23—24): Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum Bagoarii

Tudi hvalna pesem Stvarniku v čast je spadala že tedaj k ustolitvenemu obredu, le da Karantanci, ki v sredini VIII. stol. še niso bili pokrščeni, niso peli »kirielejsona« krščanskemu Bogu, ampak hvalno pesem tistemu »enemu bogu, stvarniku bliska, edinemu gospodarju neba in zemlje«, ki o njem govori v VI. stl. Prokopij.⁶ Pri drugih narodih namreč, o katerih se poroča, da je pelo ljudstvo pri vladarjevem (ali škofovem) ustoličenju duhovno pesem v narodnem jeziku, je bila to prošnja pesem, prošnji klic: pri Nemcih k sv. Petru,⁷ pri Čehih h Gospodu (»Hospodine pomiluj ny«), pri Poljakih k Materi božji (»Bogurodzica«), le o slovenskem »leisu« (Kyrie eleison, ki je že od vsega začetka prošnji klic) pri koroškem vojvodskem umeščanju se izrečno pravi, da je bila to pesem v hvalo božjo in zahvalo. Zato je mislil dr. Jos Malže 1938 (n. d., GMS XIX, 129): »Vsebinska osnova za to prepevanje je mogla segati še nazaj v poganske čase, pripev Kyrie eleison pa je povzet iz cerkvenega doživljanja.«

Ali pa so slovenski »kirielejsoni« res tako stari, da so mogli zvezati vsebino predkrščanske pesmi s krščansko slovensko hvalno pesmijo pri obredu, ki je veljal še do ok. sredine XIII. stoletja?

Samo po sebi to ni neverjetno. Že najstarejši cerkveni prošnji dan (Litania maior, 25. aprila) je stopil na mesto poganske prošnje procesije, ki se je vršila na čast rimskemu bogu slane Robigu; tudi procesije prek polja ob mlajših prošnjih dneh pred vnebohodom (Litaniae minores) so imele predhodnice v rimskih obhodih polja (ambarvalia), ki so se vršili tri dni po vrsti v maju.^{8a} Tudi »Litania«, t. j. Kyrie eleison z razdeljenimi vlogami pri sv. maši (4. stol.) in starih duhovniških dnevnicah (Regula s. Benedicti, c. 9, 12 i. dr.), je pač posneta po antičnih obrazcih; iz tega so se razvile litanije, vrsta prošnjih klicev posameznega molivca ali zbora, ki mu je odgovarjalo vse ljudstvo. Najprej so bili to klici h Gospodu, ki jim danes odgovarjamo s *Te rogamus, audi nos* in z *Libera nos, Domine*, v prvih časih pa, zlasti na Grškem, je ljudstvo odgovarjalo s *Kyrie eleison*; na zahodu pa so se s tem klicem (pridružil se je še *Christe eleison*) litanije samo pričele in končale. Od sv. Gregorja dalje so se pridružili še klici k svetnikom, a izbira je bila še ves srednji vek prosta; končno obliko so dobile te litanije vseh svetnikov šele po papežu Piju V. z reformo brevirja (1568) in misala (1570).^{8b}

S prošnjim klicem »Kyrie eleison« je ljudstvo tudi pri neromanskih narodih takoj po pokristjanjevanju rado sodelovalo pri (latinskih) cerkvenih

Cacatium iam christianum factum petentibus eisdem Sclavis remiserunt, et illi eum ducem fecerunt. Sed ille postea tertio anno defunctus est. Iterum autem permissione domni Pippini regis ipsis populis petentibus redditus est eis Cheitmar christianus factus... Quem suscipientes idem populi ducatum illi dederunt. — O kronologiji Gorazdovega in Hotimirovega nastopa gl. Iv. Grafenauer, DS XLVII (1934), 351 s.; M. Kos, n. d., 112, op. 29; Bogo Grafenauer, Čas XXXVI (1942), 17—40, posebno 33, 38.

⁶ Procopii De bello Gotico III, c. 14 (Fr. Kos, Gradivo I, št. 33, str. 28; Corp. script. byzant., XVII, rec. Dindorf, p. 334).

⁷ E. Steinmeyer, Die kleineren ahd. Sprachdenkmäler (1916), str. 104.

⁸ a) L. Eisenhofer, Grundriß der katholischen Liturgik, Herder, Freiburg i. Br. (1937), 119. — b) N. d., 36—37.

obredih in cerkvenem petju;⁹ ni jih bilo treba k temu siliti kakor k petju »Gloria Patri« in »Sanctus, sanctus, sanctus«,¹⁰ treba jih je bilo prej krotiti.¹¹ Tako ni čuda, da so posamezne prošnje klice kmalu prevedli tudi v ljudski jezik in jih peli prav tako dvodelno kakor litanije in da so s temi ljudskimi »kirielejsoni« nadomeščali tudi stare pesmi v čast poganških bogov. Posebno značilno je poročilo stfrank. Ludwigslieda, sodobni pesmi o zmagi kralja Ludovika III. nad Normani pri Saucourtu (Sathalcurtis)^{12a} (Franki Normane zagledajo):

Ther kuning reit kuono, Sang lioth frano,
Ioh alle saman sungun »Kyrieleison«.^{12b}

Krščanska sveta pesem (lioth frôno: gospodnja pesem), pač prošnji klic, je nadomestila staro pogansko uiclioth (bojno pesem) v slavo bojnemu bogu.¹³

Kakšen pa je mogel biti kraljev prošnji klic, nam ponazoruje poročilo češkega kronista Kozma o ustoličenju prvega praškega škofa Nemca Dietmara (ad annum 967):¹⁴ »Ut ventum est metropolim Pragam, iuxta altare sancti Viti inthronizatur ab omnibus, clero modulante ‚Te deum laudamus‘, dux autem et primates resonabant ‚Christe keinado, kirie eleison, und di hailigen alle helfuent unse, kyrie eleison et caetera (t. j. pač: Christe eleison ali ginade), simpliciores autem et idiotae clamabant ‚Krllessu‘.« Skoraj nespremenjen so ta prošnji klic peli tudi ob čudežih, ki so se godili, ko je sv. Bernard iz Clairvauxa 1147 ob Renu Nemce vabil na drugo križarsko vojsko: »Christ uns genade, Kyrie eleison, die heiligen alle helfent uns!«

Ta staronemški prošnji klic, preobrazba litanijskih klicev »Christe eleison, Kyrie eleison, Omnes Sancti (et Sanctae Dei), intercedite pro no-

⁹ Tako je ljudstvo pelo Kyrie eleison že l. 640 pri pogrebu sv. Gola (Gallus) in l. 777 pri pogrebu sv. Wunibalda. Arnošt Kraus, Christe ginädô a Hospodine pomiluj ny. Věstnik kr. české společnosti náuk, tř. fil-hist-jaz., r. 1897 (1898), razpr. XIII, str. 16.

¹⁰ Prim. Admonitio generalis Karla Velikega, 789, mense Martio 23, cap. 70 (MG LL, Sect. II) Capitularia regum Francorum, ed. Boretius) I, No. 22, p. 59; Iv. Grafenauer, Karoliška kateheza, RZDL 13 (1936), 138: ...et ut ‚Gloria Patri‘ cum omni honore apud omnes cantetur; et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei communi voce ‚Sanctus, Sanctus, Sanctus‘ decantet.

¹¹ Statuta Rhispacensia Frisingensia Salisburgensia 799.800, cap. 34 (Salisburgense), Boretius, n. d., No. 112, p. 229: Ut omnis populus... cum laetaniis procedant et discant Kyrieleison clamare, ut non tam rustice ut nunc usque sed melius discant.

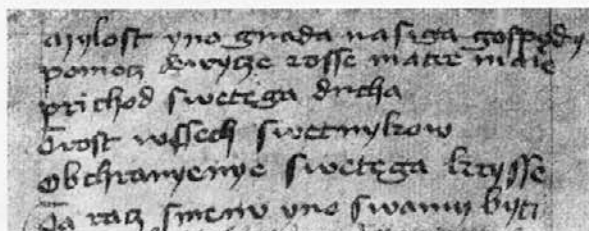
¹² a) Steinmeyer, n. d., No. XVI; pesem je nastala takoj po bitki, avtor ji je bil duhovnik, prepis je iz časa po Ludvikovi smrti (882). O pesmi gl. G. Ehrismann, Gesch. d. dt. Lit. bis zum Ausgang des Mittelalters I² (1932), § 38, str. 228 ss.; o starih bojnih pesmih: n. d., 17 s., 25 s.; o prošnjih klicih (ruof, leis): 204 s. — b) Prevod: Kralj je jezdil pogumno, / Pel Gospodnjo pesem, / In vsi skupaj so zapeli / Kyrie eleison.

¹³ G. Ehrismann, n. d., 25 s.

¹⁴ A. Kraus, n. d. (gl. op. 8), 1; prim. Ehrismann, n. d., 204 s.; J. Gotzen, Kirchenlied I. Katholisches, Merker-Stammler, Reallexikon d. dt. Literaturgeschichte, II (1926/28), 73. — Kozmov izraz ‚Krllessu‘ kaže, da je ljudstvo bilo vajeno peti krleše; ali pa je bil to druge krati samo pripev k latinskemu liturgičnemu petju ali prošnjim klicem v narodnem jeziku, ni gotovo. Kraus, n. d., misli, da so l. 967 peli nemški »krleš«, ker češkega ni bilo; gotovo pa to ni. Na Moravskem je kontinuiteta z Metodijevo dobo nedvomna.

bis...«, sestoji iz samih pravih starih dvodelnih aliteracijskih dolgih vrstic (aliteracije: k-k, h-h, k-k), oblika, ki se je pri Nemcih že v drugi polovici IX. stol. umaknila (v novih pesmih) paroma rimanim (asoniranim) kratkim vrsticam (rimani par: dolga vrstica).

In prav ta prastari prošnji klic, ki mu sega osnova še v VIII. stoletje, se je ohranil, le malo spremenjen, tudi pri nas Slovincih kot del proš-

njemu klicu (invokaciji) pred pridigo, ki ga je ok. l. 1428 prepisal češki cistercijan na zadnjo stran znanega stiškega rokopisa (Univ. bibl. v Lj/ Ms. 141):¹⁵

Milost ino gnada našiga Gospodi,	trošt vseh svetnikov,
pomoč Device rože, Mat(e)re Marije,	obhranjenje svetega križe,
prihod svetega Duha,	ta rač(i) z menu ino z vami biti.

V stiški predpridižni invokaciji ohranjeni prošnji klic — s klicem k Materi božji vred — se je priključil proti koncu srednjega veka v vrsto starih srednjeveških cerkvenih pesmi, prvotnih enokitičnih kirielejsonov, in v — narodne kolednice. Kot prošnji klic (za nas vse) se je priključil srednjeveški pesmi o »Desetih zapovedih«, ki se je pela v postu, le da se je v ohranjenih inačicah pomešala medenj kitica s prošnjo k Mariji za verne duše. Pred potvorbo se je glasil pač le-tako:¹⁶

Daj nam jih, Bog, držati,	In vsa nebeška družina.
Marija, božja Mati,	Kyrie eleison, Christe eleison.

¹⁵ Iv. Grafenauer, Stiški (ljubljski) rokopis, DS XXIX (1916), 240, 313 (snimek zadnje strani), 316 (transkripcija). Tu je besedilo natisnjeno po načelih, po katerih je izdal M. Rupel Slov. prot. pisce (1934); gl. tam str. 317. — Natančnejšo obrazložitev sledečih izvajanj gl. v obširnejši razpravi »Ta stara velikanočna pejsen' in še kaj«, ki izide v Času XXXVI (1942), št. 6—10, str. 89—...

¹⁶ Besedilo sta ohranila Alasia da Sommaripa, Vocabulario Italiano e Schiavo (1607), 105a (Oblak, LMS 1891, 99) in Evangelia inu listuvi 1730, str. 383 (tisk iz l. 1715 — iz zapuščine Toma Zupana — je sedaj žal nedostopen) v tejli obliki:

Alasia:	Ev. i. l. 1730:
Daj nam ga Bug držati,	Daj nam jih Bug držati,
Marija božja Mati,	Marija božja Mati.
	Kyrie eleison, Christe eleison.
	Marija božja Mati,
Ta nam ga okрати	Ta nam ga ne okрати
Nebeškiga družina	Nebeškiga ladájna
Dušice od svetiga raja.	Dušam svetiga rája...
Kirie, Christe eleison.	Kyrie eleison, Christe eleison.

Kot blagoslovni klic za darovalce so ga ohranile kolednice, kot slavilni in zahvalni klic stara velikonočna in vnebohodna pesem:

Kolednica: ¹⁷	Velikonočna (vnebohodna): ¹⁸
Mi se od vas ločimo, Bogu vas perporočimo, Bogu jen dvici Mariji jen vsi nebeški družini.	Alelujo pojemo, Kristusa Jezusa hvalimo, Lubo Divico Marijo Ter vso nebesko družino.

Značilno za stiško invokacijo pa je, da so tri vrstice v njej (1, 2, 6) še prave stare dvodelne dolge vrstice, kakršne se za nove pesmi v XIII. stol. niso več rabile, druge tri pa (3—5) se dado še obnoviti iz brižinskih spomenikov; kajti jezikovni zaklad za krščanske bogoslovne pojme v tem kratkem besedilu na razmeroma mnogih mestih nanje še živo spominja:

¹⁷ SNP III, št. 4940 (Dutovlje: Rožice v vinogradu, natisnjena v besedilu; na to kitico sem opozoril že v Času X [1916], 307, op. 1), 4943 (Dutovlje: Zvezda mi pušča trake tri); prav ta kitica se je pridružila v Dutovljah tudi koncu balade o »Mariji in brodniku« (SNP I, št. 524, vv. 58—61), celo še enkrat v drugi obliki: Cerkev se bo zidala, »De bo nuter Marija prebivala... Grešnikom grehe odpuščala (vv. 50, 52): Odpust' nam Buh no Marija, / Jenu vsa nebeška družina!

S prošnjo za verne duše (gl. op. 16) se je združil ta klic v koroški inačici (SNP III, št. 4925: Vrtič z rožicami nasajen B):

Marija, pomaj, pomaj, Marija, pomaj, pomaj Vsem vjernim dušam v sveti raj, O Marija!	Marija, stegni svojo roko No peli nas vse sebo Med vso nebeško družino, O Marija!
---	--

V drugih inačicah je nebeško družino nadomestil sv. Duh (prim. stiško invokacijo, kjer se ji je samo pridružil); tako v obeh Korytkovih redakcijah s Kranjskega (SNP III, št. 4762 a, b: Sveti Jožef dela zibelko):

Bogu vas č'mo perporočit, Bogu, ljubi dvici Mariji!	Per vas ostani sveti Duh, Z nam pa pojde večni Buh!
--	--

Tako še v SNP III, št. 4924 (Hrenovice: Vrtič z rožicami nasajen A; tudi tu je pridejana poprej še prošnja za nebeški raj; 15—18: Vselej pomagaj nam, Anica, / Da pridemo, kamer je šla Marija: / Gor v svet nebeški raj, Bog ga nam vsim daj), št. 4953 (kranjska: Marija počiva pod jablano), 4961 (kranjska: Herodež gre z vojsko zoper novega kralja).

¹⁸ V najstarejšem tisku katoliške stare velikonočne pesmi (Sommaripa, n. d., 107a—108a, Oblak, n. d., 100 s.) te kitice ni; inačica v rokopisnem dodatku v šentvitskem izvodu Hrenovih Evang. i. listov (ČJKZ III, 124, št. 3) iz l. 1634/72 je danes nedostopna. Kitico pa imajo inačice v rokopisnem dodatku muzejskega izvoda Hrenovih Ev. i. listov iz l. 1634/72 (ČJKZ III, 120, št. 7; kit. 12), v kalobskem rokopisu, str. 236—38 (nat. M. Majar, Pesmarica cerkevna [1846], št. 27, prim. Kovačič, ČZN XXV [1930], str. 189; kit. 12) in v Schönlebnovih Ev. i. listih (1672), 398 s. (11. kit.) in mlajši tiski (navedeni ČJKZ III, str. 120, št. 7). —

Vnebohodna pesem v rokopisnem dodatku šentvitskega izvoda Hrenovih Ev. i. listov (1634/72, ČJKZ III, str. 124, št. 4) je danes nedostopna; drugi rokopisi in tiski iz XVII. stol. te pesmi nimajo; pač pa tiski iz XVIII. stol. (Ev. i. 1715 nedostopni; 1730, str. 377 s., tudi SNP III, št. 6504, kit. 12—13), M. Majar, Pesmarica cerkevna (1846), št. 32: »Štajerska, Koroška in Goriška iz Devina in iz Berd« (SNP III, št. 6505), kit. 11—12. Besedilo je povsod do malenkosti enako, le v kalobskem rokopisu (po Majarju) je v 2. v. izpuščena beseda Kristusu, v. 3. pa se glasi: Rožo devico Marijo.

milost (v. 1) v pomenu usmiljenje — Briž. I, 26, 32, III, 12, 53; *obhramjenje* (5) v pomenu rešitev — Briž. III, 72; *uhrani*: B. serva, prim. III, 70 *izbavi*; *rači ... biti* (6) — Briž. III, 20 *račite ... byti*, III, 68 *jesi račil ... priti*; prim. še stvnem. in stsl. spovedne obrazce (SJ I, str. 21 s.); posebno značilna pa je ista zamenjava izrazov *Krst* (Krist) in *križ* (5) — Briž. II, 89.

Izposojenka *gnada* v pomenu *miser cordia* kaže najkašnje na čas okoli sredine XII. stol., v drugi polovici je v zvezi z božjim imenom dobila skorajda izključno pomen teološkega termina božje milosti: *Dei gratia*.¹⁰ Tudi *trošt* v pomenu *pomoč* je še staronemški. Pa te dve izposojenki sta prišli v prvotni prošnji klic šele pozneje. Za izraz *milost ino gnada* spričuje že stava besed, da tu *milost* ni pojasnilo tuje besede *gnada*, ampak narobe: *gnada* naj pojasni, kaj pomeni *milost*; za trdno nam to dokazuje predprijazni klic v goriškem rokopisu iz l. 1551—58²⁰ s svojim dvojnimi prevodom besede »gnada«: *Milost ino gnada (Gnada ino ljubezen) Gosposi Boga, * Dar svetiga Duha ...*: prva vrstica se je glasila torej prvotno »*Milost ino ljubezen ...*«; drugo vrstico, klicanje druge božje osebe, je dopolniti iz stiške invokacije (v. 5) in izpopolniti s sinonimom iz Briž. III, 72—73 (*uhrani me ... spasi*

¹⁰ To se je zgodilo pod vplivom duhovnega učenja in pesništva v ljudskem jeziku XI/XII. stoletja. Ker je *gnada* v zvezi z božjim imenom izgubila pomen *usmiljenja*, je v srvnem. za ta pojem nastala nova beseda *barme*, *barmde*, *barmunge*, *barmecheit* (prim. *er-barmen*: glagol *-barmen* je iz stvnem. glag. *armen ubog biti* in predloga *ab-*, Kluge-Götze, Etym. Wb. dt. Spr.¹¹ [1934], 135: *erbarmen*, 40: *barmherzig*; Trübners Bt. Wb. I [1939] pod istimi besedami), celo *barmherzic* poleg *genädic*, ki je ohranilo še stari pomen (Walter v. d. Vogelweide, Leich, v. 125: *barmherzic muoter úzerkorn*, poleg tega pa v rokopisu XII. stol. *Milde, genädige, suoze Marie za O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria*; stiški rokopis: *O čestita, o milostiva, o sladka Mati Marija*); G. Ehrismann, Gesch. dt. Lit. bis zum Ausgang des Mittelalters II, 1. Frühmittelhochdeutsche Zeit (1922), 213 op. 8 s. str. 212). Ko je nastal nemški (in slovenski) prevod zdravamarije, je bil ta razvoj zaključen.

Zdravamarija pa se je prevedla v nemščino v drugi polovici XII. stoletja, konec tega stoletja (da izpopolnim svoja izvajanja o tem v ČJKZ VIII [1931], 86—91, in DS LI [1939], 409—418: Marija, ptica pevka in zamorska deklica) tudi v slovenščino. Ko so se proti koncu tega stoletja pojavljali pozivi, naj se vsi ljudje poleg apostolske vere in očenaša nauče tudi zdravamarije (Lexikon f. Theologie und Kirche I (1930), 864; prim. ČJKZ VIII, 89), je bila ta molitev (pozdrav brez prošnje) že nekaj časa prevedena, vsaj pri večjih narodih: *Ave Maria* v štirih okornih stihih v dveh graških rokopisih iz XII. stol. (Schönbach, Zs. f. dt. Altertum XVIII, 160, XX, 156, Ehrismann, n. d., 171). Ob prehod od XII/XIII. stol. sodita tudi slovenski narodni pesmi »Oznanjevanje Mariji II« (SNP III, št. 6404) z angelskim pozdravom, zložena v dvodelnih baladnih vrsticah, ki so le deloma približane poskočnim vrsticam, in »Marija, ptica pevka in zamorska deklica« (SNP I, št. 544—570), ki je tudi zložena v dvodelnih baladnih vrsticah, vanjo pa je vložena asonirana kitica s parafrazo angelskega pozdrava (SNP I, št. 551 [gl. DS LI, 416—418], 554, prim. 544, 564, podobno tudi III, št. 6703—04, 6706, 6708: O Mariji kokrski). Ta pesem pa se je tudi posebej ohranila: M. Majar, *Pesmarica cerkevna* (1846), št. 45; pela se je po Majarju »povsod pri Slovencih: na Krajskim, Štajerskim, Koroškim, Goriškim in Benatskim«. Pri Paglovcu (rokopis Cantilenae v Nar. muzeju, str. 118—120) in v poznejših tiskih (gl. ČJKZ III [1922/23], 130, št. 51) ima ta pesem mlajšo obliko, kajti vpleteni so vanjo motivi drugih Marijinih pesmi, deloma zelo starih: kit. 2: SNP III, št. 4925, 4929-32, 6541, 6549; kit. 6: SNP, III, št. 6535—39, 6543—47, 6563, 6566; prim. Uhl and, No. 315 (*Ave Maria, ain ros an alle dorn*, iz XV. stol.), kit. 4.

²⁰ Fr. Ilešič, Slovenski rokopis iz l. 1551 in 1558, ZMS X (1908), 122—123 (besedilo), 125 (snimek str. 3).

mę): *uhrana i spas, oz. spas i uhrana svetega Krista*; za tretjo nudi stiški rokopis dopolnilo k izrazu »dar« (*prihod i dar svetega Duha*), četrto vrstico — prošnjo — nudi spet stiški rokopis: *ta rači z meno ino z vami biti*. Stiška invokacija je torej sestavljena iz *litanijskega klica h Kristusu* (»našemu Gospodi«), *Mariji* (ok. 1200) in *vsem svetnikom* (IX. stol.) in iz *predpridižnega klica k Bogu Očetu* (»Gospodi Bogu«), *Kristusu* in *sv. Duhu*, ki ves še izvira iz VIII. stoletja:

Litan. klic, ok. 1200:

Milost ino ljubézen nášega Gospódi,
pomóč róže Device, Mátere Marije,
tróšt ino pomóč vséh svetníkov,
tá rači z námi biti.

Kyrie eleison.

Predprid. klic, VIII. stol.:

Milost i ljuby Gospodi Boga,
spas i uhrana svetěga Krista,
prihod i dar svetěga Duha,
tá rači sá mnŕ i s vami byti.

(Kyrie eleison.)

Če iz *litanijskega klica* izločimo pozneje dodani vzklik k *Materi božji* in na njegovo mesto upostavimo klic h *Kristusu* (v v. 1.: h *Gospodi Bogu*), imamo vsebinsko pred seboj staronemški »*Christe ginádo*«:

Milost i ljuby Gospodi Boga,
spas i uhrana svetěga Krista,
pomot' i utěha vsěh světyh,
ta rači s nami byti. K. e.

(2) Kyrie eleison,
(1) Christe ginádo,
die heiligen alle helfèn
unse! K. e.

Inačica temu prošnjemu klicu — vsebinsko še starejša, ker se omejuje samo na klice h *Gospodu* — je prva kitica češke svetovojteške pesmi »*Hospodine pomiluj ny*«, ²¹ ki se razen na zahodne litanijske (klic h *Kristusu*!) naslanja tudi še na steslov. predlogo (Kyrie eleison: *Gospodi pomiluj*):

Hospodine, pomiluj ny,
Jezu Kriste, pomiluj ny,
ty spase všeho mira
spasiž ny i uslyšiz,
Hospodine, hlasy naše.

Kyrie eleison,
Christe eleison,
Redemptor mundi,
libera nos... exaudi
nos, Domine.

Predhodnik temu »*krlešu*« pa se je ohranil v Briž. III, 67, 72—74, in je torej starejši od brižinskih spomenikov samih:»

(Bože Gospodi, pomiluj ny!)
Kriste (Gospodi), božji Synu,
uhrani ny ot vsego zla
i spasi ny v svém blazê. K. e.

Domine Deus miserere nobis,
Christe, Fili Dei...
ab omni malo libera nos Domine,
Salvator [mundi].

To pa ni edinstari slovenski kirielejson. Naj omenim še klic k *Mariji Devici* za priprošnjo pri *Sinu*, nad katerim se zgraža *Trubar*, češ da katoliške pesmi »vselej več na *Divico Marijo* inu na svetnike kličejo, česte inu češče v misli imajo koker Boga oli nega *Sinu Jezusa Kristusa*«. Glasi se, spopolnjen z zadnjo vrstico kitice, ki je vključena

²¹ Po izročilu je to pesem zložil sv. Vojtech, Jar. Vlček, Dějiny české literatury I^o (1931), 4 s. z lit. str. 6; Arn. Kraus, n. d., zlasti sklep izvajanj str. 17 s.

v staro katoliško velikonočno pesem pred pravkar omenjenim slavnim klicem h Gospodu, Mariji in vsem svetnikom:²²

Marija, (roža) Divica, pruti Tujmu Sinkuvi,
Bodi naša pomočnica vsmilenimu Jezusu.
Kyrie eleison, Christe eleison!

Ta prošnji klic se vsebinsko popolnoma ujema s prvim delom pripeva (antifone) k Marijinemu slavospevu »Magnificat«, ki ga beremo v Otfri-dovi rimani Knjigi evangelijev (Evangelienbuch):²³

Nu férgomes thia thíarnun, sélbun scā Máriun,
thaz sí uns allo uuórolti sí zi iru súné uuegonti.
Ioannes druhtines drut uuílít es bithihan,
tház er uns firdánen giuuérdo ginádon.

Z vsem tem pripevom pa se prav dobro ujema staropoljska Bogurodzica, ki jo glej pri dr. Jos. Malu (GMS XIX, 130, pod črto): ista prošnja k Mariji in k sv. Janezu Krstniku. Osnova za ta »k rleš« — antifona k »Magnificat« — je torej pač starejša od deviške kraljevske vdove sv. Kinge (sred. XIII. stol.), kateri legenda »Bogorodzico« pripisuje, in drugo izročilo, da izhaja (osnova vsaj) od sv. Vojteha, ni docela neverjetna.²⁴

Opozoriti pa je treba še na tretji prastari slavljeni klic, na malo doksologijo sv. Trojici. Že Karel Veliki je ukazal,¹⁰ naj duhovniki z vso spoštljivostjo z ljudstvom vred (apud omnes... cum populo Dei) pojo »Gloria Patri« in »Sanctus, Sanctus, Sanctus«. Ta doksologija se je ohranila skoraj dobesedno enako v Briž. III, kot kratka (krstna) veroizpoved in v neki narodni pesmi iz Framo (SNP III, št. 6633-34) kot molitveni klic:

Briž. III, 4—11:

Tože vérujō u bog vsemogōt'i
i v jega sin i v svēti duh,
da ta trí imena edin bog,
gospod svēti,
iže stvori nebo i zeml'ō.

SNP III, št. 6633, 18 ss.:

Odpri mi ga (sc. raj) Bog Oča
Bog Sin no Bog sveti Duh,
to so trí mile (!) edini gospom Bog.
(Mile = imena = personae; prim.
stvnem. genennida.)

²² Trubarjevo besedilo iz Katehizma z dvejma izlagama (1575) gl. pri Ruplu, Slov. prot. pisci (1934), 126; prvi dve vrstici se glasita tako tudi v vseh meni dostopnih rokopisih in tiskih kat. velikonočne pesmi iz XVII. stol. (gl. op. 21), le v kalobskem rokopisu (Majar, n. m.) se glasi v. 1. Marija roža devica. — Vv. 3—4 sta pri Sommaripu zamenjani z vrsticami iz nam neznane kitice s prošnjo za verne duše (Nebeskoğa ladanja, / Dušica svetiga raja, prim. op. 16). V vseh drugih rokopisih in tiskih iz XVII. stol. se glasi v. 3. (zgoraj je povzet po Trubarju): Pruti Boğu nebeškimu (Majar: pri Očetu nebeskemu); v. 4. pa se glasi povsod: In (nu) vsmilenimu Jezusu.

²³ Otfrid, Evangelienbuch, lib. I, c. VII. De cantico sanctae Mariae, vv. 25—28 (Braune-Helm, Ahd. Lesebuch⁹ [1928], 105). Slovenski prevod:

Zdaj prosimo Devico, isto sveto Marijo,
da bi nam vse življenje bila pri Sinu pomočnica.
Janez, Gospodov zaupnik naj izprosi,
da se nas izgubljenih rači usmiliti.

²⁴ A. Brückner, Geschichte der polnischen Literatur (Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen I, Amelang, Lpz. 1901), 21s.

V brižinskih spomenikih so to pravilne dvodelne dolge vrstice, samo ena je polovična, v framski inačici so po dolgoveznosti nekoliko porušene.

Kot slavilni in zahvalni klic se je ohranila ta doksologija tudi v starih naših cerkvenih pesmih pa tudi v kolednicah in drugih narodnih nabožnih pesmih (velikonočni, nebohodni, binkoštni, sv. Rešnjega Telesa, božičnih, Marijinih), pa tudi tu se je mnogokje še ohranil v pravilnih dvodelnih dolgih vrsticah:

Božična (SNP III, št. 4788):	Nebohodna (SNP III, št. 6504—5):
Čast in hvala bodi Bogu dana,	Zahvalen bodi večni Bog,
Očetu, Sinu in svetemu Duhu.	Oče, Sin in sveti Duh.

In čudno, ako prevedemo besedilo koroškega ustolitvenega kirielejsona, kakor ga nam po vsebini navaja Schwabenspiegel, v jezik in frazeologijo brižinskih spomenikov, dobimo same pravilne dvodelne dolge vrstice:

Čast i hvala Bogu vsemogot'emu,	lobent damit got
iže stvori nebo i zeml'ō,	vnd iren schepfer,
da dal jest nam i našej drželē	das er in vnd dem land
knęz i gospod po našej vol'i.	ainen herren haut geben nach irem
	willen (večkrat: hertzog vnd herr).

To dejstvo je pač kriterij za resničnost podatkov v vložku o pravicah koroškega vojvoda, hkrati pa za starost kirielejsona, o katerem se tam poroča.

Zusammenfassung

Die ältesten slowenischen »Leisen«. Aus der Tatsache, daß der slowenische Leis, den das Volk nach dem ursprünglichen, schon 1286 nicht mehr geltenden Zeremoniell bei der Kärntner Herzogseinsetzung anstimmte, kein Bittgesang war wie sonst überall bei ähnlichen Gelegenheiten, sondern ein Lob- und Danklied, hat Musäumsdirektor Dr. Jos. Mal (GMS XIX, 129) geschlossen, »dieser Leis könne dem Inhalt nach noch in die heidnische Zeit zurückreichen, die Form, das Kyrie eleison, aber sei dem kirchlichen Erleben entnommen«. Diese Vermutung ist durch das vergleichende literarhistorische Studium der ältesten slowenischen geistlichen Lieder mit größter Wahrscheinlichkeit als Tatsache bestätigt worden.

In Handschriften und Drucken des XV. u. XVI. Jahrh. haben sich in Bittrufen vor der Predigt und in den Schlußstrophen halbliturgischer Kirchenlieder Abkömmlinge von einstrophigen Leisen (Kyrie eleison-Rufen) erhalten, die einerseits auch in noch jetzt lebende volkstümliche geistliche Lieder übergegangen sind, die noch dem Mittelalter entstammen, andererseits sich als Vorlagen zu Eingangs- und Schlußabschnitten der Freisinger altkarantänischen Beichte III (Urtypus aus der 1. Hälfte d. IX. Jahrh., Abschrift um 1000) herausgestellt haben. Das ist ein eigentlicher Leis (Litaneiruf), dessen zweitalteste Gestalt inhaltlich genau dem ahd. alliterierenden Leis »Christe ginādo« (Mitte IX. Jahrh.) entspricht, dessen ältester Typ aber vorfreisingisch und vorkirchenslavisch ist und dem VIII. Jahrh. angehören muß; ferner ein Bittruf vor der Predigt an Gott Vater, Sohn u. Heil. Geist, der sich ziemlich eng an die Litanei anschließt und deshalb später mit dem Litaneiruf kontaminiert wurde; ein Gloria Patri-Ruf, der nächst verwandt ist mit einem rhythmischen Taufbekenntnis der Hl. Dreifaltigkeit des VIII. Jahrh., das als Eingang der Privatbeichte im X. Jahrh. auch in die Beichtformeln der allgem. Schuld übergegangen ist (Freis. III, 4—11). Ein Marienruf um Fürbitte bei ihrem Sohn, der dem ersten Teile des antiphonartigen Versgebets am Schlusse des Magnificat in Otfrids Evangelienbuch (lib. I, c. 7, 25—28) und des polnischen Bogorodzica-Liedes entspricht (beide an Marie und Johannes d. Täufer) und in der überlieferten rhythmischen Form (Reimpaare) wohl erst dem XIII. Jahrh. angehört.

Die ältesten und beliebtesten davon, der Litaneiruf und der Gloria Patri-Ruf, haben in den volkstümlichen Liedern die manigfachste Form angenommen als Bitt-, Preis-, Lob- und Danklied, ja sogar als einfacher Tatsachenbericht. Schließen wir nun dem ersten Verspaar der ältesten Lob- und Dankform des Gloria Patri-Rufes die einfache Übersetzung der Inhaltsangabe des Kärntner slow. Einsetzungsleisen aus dem Schwabenspiegel in die Sprache der Freisinger altkarantanischen Sprachdenkmäler an, so haben wir einen vierzeiligen Leis in richtigen zweiteiligen Langzeilen vor uns, wie sie in der slowenischen Volkspoesie bis zum Ausgang des XII. Jahrhunderts gebräuchlich waren. Jedenfalls ein Zeugnis für die Richtigkeit der Angabe im Einschub über die Rechte des Kärntner Herzogs im Schwabenspiegel, aber auch ein Zeugnis für das Alter des Leisen, von dem darin gesprochen wird.

Wegen genauerer Beweisführung und Dokumentierung sei auf die reichere Abhandlung »Ta stara velikanočna pejsen' in še kaj«, die gleichzeitig im Čas XXXVI (1942), Nr. 6—10, S. 86 ss., erscheint, hingewiesen.

SLOVENSKI »ZAPOVEDNI LIST« IZ LETA 1570 IN NOVI VINSKI DAVEK

Stanko Jug

Medtem ko je slovenska protestantska doba dala slovenski književnosti lepo vrsto knjig za cerkveno in šolsko rabo, ni bil doslej znan noben tekst uradnega značaja. Recljevega prevoda gorskih bukev iz l. 1582 ne moremo šteti semkaj, ker po današnjem stanju raziskovanja ni bil uradno naročen, temveč je verjetneje izšel iz zasebne pobude.¹ Prvi doslej znani ohranjeni slovenski posvetno-uradni razglas je iz l. 1611 iz Ljubljane, namenjen biriču, »ki je z bobnom razglašal magistratova razglasila po mestu«.² Njegov nastanek je povsem slučajen, saj je le okoren prevod, ki si ga je dal narediti zase birič, ki najbrž ni znal nemščine. Pa tudi za poznejši čas so taki primerki le preveč redki.³

Zato je tembolj važno in poudarka potrebno, da se nam je ohranil daljši slovenski uradni razglas iz l. 1570, ki pa ga niti ni rodil slučaj. Tak, kakršnega vidimo danes pred seboj, je izšel iz pisarne deželnih stanov, ne kot prevod nemškega razgласa za slovensko ljudstvo, temveč kot samostojen uraden spis. Potemtakem je to prvi znani originalni slovenski uradni dokument. Značilno zanj je to, da ni izšel istočasno tudi v nemščini, kar je razvidno iz teksta in ostalih spremljajočih okoliščin. Njegove vrednosti tudi ne spremeni dejstvo, da je pred njim že izšlo troje nemških razglasov s podobno vsebino, ki je deloma dobesedno prevedena v slovenskem, za njim pa še en nemški z dostavkom, ki ga prvič čitamo v slovenskem originalu.

V resnici mu daje to še celo pečat prav posebne pomembnosti. Po našem dosedanem znanju namreč ni ta doba čutila na splošno prav nobene potrebe po slovenščini na področju administracije in javnega necerkvenega življenja. Naš akt tvori sedaj prvo izjemo od tega doslej veljavnega pravila. Ker pa smemo domnevati, da se nam vse, kar je bilo napisano, ni ohranilo ali pa še do danes ni odkrito, se mora tudi ta splošna sodba spremeniti. Če upoštevamo še Recljev prevod gorskih bukev, ki pa ni bil prvi, kakor pravi Reclj sam v uvodu,⁴ in izgubljeni ali še neodkriti material, smemo reči, da se je začela čimdalje bolj čutiti potreba po slovenščini tudi na necerkvenem polju in to vsekakor mnogo

¹ M. Dolenc, »Gorske bukve« v izvorniku, prevodih in priredbah. Ljubljana 1940, str. 30, 39.

² J. V(rhovec), Slovenski listič iz leta 1611. Ljubljanski Zvon, 1886, 253—254.

³ Seznam slovenskih tekstov glej: F. Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. ČJKZ III, 73—80. — Isti, Razvojne linije slovenskega prepoveda v prvih razdobjih. RDHV V—VI, 42—119. — Isti, Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti, stvarno kazalo pod »uradna publicistika«.

⁴ Dolenc, o. c., 27.

* Niti se je preveč predelala.

bolj kot pa pred Trubarjem. Saj bi bilo naravnost čudno, če bi tako živo literarno delo slovenskih protestantov ne imelo odziva v splošnem življenju.

Poleg tega pa naš »zapovedni list« zadeva prav ono skupino slovenskega ljudstva, za katero je veljalo posebno, gorsko pravo, namreč vinogradnike. Izmed vsega slovenskega naroda so samo oni še imeli svoje skupne »gorske zборе«, kjer so razpravljali o svojih zadevah. Nujno je, da se je tu govorilo slovenski, čeprav so ohranjeni zapiski pisani le v nemščini. Prav zanje je napravljen slovenski prevod gorskih bukev. In tudi prav njim je namenjen prvi doslej znani slovenski originalni uradni spis.

Značilno za njegov nastanek je dejstvo, da ni nastal slučajno. Oblast je bila po razmerah prisiljena — skoraj smemo tako reči — poseči po slovenščini. Ker so te okoliščine važne za naš dokument sam, obenem pa lep prispevek k predzgodovini kmečkega upora l. 1573, si jih bomo malo podrobneje ogledali.

Na deželnem zboru v januarju 1570, ki se ga je udeležil nadvojvoda Karel osebno, je bila glavna točka vzdrževanje Hrvatske krajine in odplačilo dolgov, ki so zaradi vedno bolj rastočih izdatkov za potrebe meje postali že neznosni. Karel je predložil načrt, da mu v ta namen dovoli Kranjska za 10 let po vrsti letno po 120.000 gld. To je bila izredno visoka zahteva, če pomislimo, da so prejšnja leta dajali letno po 55.000 gld. Po daljšem pregovarjanju je slednjič deželni zbor dovolil dati v 11 letih skupno 750.000 gld ali letno 68.181 gld, začeni s 1. marcem 1570.⁵

Da bi dežela mogla zbrati to veliko vsoto, ji je Karel dovolil 29. aprila istega leta pobirati razne nove davščine, kakor na en tovor olja 1 gld, na tovor medu 30 kr, na tovor čistega voska 2 gld 40 kr, na tovor boljšega platna 1 gld, hodničnega pa 40 kr, na tovor žebļev, podkev in podobnih železnih izdelkov 30 kr, če gre blago iz dežele. Med njimi je tudi nov davek na vino, ki ga je razglasil deželni upravitelj Hans Khisl 17. julija 1570 s posebnim razglasom⁶ vsem, »ki stanujejo v Slovenski Marki in Metliškem gospodstvu ali imajo tam vinograde«. Tu pravi, da je nadvojvoda Karel dovolil pobirati »auff ain Iedes viertl Marchwein die allte maas zuuersteen, so in d[er] March od[er] Mötling[er] Poden erpawt wirdt, ain schwarzen Pfennig. Aber auff die Außlanndische Wein, so vasser od[er] sam weis auß Vngern, Crabaten, Windisch lanndt, vber di Saw od[er] Sotl in diß Lanndt Crain gefüert, auff ain Sam[m] pro rata zureiten 40 kr diß Iar hinauß.« Da se bo mogel ta davek v redu pobrati, prepoveduje pod kaznijo zaplenitve odpeljati iz vinograda vino, dokler ga vsak gorski gospod v svojih goricah ne popiše, podložnik pa ne plača novega vinskega davka. Odšteje pa se podložnikom pri tem popisovanju »der Herren vnd Landtleut Pergkhrecht, Item Zynnß vnd Zehenndt Most«, od česar plačajo gospodje in deželani sami skupno s svojim vinskim pridelkom enak davek kakor podložniki. Prav tako se odračuna za prilivanje pri vrenju potrebni mošt in sicer vsako deseto vedro ali deseti bokal (viertl). Od tako preostalega mošta še le plača vsakdo za vsak bokal 1 črn pfenig. »Solchen Anschlag solle ain Jed[er] Pergkherr in der Vndern March in seinem Perg selbs od[er] durch ainen tau-

⁵ Stanovski arhiv (Drž. arhiv pri Nar. muzeju v Ljubljani), fasc. 217 a.

⁶ Istotam.

glichen diener. Aber in Mötling[er] Poden die Zehenndts Herren od[er] durch Ire diener, vom Weinlesen an biß auff Martini schierist einbringen. Vnd damit solches desto ordenlicher vnd richtig[er] gehandelt, So mügen die Pergkh[er]rn in d[er] Vnderen March den Zehenndten H[er]rn in Iren Pergen den tag sollich[er] beschreibung vnd abforderung, damit Sy Iemandts zu abne[m]mung Irer Zehenndts gerechtighait dahin verordnen, verkhündigen.«

Oboji, »die Pergkherrn in der Vnderen March« in »die Zehenndts Herrn in Mötlinger Poden« naj ta razglas 8 do 10 dni pred trgatvijo 2 ali 3 krat javno oznanijo v svojih gorica, da se nihče ne bo mogel izgovarjati z nevednostjo in to brez ozira na način publiciranja, ki je določen na koncu razglasa.

Ves denar, ki ga bodo zbrali od svojega in svojih podložnikov vina, naj oddajo določenim zbiralcem, odštejejo pa naj svoje stroške pri tem delu. Pripominja pa še, da je dežela sklenila dati vsakemu, ki naznani koga, da je odpeljal mošt ali vino iz gorice ali ga pripeljal v deželo iz sosednjih dežel brez plačila določenega vinskega davka, tretjino od vrednosti zaplenjenega vina in to z namenom, da se bo razglas spoštoval in čim bolj omejilo tihotapstvo z vinom.

Končno je ukazano, naj mesta in trgi takoj po izidu tega razglasa njegovo vsebino oznanijo 3 tedne po vrsti na svojih tedenskih sejmih, župniki pa po navadni pridigi 3 zaporedne nedelje s prižnice, gorski in desetinski gospodje pa v svojih vinogradih, kakor je bilo že prej omenjeno.

Podoben »general« — tako vobče na kratko nazivajo Generalpatent — je bil istočasno poslan tudi v druge vinorodne dele Kranjske in njej priključenih dežel: na Kras, v Istro in Vipavsko. Toda ljudstvo, ki je že doslej komaj prenašalo ogromna bremena, ki so ležala pretežno na njegovih ramenih, je sprejelo ta razglas z veliko nevoljo in javno izražalo svojo nezadovoljnost. Zlasti Pazinska grofija, ki se je kazala vedno v vseh stvareh bolj uporna kot ostala Kranjska, je v tem prednjačila. Zato je Hans Khisl 2. septembra izdal nov razglas,⁷ ki ga je naslovil na vse podložnike, »so in dieses Fürstenthums Crain incorporirten Herrschafft Ysterreich, sonderlich in d[er] Grafschafft Mitterburg seshafft sein«. Najprej jih opomni, da je že 17. julija razglasil, da se pobira nov vinski davek in sicer 40 kr za vsak tovor sladkega vina, ki se pripelje v Kranjsko, in 25 kr za tovor terana. »Wo aber daß Weingewachs ist, alß in Widpach[er] Poden, Ysterreich, Carst vnd derselbn orten, wie die genannt, auff die Wein, so derselben enndn ausgetrunckhen od[er] verleutgebt werden, pro rata souil alß auff die, so in daß Landt sam weis getragen, vnd von den Weinen, so auß dem Lanndt gefüert werden, eß seye Süesses tranckh, darund[er] auch die Eckhwein zuuersteen, od[er] Terrant, auff ainen Jeden sam zu gleich 1 fl anschlagen.« To dajatev naj čimprej po trgatvi radovoljno izroče Jožefu Nikoliču in Juriju Barbo, ki bosta opravljala to službo 1 leto. Nato pa jih opominja, naj bodo pametni, ker sedaj prihajajo vesti, »daß sich ettlich vnd[er] Euch allerley widerwertighait, auch vermeßner, drolich[er] auffrüerischer reden, mit entlaibung deren Personen, wölche obbestimbtten Wein Anschlag abford[er]n wurden, vernem[m]en lassen sollen«. Opozarja jih, naj se pokorno

⁷ Istotam.

ravnajo po tem in prejšnjem generalu in se popolnoma vzdrže vsakega nespartmetnega govorjenja, še bolj pa vsakega svojevoljnega dejanja pod kaznijo izgube nadvojvodove milosti kakor tudi s kaznijo na telesu in življenju. Proti vsakemu krivcu se bo postopalo resno z neodpušljivo kaznijo. — Iz pripisa izvemo, da je bil dostavljen ta razglas gospodu Svetkovicu, baronu v Pazinu, dne 6. septembra.

Podoben generale je bil za Slovensko marko in Metliko odposlan že 24. avgusta, kar izvemo iz novega razglosa⁸ z dne 26. septembra, kjer isti deželni upravitelj ponavlja vsebino prvih dveh razglasov, zlasti pa del, ki se tiče uporniškega gibanja zoper novo dajatev. Odpor je naraščal čimdalje bolj po vsej deželi. V Slovenski marki je prišlo že do pravega upornega dejanja v Plešivici. Zato se proglas obrača naravnost na tamkajšnje sogornike in pravi: »Wie dann Ir die Pergkhgenossen zu Plyschuiiza auff zweyer od[er] dreyer böser fräueler vnd muetwiller auffwigung (gegen denen mit geburlicher straf andern zum exempl vnd ebenbildt verfahren werden soll) solches den 17 diß monats Septembris im gehalltnem Perckhrecht daselbst zu Plyschuiiza gegen dem Pfleg[er] d[er] Herrschafft Mötling vnd seinen dienern mit d[er] that bewisen haben sollt.« Ker ni mogoče trpeti takih uporniških dejanj, jih še enkrat svari, naj se spametujejo in plačajo svoj dolžni delež, da se izognejo tako izgubi vinogradov in kmetij, nepremišljenega govorjenja in dejanja pa zaradi strogih kazni.

Toda vse skupaj ni, kakor se zdi, nič zaleglo. Med kmečkim prebivalstvom so bile na delu uporne sile — predvsem zaradi previsokih davkov —, ki so se kazale že več let, kakor moremo na kratko razbrati iz spisov deželnih zborov. Tako pravijo stanovi 13. maja 1566 v odgovoru na Karlovo instrukcijo, da se med podložniki slišijo »selzame Reden«.⁹ Dne 18. julija istega leta sporoča veliki odbor Karlu med drugim, da so se pri zadnji žetvi nekateri kmetje javno uprli desetini.¹⁰ Podobne znake opazimo tudi naslednja leta. Res je, da stanovi navajajo te primere kot razlog, da ne morejo dati večjih dajatev, toda vsekakor drži, da so bili davki za podložnike previsoki in da imajo ti brez dvoma glavni delež pri kmečkem uporu l. 1573. Saj je tudi sedanji odpor zoper novi vinski davek le posledica previsoke odmere in pa znatnega povišanja drugih dajatev.

V tej veliki zažati izda deželni upravitelj razglas v slovenščini.¹¹ Sam pravi, da ga je izdal v slovenščini, da bi bili preprosti ljudje o vsem potrebnem poučeni in da bi se nihče ne mogel izgovarjati z neznanjem. Toda samo to ne more biti razlog, ker so tudi prejšnje razglase morali ljudem prevesti v slovenščino, da so jih razumeli, čeprav kar sproti. Verjetno je, da je pri tem vsaj malo sodeloval novi, slovenski besedi naklonjeni protestantski duh, saj Hansa Khisla šteje naša literarna zgodovina med navdušene pospeševalce slovenske protestantske knjige.¹² Da pa je bilo to nekaj nenavadnega in izrednega, dokazuje opomba na hrbtu razglosa z dne 17. julija 1570, ki opozarja

⁸ Istotam.

⁹ Stanovski arhiv, fasc. 217.

¹⁰ Istotam.

¹¹ Stanovski arhiv, fasc. 217 a.

¹² Biografski leksikon: Khisl Hans. — Kidrič, Zgodovina, 33, 38, 93.

na slovenski tekst: »Hiebey ist ain ausgefertigtes General in Crainerischer Sprach sub 17. 8bris 1570.«

Celotni razglas obsega 1 polo in 1 list folio velikosti, katerega zadnja stran je le do četrte popisana. Pisan je v latinici z lepo, sorazmerno veliko pisavo; črke med seboj niso povezane. Njegova značilnost, ki mu daje še prav posebno veljavo, je, da v pravopisnem oziru dosledno sledi Kreljevim načelom. Tako piše vedno l za s (med dvema vokaloma navadno f, pa tudi ff in fs), s za z, lh za š, sh za ž, zh za č, ch za ć, sch za sé oziroma šč. Palatalizacijo l in n označuje prav tako kot Krelj, namreč z li in ni, pa tudi z dvema pikama nad sledečim vokalom, ki je v naših primerih vedno u. Tako piše: nasnanie = na znanje, deshelian = deželjan, lüdye = ljudje, oblübe = oblube, Vlübliani = V Ljubljani itd. Edino nekatere pridevnike, kakor kranjski, dolenski, piše vedno krannfki, dolennfki, le enkrat krañfki, kjer pa pomeni črtica nad n znak za mehčanje, kot so ga v tej dobi včasih tudi pisali, in ne reduplikacije, za kar je naš pisar, ki je verjetno tekst prepisal, črtico v vseh drugih primerih razvezal. Črka y pa mu nadomešča več glasov: prvič mu pomeni i (vytes, Vyľtry, myľec, pryľega), drugič j (nayvilhi, yedanaift, kraye), tretjič ij (kneshye, kapitanye), četrtrič pa ji (svoym, svoyh, krayh).

Če primerjamo jezik našega razglasa z jezikom Trubarjevih spisov, opazimo takoj, da je tu mnogo manj germanizmov, zlasti pa, da nikdar ne rabi člena po nemškem načinu. Pač pa vsebuje precej hrvatskih besed, ki kažejo čakavske posebnosti (mισεc, didinski itd.). Vendar daje tem besedam navadno slovenske končnice, včasih pa tudi slovenskim besedam hrvatske končnice, zlasti pri glagolih v tretji osebi množine sedanjega časa. Tudi razlikovanje med zh = č in ch = ć je zelo natančno in kaže na človeka, ki je dobro občutil razliko med trdim in mehkim č.

Vsi ti znaki — pravopisni in jezikovni — govore za to, da je moral biti avtor tega teksta nekdo iz Kreljeve šole, izobražen mož, a po jeziku Hrvatčakavec, ki pa je slovenščino dobro obvladoval in se verjetno tudi pismeno v njej udeleževal. Če pogledamo v seznam takrat v Ljubljani bivajočih in gornjim zahtevam ustrežajočih mož, nam pogled neizogibno obvisi na Juriju Juričiču. Sicer je bil takrat v Ljubljani tudi Anton Dalmatin, ki je verjetno znal vsaj nekoliko tudi slovenski, a ta je pisal, kolikor vemo, samo za hrvatski repertorij. Zato je manj verjetno, da bi bil spis njegov. Nasprotno pa Jurij Juričič ustreza vsem stavljenim zahtevam. Bil je Hrvat-glagoljaš iz Vinodola, ožji Kreljev sodelavec in njegov literarni dedič, ki je nadaljeval Kreljevo delo in prevedel v slovenščino drugi in tretji del Spangenbergove Postile. Primerjava našega teksta s tem prevodom v jezikovnem pogledu bi nam mogla nuditi važen dokaz za domnevo, da je naš spis Juričičevo delo. A žal, nam Postila, kakor je natisnjena, ne kaže čistega Juričičevega dela, ker jo je dal Bohoriču v revizijo, ki je brez dvoma prehude hrvatizme popravil. Pač pa nam tekst našega razglasa daje še eno oporo, da ga je pisal Ljubljančan oziroma človek, ki je dolgo živel v Ljubljani in se naučil njene slovenščine. To je veznik in, ki ga vsi drugi protestantski pisci vedno pišejo inu, tudi Juričič v Postili, v našem tekstu pa je dosledno pisano ino, ki velja za ljubljansko posebnost. Vemo pa za Juričiča, da je od l. 1560, ko je prišel v Ljubljano, živel razen majhnih izjem ves čas

tukaj in tako spoznal predvsem ljubljanski dialekt. Vendar jezikoslovna raziskavanja prepustim rajši bolj poklicanim. Zato naj sledi tekst v točnem paleografskem prepisu z vsemi napakami, ki jih je verjetno zakrivil pisar, ki je tekst prepisal iz prvega koncepta, in popravki, ki jih je najbrž napravil Juričič sam.

My^{12a} Joanes Kisl Vmerslom studenzu, Vytes, Nayvilhi Didinlki Dvornik Firftove Gorizhke Kneshye, Golpod saltavnega Gradu Vilhne Gore, Rimfkiga Ceffara Velizhaftva ino Firftove Svetlofti Karolufa Vladike Dunaiškoga etc. Svetnik Deshelki Ferbeshar ino nameftnik Kapitanye krannke Deshele. Ino N. zhaftne Deshele tukay odlozheni Vladatelly.¹³ Dayemo vřakaterimu, kateri fo Vkrañlki Desheli, ino vto ifto Golpodftvo vdrusheni ali sapopadeni, suleb teim sugornikom ino Podloshnikom ali kmetichem, kateri fo okollu Metlike. Vyřtry, na Kraffu ino Vvipavi Stanuchy, ino vteih iftih, krayh vinograde imayo, nasnanie. Nay li Imo poprei, vaimenu dobro imenovanih Deshelian, řkopy raslozhitne odperte Generale ali sapovedne Liftove, nikoliko krat vřeim ino vřakaterimu nasnanie daly. Vřakovi vishi ie vřifoko rezhena Firftova Svetloft pozhtovanim Deshelianom vmei drugim, miloftivo dopuřtil ino pripuřtil, da oni řtim budeiu mogli dořech ino řpraviti kay fo vřtem polledniem Lontogu ali Deshelřkom řpravifchu na yedanaif¹⁴ Leit oblubili¹⁵ po tem ker vun bo Dacarřka Mera, katera konac¹⁶ ima ta sadny dan sday minuchega Myřeca Augulřa,¹⁷ na vřlaki Tovor Slatkiga vina (: vmei katero fe tudi berdka vina raitaiu :) ker fe Vkrannřko Deshelo ino vte kraye ker fo vto ifto Golpodovanie vdrusheni ali sapopadeni, bo neřseno Kraycaryev Stirdefet, na vřlaki tovor Terrana Kraycaryev Pet ino dvaifet. Ino vdesheli ker Vno rařte, kakor¹⁸ Vvipavi¹⁹ Vyřtry, na Krařsu, ino vteih iftih krayh kakor fo imenovane, na Vno kako fe vřteh iftih krayh oterga, řtlazhi ali řpreřha, da ie ravno tolikain kdopadeniu na nyh nalosheno kakor na te ker vtovorih Vno Vdeshelo nořeio, slařti na vřlaki Tovor alli²⁰ řto fertliev řlatkiga vina kraycaryev stirdefet, na vřlaki Tovor ali řto fertliev Terrana kraycaryev pet ino dvaifet. Na vřlakateri²¹ fertll vina pak, ker fe marvinn²² rezhe, ker fe Vdolennřki krannřki Desheli ali okollu Metlike prikopa ali srařte, edan zhern bezh. Ino na Vina katera fe sdruřih deshel vtovorih alli vřfodeh perneřo, katero fe²³ ys Vogrov, Hervatov, Besyakov ali sdruřih krayov, zhes Savo ali Sotllo, Vdeshelo bo nořillo, fo ravno tako podopadeniu na vřlaki Tovor raitaioch nalushili kraycaryev Stirdefet. Vřtem tudi oblařt imaiu řtkakovimu vřfo potrebo řami pořtaviti odlozřiti ino narediti. Ino na to ote imeti Vymenu nieřgove Firftove řvetlořti, tudi deshelřke Golpodřchyne ino savollio vřeh deshelianov, Da nihzhe řřadahlñiemu vinřkemu²⁴ terganiu, kratko nepuřti Mořta ali Vina, pry řřublieniu teřa řřteřa pred neli fe popiřhe ino plazha to kay ie nanie nalosheno, ys Vinřkih Gor ino Vinogradov, neřti ni dvignřti,²⁵ Samuzh da řliherni takovo nalloshenie, od řvoiga pridelanoga Vina (: kay ořřtane zhes Golpodřko ino Deshelianřko Gorřchyno, Item Vinřki

^{12a} V originalu sta nad y vedno dve piki.

¹³ V nemřkih razglasih se naslov glasi: Wir Hannß Khisl zum Khalttenprunn, Ritter, Oberister Erbtruchsaß der Fürstlichen Grafschafft Görz, Pfandtherr auff Weixlberg, Röm[isch] Khay[serlichen] M[ajestät]t vnd F[ür]r[stliche]n D[urchlaucht] Erzherzogen Carls zu Osterreich etc Rath, Landtsverweser vnd Verwalter der Landshaubtmannschafft in Crain. Vnd n' ainer Er-samen Lanndtschafft daselbst Verordente.

¹⁴ Popravljeno iz yednaif, vřinjeni a pisan z drugim řřnilom.

¹⁵ Prvotno gotovo oblřbili, ker sta ře vidni dve piki nad u poleg kasnejře streřice.

¹⁶ Popravljeno iz konec z drugim řřnilom.

¹⁷ Prvotno Avgulřa.

¹⁸ Naknadno vřtavljeno.

¹⁹ Zadnja beseda prve strani. Spodaj v desnem kotu je napisano z isto roko kot ostali tekst: My IOA[NE]S (zadnje řrke so zelo zabrisane), torej zařetni besedi prve strani.

²⁰ Prvotno ali, nato pa preko i narejen l in pripisan i.

²¹ Prvotno vřakateri.

²² Nemřko Marchwein, torej vino iz Marke, t. j. Slovenske marke.

²³ Naknadno vřtavljeno.

²⁴ Naknadno vřtavljeno.

²⁵ Gotovo napaka.

ali Moftni zhynt ino defetino, od kateriga, fo Gofpodye ino Desheliane fami red fteim kay fami vina pridelaio delshni to naloshenie kakor drugi Lüdye dati ali plazhati. Tako tudi vun vsamfhi defetinlko Vedro ali fertl ksalivanu ali sapellnievanu Mofta :) pres vlega otimania branienia ysgovarania ino ogibania, Slafti ti Vdoleniem kranu Ivoym Gorfkim²⁶ Gofpodom, okollu Metlike pak defetinlkim Gofpodom alli nyh oblaftnikom, Ino Vvipavi, Vyfttry, ino na krafsu teim ker fo od deshelian ktakovi oblafti ino vnotar²⁷ iemanu odlozheni ino poftavlieni, imaiu dobrovolno opraviti ino plazhati. Ilhe tudi fpet skosi sapezhachene odperte Generale ali sapovedne Listy (: katere my Vmetlizhkey pokrayni ino na Krafsu, na to ker nam ie povedano da fo nikateri vteh iftih krayh ker fe temu supar ftave ozhytuie mo :) Iliherniga opominamo kpkornimu davanu veliko kraat²⁸ rezheniga naloshenia. Ino ravan tega pry sgublieniu ali sapadeniu Firftove fvetlofti nay vifokeilhe nemilofti, tudi²⁹ kaitigania na Tellefu ino shyvotu, tverdno sapovedamo, da fe vfkateriga prevsetniga, preteshniga govorenia, ino merkania, veliko vech pak vfkateriga Vbyaviga puntarlkiga ravnanya Cello prozh dershe ino varuiu. Ino fe pry tem neifmo drusiga upalli³⁰ kakor da fe bo pry fliharne pres vlega dlje supar ftania pokorno shyvello. Tako niftar ftem manie fe nam vuner od veliko krayev, kay fe nam sufeb nesnano sdy, relnizhno pravi, Da fo nikateri, niftar negledaiuch na pervo osnaniemo sobarovanje ino terdno sapoved, vtem superni, slafti ino smeif vfeih vy Sugorniki okollu Metlike: ker fe kokor rekozh (: fposablieniem valhe oblübe, sveifchyne ino pryflege, fkatere fte vezh krat vifokorezheni Firftovi fvetlofti kakor deshelskimu³¹ Vladatelü, ino potlie valhei gruntnoy Gofpodfchini sdrusheni ino podvrsheni :) cello superno ino puntarlki fkasuiete.³² Alli kadar takovo naloshenie³³ na Vno tudi te druge freidnie rizhy³⁴ vfeiy Celli Deshelli³⁵ ino Meyafhnim pokraynam kdobrimu fsega. Ino tega iftega cello nihzhe vdesheli, Vifokega niti nilkega ftanu, nei pregledan niti prevset, Tudi od letiga Leta naprei nemore odlosheno biti, kakor vam ie vshe to takovo sadofa zhihto vtem Generalu ali sapovednom Lifu ker ie poprei okolu pollan osnaniemo ali rasodeveno. Ino kadar fe nam ob tem ker ie od vfeh Deshelian sayedno fkleniemo, od niega Firftove fvetlofti miloftivo poteryeno, ino vshe vech krat ozhitovano, fpodobi roko dershati. Ino takovo ozhitio super ftanie prepoveidati, kaitige vreedne fkasania ino sdigovanja, fterdnim prigledaniem naprei priti. Tako ie po vfeim teim, vteim vifoko imenovane Firftove fvetlofti Imenu: Tudi sa Gofpodfchine ino volio vfeh Deshelianov vkup,³⁶ ifhe na val vfeih, ino vfkemu sufeb, nafha cello terdna ino relnizhna sapoved, da bofte po nafhem pervo ozhitovanem³⁷ ino tem sdainem Generalu ali sapovednom Lifu, pres vlega supar ftania shyveli, rezheniga Vina naloshenie, kakor ie sgoray preftiveno, dobrovolno, ino pry sgublieniu Vinograda ino valhih semall pravice.³⁸ Tudi pry sapadeniu Firftove fvetlofti nay vifhe nemilofti,³⁹ pry kaitigu na Tellefu ino na shyvotu, da fe Cello vlega fumnivega priteshniga govorenia, saklinania, kletvi, vbyaviga⁴⁰ ino puntarlkiga⁴¹ ravnania vsdershite ino varuiete. Sakay⁴² kateri ali Gdor fe po letem nafhem sdainem opomi-

²⁶ Popravljen iz Goffkim.

²⁷ Popravljen iz vnoter.

²⁸ Gotovo pomotoma dva a.

²⁹ Prvotno je pisar napisal tvdi, v z drugim črnilom popravljen v u.

³⁰ Prvotno upanie; z drugim črnilom popravljen v upalli, preostalo slabo zbrisano.

³¹ Prvotno deshelskimu.

³² Pod k se razločno vidi a.

³³ Prvi l naknadno vstavljen.

³⁴ freidnie rizhy, nem. Mitlding.

³⁵ Drugi l kasneje napisan čez i in novi i pripisan.

³⁶ Prvotno vkuk.

³⁷ Popravljen iz ozhitovanem.

³⁸ Nem. Hubrecht.

³⁹ Prvotno brez l, a m imel en lok preveč.

⁴⁰ Prvotno vbiaviga.

⁴¹ Prvotno puntarlkiga.

⁴² Zadnja beseda prve pole. Spodaj v desnem kotu napisano Sakay kot prva beseda naslednje strani.

My Joanes Kisl Vinnerstori študentu, Vytes Najvyššii
 Didinski Dvornik Furstove Gorizhke Kriechije, Gospod saš,
 tamnega Gradu Višnje Gore, Rnnskiga Cessara Velikhaštva
 ino Furstove Svetlosti Karolusa Vladike Dunaiskega et. Svetnik
 Deshelški Ferbeschar ino namestnik Kapitanije Kranjske
 Deshele. Fno N-zhaštne Deshele tukaj odlocheri Vlada,
 telly: Dajemo vskaterimú, kateri so Vkranski Desheli,
 ino vto isto Gospodstvo vdrúcheri ali sapopadem, súseb
 teim súgornikom ino Podoshnikom ali kmeticheri, ka,
 teri so okollú Metlike. Vystry, na Krašú ino Voipari
 Stariúchy, ino vteih istih, krajh vinnograde imayo, na,
 snamic. Nay si smo psprei, naimverú dobro imerionarik
 Deshelian, skasy rasloshitne odperle Generale ali sapove,
 dne Listove, nikahko krat vseim ino vskaterimú nasma,
 nie daty. Vskakovi vishi ie visoko rechenia Furstova
 Svetlost pozhovanim Deshelianom vmei drugim, mibš,
 tivo dopústil ino pripústil, da oni stin búdein mogli desech
 ino spravít kaj so vtem posledniem Zorlogú ali Deshel,
 skorn spranischu na jedinašst Zeit obliúviti po tem ker vure
 bo Dacarška Mera, katera konoc inna ta sadnyj dan
 sdaj minúchege Mýseca Avgústa, na vsaki Tovor Stalkiga
 vina Cimej katera se fuidi beráška vina vaitaiú? ker
 se Vkransko Deshel ino vte krajje ker so vto isto
 Gospodovanie vdrúcheri ali sapopadem, bo neseno
 Krajcaryev Shirdeset, na vsaki Tovor Terrana Krajcaryev
 Pet ino dvaišet. Fno vdesheli ker Vine raste, ^{kakor} Vnipavi

naniu ino tverdni sapovedi, vnai mainnhem sbefedo ali sdyaniem, funnivo, superno, oftro ino Puntarlki⁴³ lkashe, Temu ali teim fe bo lterdno neodpuščeno kaftigo po oftrei Pravdi ltorillo, ino vtem nihzhe ne bo safhonan.

Nato tudi da priprofti Lüdye po Celli potrebi vtem budeio podvishani ino opomenieni, ino dabi fe nihzhe snesnaniem mogal ysgovaryati. Tako lmo my leta General ali sapovedni Lift, Vgmain floveinfki⁴⁴ iesik puftili ltellmazhiti, kakor ga letu sapezhacheniga vidite. Ino ie lteim vleim Golpodom vlnkih Gor ino defetin, ravno tako Farmeltrom, Vicarom, Kapelanom,⁴⁵ tudi Meftnim ino Vtergih Rihtarom vtem imenu kako sgorai ltoy nalosheno ino sapovedano, Da oni Leta General sdayci, slafti Golpodye Vlnkih gor ino defetin vnyh vlnkih Gorah raslozhitno tri dni po trikrat,⁴⁶ oklizheio.⁴⁷ Farmoltri ino Vicary pak, po navadni predigi na predigalnici, te perve try prasdnike poredu, Meftni ino Vtergih Rihtary tudi try tershne dni poredu na Placu raslozhitno, ozhito vlloveinfkem iesiku od befede do befede oklizheiu ino rasglafe. Golpodom pak Vlnkih Gor ino Deletin fe sufeb sapoveda, da oni te ker fe bodeio ilhe zhes leto, nepokorno, superno ino Puntarlki dereshali, sdaici deshellki Golpodfchini, shnyh kerftnim imenom ino prytkom pokasali, da fe bodo ti ifti lpodobnu terdno kaftigo mogli kaftigati. Po teim fe snai lliherni dereshati, ino pred prigovorom ino lškodo varovati. Ino fe tako vteim ltori zhefto⁴⁸ krat vifoko imenovane Firftove lvetlofti volia ino odlozhenie. Pifan Vlublbiani 17. dan octobra, Vtem Letu 1570.

Takoj pod tekstom na desni strani sledi kratek nemški regest, pisan z isto pisavo kot večina istodobnih spisov iz stanovske pisarne: »Windisch General p[er] bezalung deß Anschlags von den Marchweinen, vnd bey straf leibs vnd lebens, sich aller auffrüerischen Handlungen zu enthallten. 17 octobris 1570.«

Zanima nas sedaj še, kako so vinogradniki in podložniki reagirali na ta razglas. Kakor na prejšnje. Ostal je brez uspeha. Novi vinski davek je bil previsok in dosedanjim običajem preveč nasproten, da bi ga preobloženi kmetje mogli sprejeti. Zato so vztrajali v svojem odporu. Podrobnosti nam sicer niso znane, a toliko spoznamo iz skromnih beležk, da so grozilnim besedam sledila tudi primerna dejanja. Deželni stanovci so zato vso zadevo predložili nadvojvodu Karlu v rešitev. Ta je 4. novembra 1570 odgovoril, da glede na odobritev deželne zbornice ne more spremeniti svojih odločb, ki so poleg tega samo deželni varnosti koristne. Obenem je ukazal, da mu morajo preko spodnjeavstrijske vlade in kamere takoj sporočiti, če bi podložniki proti njegovim odredbam kaj hujšega zakrivili. O tem nadvojvodovem ukazu obvešča nov generale⁴⁹ z dne 15. novembra 1570 vse gospode in deželane v Kranjski in njej priključenih gospodstvih. Obenem jih poziva, »daß die Herren vnd Landtleut, auch Grundobrigkhaiten, desgleichen die von Steten vnd Märckhten, so Weingewächs od[er] Pergkhrecht, Zynnß vnd Zehenndt Wein haben, mit raichung Irer gebür, von solchen Iren Weinen nach Innhallt vnd vermug d[er] hieuer publicirten Generalen, ain anfang machen, vnd damit den Vnderthanen vnd Pergkholden, zu gebürlich[er] vnd schuldiger Nachfolg vnd laistung Ireß gebürs, auch Anschlags, vrsach vnd Anlaitung geben sollen«.

⁴³ Prvotno Puntarlko.

⁴⁴ Prvotno slovenfki.

⁴⁵ Kapelanom je prečrtano z drugim črnilom.

⁴⁶ Popravljen iz trikrak.

⁴⁷ Prvotno klizheio; o pripisan z drugim črnilom.

⁴⁸ Prvotno zhesto.

⁴⁹ Stanovski arhiv, fasc. 217 a.

Izven dvoma je, da bodo podložniki rajši dali, ko bodo videli, da ni nihče oproščen tega davka. Poleg dobrega vzgleda pa naj jim skušajo s primernimi besedami dopovedati, da je ta davek naložen samo zaradi obrambe dežele pred Turki. Iz teh stavkov vidimo, da gospodje sami še niso začeli plačevati odrejene dajatve, zaradi česar so bili podložniki toliko bolj upravičeni upirati se. Zdi se celo, da je tudi med plemstvom in duhovščino bilo precej nezadovoljnih. Zato se generale še enkrat obrača na vse gospode in deželane, da plačajo novi davek od svojega vina, kakor tudi od onega, ki so ga prejeli na račun gornine, desetine in obresti, in to čimprej. Prav isto naj zahtevajo od svojih podložnikov. Zaključuje pa razglas z besedami: »Vnd wo sich Iemandts hier Innen mit dem wenigsten ferrer widersassig, rebellisch vnd auffrüerisch erzaigen wurde, vnnß den od[er] dieselben mit Iren Tauf- und Zunammen vnuerzüglic anzaiget. Auff daß gegen dem od[er] denselben alß Rebellen, Auffwiglern, betrüebem deß gemainen fridens vnd Zerstörern aller gueten Sazungen vnd ordnungen mit ernstlich[er] vnabläblich[er] straf verfahren werden müge.«

Vendar tudi ta razglas ni imel uspeha. Odpor se je nadaljeval in ljudje so brez dvoma večino vina prodali ali popili, ne da bi plačali predpisani davek. Deželna vlada je sicer skušala uveljaviti svoje zapovedi, a je povsod naletela na odpor, o čemer pogosto čitamo v protokolih njenih sej. Tako je razpravljala na svojih sejah od 12. do 14. februarja 1571 o sredstvih, kako odpor streti. Prišla so poročila iz raznih krajev, zlasti Slovenske marke in Metlike, da ljudje še vedno nočejo plačati dolžne dajatve. Od drugod, tako iz vipavske doline, so prosili, naj se jim plačilo davka za letos oprosti. Za Slovensko marko in Metliko so sklenili sklicati poseben sestanek gospodov in deželanov iz teh predelov, da bi kaj pametnega sklenili, da bi se vendar na kakšen način pobral denar, ki ga je dežela tako zelo potrebovala.⁵⁰ Pobiralcem vinskega davka naj se dodele straže za njih varstvo, da bodo mogli tudi s silo izterjati dolžne vsote.⁵¹ Obenem je bilo sklenjeno, da se vse znova javi nadvojvodu Karlu.

Njegov odgovor nam ni znan, a zdi se, da je pristal na to, da se davek zniža. Na novem zasedanju stanovskega odbora dne 27. marca 1571 so stanovi sklenili, da se odslej plača za vsako vedro⁵² marvina 4 kr in pol, a le za tisto, ki »verleutgebt wirdt«, to se pravi, ki se bo iztočilo po gostilnah in točilnicah. Za letos naj se pobere ta davek le od tistega vina, ki je še na razpolago. Za bodoče pa velja seveda za vse vino. Za uvožena vina ostane dosedanji davek še naprej v veljavi, razen za laška (welhisch Wein), za katera se črta. Nasprotno pa ostane v veljavi za tista laška vina, ki se izvozijo iz dežele. Za vsak bokal terana, ki se iztoči na Kranjskem in prideljenih gospodstvih, se plača 1 bel pfenig, za bokal sladkega vina pa en črn pfenig.⁵³ Na koncu pa opravičujejo stanovi to spremembo, ki naj se javi nadvojvodu Karlu takole: Najprej ga spomnijo na to, da so mu že večkrat opisali težave, ki jih ima dežela z zbiranjem novega vinskega davka. Nato pa nadaljujejo: »Weil aber derselb [Anschlag] Je nit ein-

⁵⁰ Drž. arhiv v Ljubljani, Landtags- auch Verordenten Ausschuß - Protodoll I., f. 336—336'.

⁵¹ Istotam, f. 341'.

⁵² Vedro ima 18 bokalov.

⁵³ Istotam, f. 371.

zubringen, sond[er] wo die vnderthanen mit gwallt dahin gehalten werden sollten, sich nichts anderß alß ainer Empörung vnd aufstanndts deß gemainen Manß wid[er] Ire Grundtobrigkhait, vnd also deß ganzen Vatterlanndts verderben dabey zubesorgen.«⁵⁴

Tako se je končal ta odpor z zmago podložnikov, čeprav ne v popolno njihovo zadovoljstvo, ker še tudi kasneje naletimo na opombe, da ljudje neradi plačujejo vinski davek. Slovensko slovstvo pa je obogatil s prvim uradnim tekstom, ki je s tem že l. 1570 dokazal, da je slovenščina bila že tedaj zmožna izraziti tudi uradne zadeve in zahteve.

Riassunto

La circolare slovena dell'anno 1570 e il nuovo dazio di vino

Il nuovo testo reperito presenta finora la più antica circolare ufficiale slovena. Essa è stata bandita per i viticoltori sloveni in Carniola e nei territori ad essa annessi: per Metlika, il Carso, l'Istria e Vipacco. Essa pubblica un nuovo dazio sul vino ed ammonisce il popolo di astenersi dalle ribellioni già cominciate a causa di esso. Prima della circolare slovena sono state infatti bandite già tre circolari tedesche di simile contenuto. Sembra che la circolare slovena fosse stata bandita perchè le circolari tedesche non avevano ottenuto nessun risultato; anche la slovena però non ottenne il successo desiderato. Da vari particolari ci è lecito concludere che la redazione slovena sia stata fatta dal noto scrittore evangelico Giorgio Juričič (morto 1578).

⁵⁴ Istotam, f. 371'.

STRATIGRAFIJA IN KRONOLOGIJA STAVB NA KOLIH PRI STUDENCU

R. Ložar

Stratigrafske osnove

Za študij stratigrafije in kronologije naših stavb na kolih prihajajo v poštev edino pri Studencu-Igu odkrite stavbe, zapadno in vzhodno od Ižanske ceste. Prezezi plasti v tej postaji edini omogočajo slaboten vpogled v sestavo slojev, razen tega pa od pravilne rešitve problema na Studencu ne zavisi le kronologija naselbine oz. naselbin na tem koncu Barja, temveč tudi relativno časovno mesto stavb pri Notranjih goricah. Pod stratigrafijo je v našem primeru razumeti samo arheološko važne plasti; geološka stratigrafija Barja ni predmet obravnavanja, posamezne zgolj geološko označene plasti pa samo toliko, kolikor neposredno sestavljajo tudi arheološko stratigrafijo.

Podatki, ki jih je prineslo izkopavanje deželnege muzeja v l. 1875—1877 pod vodstvom K. Dežmana so hudo skromni.¹ L. 1875 piše Dežman: »Ko smo prekopali šoto, je bilo odkritih na rečenem mestu več tisoč kolov; njih premer ne znaša več kot 5 col, tiče 4—5 čevljev globoko v blatnem dnu; njihovi gornji konci, ki so bili pokriti od šote, moleč 1—2 čevlja visoko iz blatnega dna, so močno prepereli, večinoma topi, brez vidnih sledov kake obdelave v svrhu preklade prečnih debel za gornje stavbne dele nekdanjih koč na kolih . . . Sem in tja se najdejo kosi jelšovega in hrastovega lesa med koli, zdi se, da so to edini ostanki nekdanjega gornjega dela koč.«² Na drugem mestu pa: »Neposredno nad blatno plastjo, v kateri tiče koli, se nahaja 5 do 6 col močna kulturna plast, ki jo označujejo številni ostanki vegetabilične in animalične hrane, lončene črepinje in različna orodja.«³

Iz l. 1876 ni nobenih podatkov o stratigrafiji, Dežman pravi o glavnem kolišču, da je imelo podoben značaj kot prejšnje leto⁴, iz česar moramo sklepati, da tudi glede plasti ni našel nič takega, kar bi se bilo razlikovalo od stratigrafije prejšnjega leta. Je pa še en vzrok, da to leto poročilo molči. Nadaljujoč izkopavanja od ceste proti kolenu Išce, to je proti vzhodu, so koli nenadoma prenehali in delavci so naleteli na nove šele v primerni razdalji od prejšnjih, po številnih poizkusnih kopanjih; Dežman je sklepal, da so zadeli na ostanke

¹ Ker še niso bili nikdar objavljeni v slovenščini, jih v naslednjem priobčujem v prevodu.

² Verhandl. d. Geol. Reichsanst. Wien 1876, 276 sl.

³ O. c. 277.

⁴ Sitzungs-Ber. phil.-hist. Cl. Akad. Wien 1877, 472.

nadaljnje naselbine in je to leto zlasti za topografijo pomembno. O tem bomo še govorili.

L. 1877 omenja Dežman ob t. zv. glavnem kolišču tega leta (Hauptpfahlbau), da je imelo enak značaj kot prvo najdišče l. 1875. »Plast šote, pod katero so koli, je bila povprečno 2 m debela, koli — večinoma okroglice — so stali skoraj v celoti zelo nagosto, glave kolov iz lesa listnatega drevja, ki jih je bilo mogoče z lopato za šoto lahko rezati, so bile popolnoma tope...«⁵

Stratigrafska slika, ki jo ti Dežmanovi zapisi dajejo, je v vseh treh letih ista in sicer so plasti, če prištejemo šoti še humus kot vrhno plast, naslednje: humus (Wiesengrund) — šota (Torf) — kulturna plast (Culturschicht — blatno dno (Lettengrund, Letten).

A. Müllner je ob raznih prilikah za te plasti prinesel domača imena: gornjo plast imenuje ljudstvo trebež, šotno šota, kulturno plast imenuje ruja v o blato, blatno dno Dežmanovega profila pa se imenuje zaradi številnih tam nahajajočih se lupin sladkovodnih polžev polžarica ali polžkarica.⁶ Ob najdbi znanih lesenih pasti na Koslerjevem posestvu v Vrbici je razdelil šotno plast v tri podplasti: zgoraj trebež, v sredi šota, spodaj cunjarica (Fetzentorf).⁷ Število glavnih plasti in njih zaporedje pa je ostalo isto. Oznaka za cunjarico se nahaja že v I. Šubičevem monografičnem opisu splošne barske stratigrafije, nanašajoče se na podiluvialne profile.⁸ E. Kramer se s stratigrafijo kolišč ni posebej bavil in se naslanja na Dežmana

Za prazgodovinarja ne sledi iz te stratigrafije skoraj nič, ker je preveč linearna, preenostavna, da bi bilo mogoče iz nje sploh kaj določiti. Vsebuje vsega skupaj eno kulturno plast. Pri njenem raziskavanju je bilo mnogo zamujenega že koj ob početku. Predvsem bi bilo potrebno, gradivo iz posameznih najdišč med seboj ločiti. Dežman navaja v svojih poročilih samo končne vsote izkopanih starin po vrstah (izdelki iz rogovja, kosti itd.). Na številnih črepinjah posod se nahajajo z rdečim svinčnikom od Dežmanove roke zapisane letnice 1876 in 1877; toda teh števil je skupno toliko, da presegajo skupno vsoto za posamezna leta po D. omenjenih vsot predmetov. Inventariziral je barske izkopine šele Müllner. Ali je v vseh najdiščih (o njih številu bomo še govorili), ta kulturna plast ena in ista, istodobna ali ne, to more danes — samo približno seveda — ugotoviti v glavnem le analiza keramike, njenih form, njenega okrasa, ter ostalega gradiva, ki je pa analizi deloma mnogo bolj nedostopno nego lončeno posodje, pomagajo pa ji v manjši meri dokazi iz drugih okolnosti, tako na pr. iz topografske lege posameznih najdišč in podobnega.

V izkopavanjih l. 1877 so ob samem zaključku del v t. zv. glavnem kolišču tega leta, potem ko je zopet zmanjkalo kolov na podoben način kot leto poprej, po poizkusnih kopih kakih 300 korakov od konca glavnega kolišča zadeli na novo skupino kolov, ki so jo prepoznali kot samostojno tudi po tem, da je struga Išce v njeni osi polna ostankov v dno zapičenih kolov. Ta skupina je

⁵ Mitth. d. Anthrop. Gesellsch. Wien VIII, 1878, 4 sl.

⁶ Argo I, 1892, 1 (Ein Schiff im Laibacher Moore). Podobno Argo V, 1897, 71 (Fund eines Einbaumes am Moore im Schwarzdorf).

⁷ Argo III, 1894, 156 (Die räthselhaften Fallen vom Laibacher Moor).

⁸ Ljubljansko barje v Jahresber. des k. k. Obergymnas. zu Laibach 1886, 7.

bila po D. sodbi pomaknjena globlje proti notranjščini oz. sredini močvirja. V dveh poizkusnih jarkih je D. ugotovil naslednji profil: zgoraj je plast zelo trde ilovice (a), sledi 1.3 m močna ilovnata plast brez organskih primesi (b); pod njo plast, ki vsebuje dobro ohranjene, brez reda stoječe počrnele hrastove kole, sestojee iz klanih štorov, ti pa tiče v 40 cm debeli plasti naplavljenе zemlje, pomešane s peskom, številnimi vejami jelše, listjem, koreninami in stebli močvirskih rastlin (c). Šele pod to plastjo je šota 0.40 m (d), pod to je 0.20 m debela vegetabilna plast z listjem hrasta in drugega drevja (e), pod to plastjo je sloj gosto postavljenih kolov iz lesa listnatih dreves, plast je okrog 0.50 m debela (f). Do jezerskega blata (g) so tu prišli šele pri 3 m globine,⁹ ako računamo za vrhnjo plast 0.20 m.

To je mnogo bogatejši profil nego pa so zgoraj omenjeni trije, žalibog pa osamljen in brez zveze. V njem sta dva sloja lesa, zgornji hrastov (c) in spodnji iz okroglic listnatih dreves (f). Ali je vsak izmed njiju ostanek svojega kolišča? To možnost upošteva že Dežman, toda spravlja oba sloja lesa v medsebojno zvezo, in sicer na ta način, da so bili prvotno okrogli koli spodnje plasti tako visoki, da so segali do plohov v gornji plasti, njih ohranjene glave pa da označujejo višino jezerske gladine. Ta D. razlaga je nejasna, tembolj ker iz njegovega popisa plasti sledi, da so se hrastovi koli nahajali na d šoto (str. 18), iz njegove interpretacije profila pa dobi človek vtis, da so p o d šoto (str. 19), dočim pri popisu plasti samem ni nikjer omenjeno, da segajo ti koli iz plasti (c) skozi plasti d in e v plast f, kar bi nekako morali. Nejasnost D. izražanja na tem tako važnem mestu prihaja do veljave tudi pri razlagi naplavine v plasti c, katere značaj z D. besedami ni nič določen. Nadaljnje raziskavanje je opustil, ker je našel samo n e k a j s u r o v i h artefaktov, kar je tipično za izkopavanja te dobe. K zaključku pravi, da je bilo kolišče opuščeno.

Glede na vse to je važnost omenjenega profila in dotičnega najdišča za spoznanje arheološke stratigrafije na dlani, ker je možno, da se na tem mestu nahajajo stratigrafsko bogati profili, vsebujoči ostanke naselbin iz različnih dob. Vsako novo izkopavanje se bo moralo začeti pri navedenih profilih in njih neposredni okolici, kar bo toliko laže, ker 1877 ta teren ni bil prekopan. Majhen poizkus je bil napravljen l. 1941, a je ostal zaradi časovnih razmer brez uspeha. Predvsem je bil namen poizkusa, dognati značaj obeh slojev z lesenimi ostanki in značaj sloja z naplavljenno glino. Toda začasno je za vprašanje stratigrafije kolišč ta po D. omenjeni profil brez pomena.

Topografija naselbin oz. kolišč

Kljub temu, da v smislu vertikalne stratigrafije doslej na Barju ni bilo mogoče ugotoviti pri nobenem profilu dveh naselbin drugo vrh druge, to je dveh kronološko različnih plasti z vmesnimi sloji, pa vendar že D. govori o več naselbinah in celo o mlajših in starejših. Kakor bodo pokazale naslednje vrste, gre v tem primeru za nekako horizontalno stratigrafijo, kar ni nič drugega nego topografija postaje, in ta tip je v barskih in jezerskih najdiščih zelo

⁹ Mittheil. Anthrop. Gesellsch. 1878, 18.

pogost, morda še bolj kot vertikalni, kar je precej razumljivo.¹⁰ Najboljšo sliko dobimo, če sledimo D. popisovanju. L. 1875: »V treh mesecih . . . je bilo izkopano strnjeno (zusammenhängender Pfahlbau) kolišče, ki teče skoraj paralelno z nekdanjim še sedaj vidnim jezerskim bregom v razdalji približno 270 sežnjev in je povprečno široko 13 sežnjev.«¹¹ »Razen tega je bilo . . . konstatirano, da se to kolišče — seveda s presledki — razteza preko 500 sežnjev v daljavo.«¹² Iz D. poročila o izkopavanjih l. 1876 sledi, da so l. 1875 kopali zapadno od Ižanske ceste, med njo in med Iško Loko.¹³

1876. Iz D. poročila o tem letu sledi, da je najprej nadaljeval izkopavanje 1875 odkritega kolišča, to pot pa vzhodno od ceste.¹⁴ Razen tega poročila, da so l. 1875 tudi ob Strojanovem grabnu zadeli na kole.¹⁵ Na podlagi tega in ker je kolišče 1876 ležalo v smeri zapad—vzhod, je D. domneval, »da se nekdanja jezerska naselbina raztezala v zapadnovzhodni smeri precej vzporedno s starim jezerskim bregom«. V tej domnevi ga je potrjevalo to, da so v isti smeri v strugi Išce našli na nekem mestu polno kolov.¹⁶ Pri izkopavanju v orisani smeri pa so koli kmalu izostali. »Šele po več brezplodnih izkopih (namreč v isti smeri zapad—vzhod, op. por.) smo krenili bolj v severovzhodno smer in trčili ob kolišče, ki je bilo bolj oddaljeno od brega kot ono iz prejšnjega leta in ki leži v severovzhodni smeri proti barskemu otoku Grmezu.«¹⁷

1877. »Odkrito kolišče se je izkazalo kot vzhodno nadaljevanje s prejšnjimi izkopavanji konstatirane jezerske vasi. Šele v zadnjih dneh, ko smo dosegli skrajne vnanje meje kolišča in ni bilo videti nobenih kolov več, smo v približni razdalji 300 korakov od tod odkrili drugo kolišče, ki je bilo bolj oddaljeno od nekdanjega brega kot prejšnje in se je raztezalo globlje v jezersko kadunjo.«¹⁸

¹⁰ Lepe primere vertikalnih profilov so dala P. Vouga jeva samo s stališča stratigrafije zamišljena izkopavanja v zapadnošvicarskih postajah, v Auvernierju (Anz. Schweiz. Altertumskunde, N. F. 22, 1920, 228 sl., 23, 1921, 89 sl.), zlasti pa v Port Contyju (Anz. Schweiz. A. N. F. 24, 1922, 11 sl.). Na tamkaj dobljene profile se opira vsa kronologija zapadnošvicarskega koliščarskega neolitika.

Horizontalno stratigrafijo, ki je do neke meje istovetna s preseljevanjem in premeščanjem postaj, pa zastopajo številne postaje ob Bodenskem, Zuriškem in ostalih švicarskih jezerih, med drugim tudi ob Neufchatelskem in Lemanskem; prim. 10—12. Pfahlbauten — Bericht. Mitteil. Antiqu. Gesellsch. Zürich, ter H. Gams - R. Nordhagen, Postglaziale Klimaänderungen und Erdkrustenbewegungen in Mitteleuropa (Landeskund. Forsch. Geogr. Ges. München, H. 25, 1923). Tu je podan tudi lep pregled južnonemških in vzhodnoalpskih barij in jezer. Načelno o tej stratigrafiji T. H. Ischer v Anz. Schweiz. Altertumsk. N. F. 29, 1927, 207, Anm. 2.

¹¹ Verh. Geol. Reichsanst. 1876, 275.

¹² N. n. m. 275.

¹³ Za boljšo orientacijo je prim. poročilo za l. 1876 pridejani načrt v Sitz.-Ber. 1877.

¹⁴ Prim. načrt kot zgoraj.

¹⁵ Strojanov graben ali Strojanova voda se izliva v Glinški potok nad izlivom Želimejščice v Iško. Po zračni črti je parcela, na kateri so dobili kole, oddaljena od najdišč ob cesti dobra 2 km (Pregledna karta rek, potokov in glavnih odvodnikov, 1928), os pa mora biti nekoliko zalomljena, kar tudi da misliti na samostojno naselbino.

¹⁶ Sitz.-Ber. 1877, 472. To mesto lahko vsakdo še danes v Išci najde.

¹⁷ N. n. m. 472.

¹⁸ Mittheil. Anthropol. Gesellsch. 1878, 4.

V tem kolišču so napravili samo 2 poizkusna jarka, ki sta dala gori obravnavani komplicirani profil.

Kaj sledi iz teh navedb? Dejstvo, da je ob posameznih kampanjah v tleh zmanjkalo kolov, zaradi česar so bili potem delavci prisiljeni, delo v dotedanji smeri opustiti in si poiskati novo, kjer so obakrat zadeli na nove skupine kolov, je D. za gotovo pravilno tolmačil tako, da je na Barskem jezeru bilo več naselbin. »Torej je obstajalo v doslej odkriti smeri več med seboj otokom podobno ločenih jezerskih naselbin...«¹⁹ Koliko, vprašanje, ki nas prvenstveno zanima, je pa deloma zamotano zaradi izraza »Hauptpfahlbau«, ki se pojavi na važnem mestu, ne da bi bil ože označen. V svojem poročilu o l. 1877 pravi D., »da je v bistvu ohranilo glavno kolišče isti značaj, ki se je pokazal že na prvem najdišču l. 1875« (n. n. m. 4). Iz tega bi se dalo sklepati, da predstavlja ta Hauptpfahlbau nekako nadaljevanje kolišča, najdenega l. 1875 zapadno, l. 1876 pa vzhodno od ceste na ledinah z imenom Kepje. Takemu tolmačenju pa nasprotnje poročilo o l. 1876, kjer D. razločno govori o tem, da so opustili smer zahod—vzhod ter v severovzhodni smeri poiskali novo skupino kolov. Omenjena nejasnost se tedaj neprisiljeno pojasni tako, da se mora pod izrazom »glavno kolišče« razumeti le tisto leto v strnjeni obliki najdeno in izkopano kolišče za razliko od sveže ali ob zaključku del ugotovljenega novega. Če pričnemo z l. 1875, je glavno kolišče na zapadni strani Ižanske ceste (na Kepju). L. 1876 so nadaljevali v njem in je to »glavno kolišče« tega leta, hkrati so pa načeli novo. L. 1877 so nadaljevali v l. 1876 načetem kolišču ali »glavnem kolišču« tega leta, hkrati pa so načeli novo, tretje po številu. »Glavno kolišče« je tedaj istovetno z zaključeno skupino kolov. O teh skupinah pa smemo trditi, da so ostanki nekdanjih jezerskih naselbin in na podlagi D. zapisov jim imenujem kot sledi:

I = 1875 zapadno od ceste, 1876 vzhodno od ceste, najbližja bregu, zapad—vzhod.

II = 1876 pričeta, 1877 do konca odkrita, v smeri severovzhod proti Grmezu, že bolj oddaljena od nekdanjega brega.

III Načeta zgolj z dvema poizkusnima jarkoma 1877, še bolj oddaljena od jezerskega brega kot I in II.

IV. Kot ostanke IV. naselbine je treba smatrati kole, ki so jih ugotovili 1875 ob Strojanovem grabnu, ker je malo verjetno, da bi bila cezura, ki so jo opazili l. 1876 v vzhodnem nadaljevanju, slučajna, temveč gre najbrž za dve različni skupini. Toda glede na to, da leži najdišče ob Strojanovem grabnu več kot 20 minut proč (vzhodno) od najdišča ob cesti, ni izključeno, da leži med zapadno skupino naselbine v tej smeri in med njeno vzhodno pri Strojanovem grabnu še katera, ki pa ni poznana.²⁰

¹⁹ Sitz.-Ber. 1877, 472.

²⁰ Naselbini I in II ležita na ledinah z imenoma Kepje in Parti, naselbina III v severnem delu Partov. Koli pri Strojanovem grabnu morajo biti ali na sami parceli 1261, ki je last občine Studenec, ali pa na kateri sosednjih parcel. Na ledinah Malo in Veliko Mostišče niso doslej znani nobeni ostanki kolišč, enako ne na Ma hu (= močvirje). Vseh parcel, ki hranijo arheološke plasti, je po mojih cenitvah okrog 30; zadevna izkopavanja l. 1941 v svrhu zamejitve in določitve obsega izkopa 1875—1877 je bilo treba zaradi številnih ovir prekiniti.

Poleg števila naselbin, katero je na ta način kolikor toliko zanesljivo ugotovljeno, je najvažnejši rezultat lega naselbin oz. kolišč glede na t. zv. jezerski breg. Za breg jezera, s katerega meri D. razdalje in ki mu sploh služi pri določanju razdalje, smatra plitvemu obrežju podobno pobočje, na katerem stoji danes vas Studenec. Od tega brega je naselbina po njegovih cenitvah oddaljena 270 sežnjev (= okrog 600 m). Glede na to, da ležita breg in ta naselbina skoraj vzporedno, naselbina II pa v severovzhodni smeri severno od naselbine I, dobimo za II. skupino že s tem večjo razdaljo od brega, ki je še večja pri III. naselbini, saj se je njena skupina kolov pričejala 300 korakov proč od vzhodnega konca II. skupine. Natančne mere bo v tem pogledu moglo prinesiti le novo izkopavanje, ki se bo moralo naslanjati na D. delo, ugotovivši v početku predvsem vnanje meje v l. 1875—1877 napravljenih izkopov. Toda razlike v oddaljenosti posameznih skupin kolov od brega je D. nesporno dobro opazoval in ugotovil in z njimi si moremo nekoliko nadoknaditi navpično stratigrafijo, ki je popolnoma odpovedala.

Relativna starost naselbin v jezeru

Razdalje posameznih kolišč od brega oz. njihov položaj glede na nekdanji in sedanji breg ter glede na gladino jezera v raznih dobah so pri švicarskih postajah, to je v klasični deželi kolišč, vselej merilo za določitev starosti, sredstvo relativne in absolutne kronologije. Deloma je ta ugotovitev že rezultat prazgodovinskih raziskav samih, toda v zadnjem času dolguje posebno prazgodovina mnogo dožnanj raziskavanju hidrografične, klimatologične in predvsem rastlinskogeografične vede, ki so v analizi cvetnega prahu, peloda, ustvarile dragoceno heuretiko sredstvo.²¹ Kar velja za švicarska, južnonemška in vzhodnoalpska jezera in barja, da ne govorimo o nordijskih, velja mutatis mutandis tudi za naše Ljubljansko barje.

Ljubljansko barje je bilo v diluviju veliko jezero, zalivajoče v glavnem vse doline, kotline in zalive ob robu barske ponve, a to le v najstarejši dobi ojezeritve, ki je bila morda sorazmerno kratka.²² Glede na kolišča se je južni breg jezera nahajal pri Studencu in ta breg ima v mislih D., ko ocenjuje razdalje posameznih kolišč od brega. Jezerska gladina predstavlja za neolitskega koliščarja, ribiča-lovca, izbrana stanovanjska tla, zato naselbin ne smemo iskati na bregu, nego na vodi. Prva taka naselbina je naša naselbina I, oddaljena okrog 600 m od brega pri Studencu. V primeri z razdaljami podobnih postaj v Švici in drugod je to sorazmerno velika številka, ki omogoča dvojno domnevo: 1. ali da se v medprostoru med naselbino I in bregom pod površjem še nahajajo neodkrita stavba, ali pa 2., da je naselbina I nastala v času, ko je postal vsaj ves glavni del omenjenega medprostora že kopen in se je tam jezero že zamočvirilo. Ako velja druga možnost, potem je nedvomno ta zamočvirjenost

²¹ Gams-Nordhagen, pregled prvih raziskav v seznamu literature. W. Rytz v *Mitteil. Antiqu. Gesellsch. Zürich* 1930, XXX/7.

²² Kramer, n. n. m. J. Wentzel, *Zur Bildungsgesch. des Laibacher Feldes und Moores*, *Lotos* 70, 1922, 67 sl. s starejšo literaturo. I. Rakovec, *H geologiji Ljubljane in njene okolice* (*Geogr. Vestnik* VIII, 1932, 38 sl.).

vzrok, da si je rodovina, ki je prebivala na I. naselbini, postavila dom globlje v barski ponvi, tam kjer je jezero še bilo. Iz tega sledi, da ni popolnoma točno, če merimo položaj I. naselbine glede na breg diluvialnega jezera pri Studencu; med njim in njo poteka namreč v dobi ustanovitve I vsaj ena nova obrežna črta (imenujmo jo prvo obrežno črto) in ta je važna za poznanje usihalnega razvoja jezera na Barju oz. njegovih posameznih faz.

Iz povedanih razlogov bi morala biti ev. naselbina v medprostoru najstarejša in treba bo kdaj teren preiskati²³ glede na tako možnost; s e d a j p a j e n a j s t a r e j š a I. n a s e l b i n a. Kakor je bilo že zgoraj omenjeno, D. izkopin l. 1875 in 1876 iz tega najdišča ni ločil od drugih, analiza arheološkega materiala pa pokaže, da je med njim mnogo takega, kar spada med starejše faze barske poselitve. Ali sodi ravno to gradivo v I. naselbino ali ne, na to bo težko zadovoljivo in zanesljivo odgovoriti, teoretična možnost pa obstoji.

Arheološko datiranje bi v tem oziru lahko podprle polnoanalitične študije, ki jih je R. Firbas začel,²⁴ in sicer bi bilo precej važno poznati začetno fazo usihanja oz. kopnenja pri Studencu. Škoda pa, da Firbas svojih raziskav ni ože povezal z interesi, ki jih ima na njih prazgodovina, in njegovi profili so precej oddaljeni od najdišča kolov. Vendar je izmed njih važen profil I, vzet v Črni vasi. Diagram pokaže, da se je kopnenje (Verlandung) na tem delu pričelo že v dobi bukve, kar je zelo zgodaj.²⁵ Bukev je zastopnik atlantske klime (dobe) po Blytt-Sernandru,²⁶ ki je arheološko približno istovetna s spodnjo polovico neolitika (do okrog 2000 pr. Kr.). Črna vas leži više nego kadunja, v kateri so kolišča.²⁷ Ali velja ta profil vsaj približno tudi za južni breg, to bodo morale pokazati bodoče raziskave arheologije in te dragocene prirodoslovne vede.

Zaradi izredno suhe klime, ki je po danes že skoraj soglasni sodbi raziskovalcev vladala v zgornji polovici neolitika in še vso dobo bakra in brona z nekaterimi nebitvenimi motnjami, se je večina evropskih jezer intenzivno pričela zamočvirjati in spreminjati v barja, na drugih pa se je znatno znižalo stanje vode, kar je povzročilo, da so na njih stanujoča ljudstva morala ali oditi v druge kraje, ali pa morala prenesti svoje naselbine z zamočvirjenih in kopnih krajev na globlja mesta jezer, ki so bila od valov še pokrita.²⁸ Tudi za naše Barje je Firbas dokazal tako suho periodo, ki jo istoveti z znanim mejnim horizontom (Grenzhorizont) po Schreiberju oz. Gams-Nordhagenu, označuje pa jo

²³ Za najvišjo starost take eventualne naselbine bi govorila absolutna višina tal; od I. naselbine do Studenca se tla namreč počasi dvigajo, kar s stališča jezera predpostavlja višje stanje vode, če naj je dotično tlo zalito.

²⁴ R. Firbas, Pollenanalytische Untersuchungen einiger Moore der Ostalpen, Lotos 71, 1923, 213 sl.

Gams-Nordhagen omenjata v svojem delu samo vprašanje šotne plasti nad rimsko cesto (str. 278).

²⁵ L. c. 219, Fig. 11.

²⁶ Gams-Nordhagen, tab. str. 308.

²⁷ V poštev prihajajoča zemljišča so na stari avstrijski specialki brez kot.

²⁸ To dejstvo je med drugim eden najmočnejših dokazov, da švicarska in vzhodnoalpska kolišča niso bile barske naselbine kot nekatera stanovališča na Federseeju, temveč naselbine na vodi. Bronastodobna kolišča na pr. stoje v globljih vodah, kar je posledica tega, da je bilo stanje vode tedaj zelo nizko.

narast hrastovih pelodov, ki izpodrinejo bukev in jelko ter njun tip gozda. Posledica tega je bilo nadaljnje intenzivno usihanje jezera in naraščanje močvirskih tal. Zopet je moral barjanski človek misliti na odhod s starega mesta, kjer je nastalo močvirje,²⁹ ter na postavitev novega kolišča tam, kjer je še bila voda. V to fazo spada skoraj gotovo II. naselbina na Barju, ki po D. besedah in po načrtu zares leži globlje v jezeru, dalje od brega.

Podobno kot zgoraj med I in ev. pranaselbino, oziroma med bregom pri Studencu, se je zdaj med II in I tvorila nova obrežna črta, neke vrste breg, ki je že tretji po številu in predstavlja novo fazo v kopnenju barskih tal, drugo obrežno črto. Njegova kot ostalih natančna določitev predstavlja hvaložno nalogo za rastlinskega geografa. Razvoj pa se s tem še ni ustavil. Če je tretje najdišče zares arheološko najdišče in se je na njem nahajala III. naselbina, bi iz tega sledilo, da je kopnenje s hitrimi koraki napredovalo in da se je moral človek umakniti še globlje proti barski sredini. Ker pa o tej naselbini še ne vemo mnogo, jo tu preskočimo.

Obstoj koliščarskih naselbin na tem ozemlju je indirektni dokaz, da se je voda tu najdlje zadrževala, oziroma da leže postaje na najgloblji točki in ploskvi barske ponve. Dejansko kaže specialna karta Ljubljanskega barja tu 287 m kot najnižjo koto vsega Barja.³⁰ Po Wentzelu se na Barju nahaja tako rekoč vanj položena kadunja, torej kadunja v kadunji, ki jo tvorijo prodna naplavina Iške pri Brestu in Mateni na južnozpadni strani ter sloji visokega Barja pri Lipah, Črni vasi, Hauptmanci in Babni gorici³¹ na ostalih straneh. Višina visokega Barja nad Iščo je znašala po Wentzelu 3 m. Ta kadunja v kadunji je morda istovetna s stanovanjskim teritorijem koliščarjev, čigar meje se v glavnih obrisih ujemajo z njenimi, za gotovo pa je njena najgloblja točka ista kot najnižja točka barskih tal. Če bi se izkazalo, da je naselbina III res najmlajša, potem se nahaja na njej najgloblja točka nekdanjega jezerskega dna,³² kjer se je voda najdlje zadrževala, in dobili bi arheološki datum — seveda

²⁹ Zamočvirjenje je bil eden glavnih vzrokov za preselitev naselbine, ker je onemogočilo dotedanji način prehrane in življenja. Prim. Weiher pri Thayngenu (Gams-Nordhagen, 141) in glavna švicarska ter južnonemška najdišča, ki leže pod šotnimi skladi kot naše (ibid. 204).

³⁰ Wentzel, l. c. 72. Reprodukcijska karta pri Kramerju t. III. Redigirana izdaja iste karte iz l. 1911 ima na severnem oglu kolena Išče koto 289 m.

³¹ L. c. 92.

³² Današnja najnižja točka barskega dna pa ne mora biti tudi najnižja točka nekdanjega jezerskega dna, ker je pri sesedanju šotnih in drugih plasti treba upoštevati vse mogoče okolnosti. Najboljši dokaz za najmanjšo absolutno višino so ostanki stavb samih in najgloblje mesto bi določila le analiza arheološkega materiala v naselbini III glede na onega iz ostalih dveh. Za ugotovitev obsega najdlje trajajočega jezera je treba upoštevati končno na raznih krajih Barja najdene čolne, pri čemer je pa treba velike previdnosti. Znana tovorna barka, najdena na Koslerjevem posestvu pri Črni vasi (A. Müllner, Argó I, 1892, 1 sl.), zbita z železnimi žebli iz plank, se nahaja na terenu, ki je bilo po Firbasovem diagramu kopno vsaj že v srednjem neolitiku. Ladja sama pa nima na sebi ničesar, kar bi jo označevalo kot prevozno sredstvo dob, starejših od hallstattske. Ako je lahko služila svojemu namenu, potem je bilo to ali na Ljubljani, ali pa na ponovno preplavljenem Barju, in morda se je zgodilo to kdaj pred prihodom Rimljanov, na noben način pa ne na jezeru izpred začetka zamočvirjenja, kot sodi Müllner (o. c. 5). Sicer pa je treba tega in druge vehiklje na Barju z izjemo pozitivno določenih brunikov (dolbenk, drevakov) še preiskati.

približen — ne le za čas tvorbe visokega barja v neposredni okolici stavb, ki se je izdatno razšopirilo najbrž že tedaj, temveč tudi približen terminus ad quem je na Barju še ležal zadnji strnjen ostanek postglacialnega jezera. Predpogoj za vse to pa je seveda nesporna arheološka ostalina v zemlji in njeno vestno raziskavanje.

Formalni kronološki rezultati, ki jih nudi razmotrivanje barske topografije, se v glavnem ujemajo z arheološkimi stvarnimi rezultati in dognanji. V naselbini II so našli pretežno večino kovinskih izdelkov, predvsem pa vse bakrene.³³ O važnosti razlike med bakrom in bronom D. še ni imel prave predstave. Tudi modeli za ulivanje kovinskih orodij so ležali tu³⁴ in ravno način, kako D. to omenja, dokazuje, da so tudi bakrene predmete našli v II. naselbini. Vprašanje zase predstavlja bodalo, ki pa samo na sebi ne pada iz okvira,³⁵ čeprav ni več iz bakra, temveč iz bronu. Veliko težjo zapreko bi lahko predstavljale kovinske najdbe iz področja I. naselbine.³⁶ Toda tu je Müllner zapustil dragocen podatek, da je kratki meč v obliki trsta ležal pol metra više nego izdelki iz bakra in kosti,³⁷ igla je zanesljivo začetnohallstattska in vsa stratigrafija teh predmetov sporna. Naselbina II ima čist značaj kuprolitične, to je bakrenodobne kulture, je pa zraven tega pri D. ohranjeno mesto, ki je morda med najdragocenejšimi izmed vseh njegovih podatkov, namreč navedba, da so v II. naselbini l. 1876 in 1877 odkrili najfinejše ornamentirano keramiko, ono, ki je bila okrašena z odtisi vrvic in podobnim.³⁸ Problem, ali gre v našem primeru za vrvičasto keramiko ali za keramiko pod stilnimi vplivi zvončastih čaš, zavisi predvsem od pravilne interpretacije njunih medsebojnih odnosov v srednjeevropskih matičnih teritorijih, stopa pa vsekakor v ozadje spricho dejstva, da gre za svojstveno obliko ljubljanske keramike, ki je nobena druga evropska kultura nima. Ta keramika je pa čisto kuprolitična in torej ekvivalentna omenjeni kovinski manufakturji, kar sledi iz njenih odnosov do omenjenih dveh keramičnih stilov.³⁹

Naselbina II je torej prava oz. glavna naselbina dobe bakra na Barju in glede nanjo je I skoraj zanesljivo tudi arheološko starejša.⁴⁰ Kar se III tiče, je njen arheološki profil še neznan. Toda morda so tu doma one sestavine barskega inventarja, ki kažejo nesporno v bronasto dobo, katere kultura pa se na Barju,

³³ Gl. Sitz.-Ber. 1877, 474, MAG, 1878, 5.

³⁴ Sitz.-Ber. 1877, 475.

³⁵ Müllner, Emona 1879, tab. VII, 8.

³⁶ Verh. Geol. Reichs-Anstalt 1876, 280.

³⁷ Emona, 147. M. Much, Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältnis zur Cultur der Indogermanen (MCC nf. XI, 1885, CIV).

³⁸ Sitz.-Ber. 1877, 478; MAG 1877, 8.

³⁹ R. Ložar, Stavbe na kolih in keramika zvončastih čaš, Čas 1941, 175 sl.

⁴⁰ Dodelitev gradiva, ki je arhaičnega značaja, naselbini I je seveda težavna stvar, ker ni D. zapustil za to nobenih podatkov. Na kaj se opira P. Reinecke (Serta Hoffiller., 1940, 33), ki govori o tem, da se je grobo, predvsem plastično ornamentirana keramika njegovega altheimskega stila (R. Ložar, GMDS XXII, 1941, 13 sl.) nahajala ločeno od inkrustrirane keramike, mi ni znano; morda leži za to kak podatek kje drugje nego pri Sackenu in Deschmannu.

sodeč po dosedanjih izkopinah, ni mogla razviti iz nam neznanih vzrokov. Eden med njimi je bilo najbrž izdatno poslabšanje stanovanjskih pogojev zaradi napredujočega zamočvirjenja, morda pa so bile vzrok tudi večje kratkotrajne povodnji (glinasta naplavina v profilu).

Datacija, ki jo Firbas razvija iz že omenjenega diagrama, postavlja naše vodne naselbine v končni štadij dobe bukve in jelke in v začetek hrastove periode, kar je deloma rezultat nižje absolutne višine, deloma pa se tudi lepo sklada s preostalimi rastlinskimi tipi (hrastova in jelševa flora). Ta datacija je seveda le široki okvir, v katerem more podrobno časovno razdelitev prinesiti samo prazgodovinska kronologija. Ob količkaj natančnejšem ločevanju izkopin po posameznih skupinah bi bilo to delo mnogo lažje, problemi manj številni in slika ljubljanske kulture točnejša ter popolnejša nego je danes. Toda tudi s tem, kar je na razpolago, je mogoče priti do nekaterih rezultatov, ki jim gre značaj znanstvenih dejstev, logično izviraajočih iz raziskovanja ter prilegajočih se splošnim dognanjem prazgodovine.

Riassunto

Stratigrafia e cronologia delle palafitte presso Studenec-Ig

Nell'articolo presente, l'autore tratta la stratigrafia delle palafitte presso Studenec-Ig e la relativa cronologia, in quanto la stratigrafia lo permette.

La stratigrafia verticale mostra in tutti i luoghi di ritrovamento un solo strato culturale (note 1—8), soltanto verso la fine dei scavi del 1877 è stato scoperto un profilo, nel quale due strati contengono dei pali, strato c e strato f (nota 9). Questo luogo di ritrovamento non è stato esplorato più oltre. Disponiamo soltanto dei rapporti sulla stratigrafia orizzontale, che è identica con la topografia (nota 10). In base di questa, negli anni 1875—1877 sono stati constatati tre gruppi di pali, identificati dall'autore con 3 colonie: I^a = 1875—1876, la più prossima della sponda, II^a = 1876—1877, più distante della sponda, III^a = iniziata nel 1877, non fu esplorata (note 9 e 11—19). La eventuale IV^a colonia si troverebbe a oriente della I^a nella medesima direzione (nota 20).

La ritirata delle colonie dalle sponde verso l'interno del lago ha la sua ragione nell'impaludamento e nello scioglimento, in rapporto con i cambiamenti climatici postglaciali (note 21—23); anche per il Ljubljansko Barje (Palude di Lubiana) è stata constatata da tempo l'epoca dell'ottimo climatico (note 24—29). Perciò l'autore ritiene la colonia I^a la più antica, ammette però la possibilità che fra essa e la sponda del lago postglaciale vi sia stata ancora qualcheduna, ora sconosciuta. Fatto di grande importanza archeologica è che nella II^a colonia si sono ritrovati oggetti di rame (nota 33) e forme (nota 34) come pure ceramica di cosiddetta ornamentazione cordiforme (note 38—39); La colonia II è assolutamente enolitica, e a parere dell'autore la principale colonia dell'epoca dell'ottimo (nota 29). In rapporto con essa, la I^a è probabilmente anteriore, la III^a invece più recente (nota 40). Gli oggetti di bronzo (note 35—37) non hanno una stratigrafia sicura.

Questi sono i risultati ottenibili considerando unitamente i scavi del Deschmann, le analisi del materiale e gli studi analitici pollinari; dimostrano però la necessità di nuovi scavi.

EPIGRAFSKI DONESKI

Jože Kastelic

Noricum

1. Celeia. Ad CIL III 5227 et p. 1830 (= Saria AIJ 48), 5262 (= Saria AIJ 56), 5226, 5230, 5158. V zborniku *Scritti in onore di Bartolomeo Nogara*, Roma 1937, objavlja Giovanni card. Mercati pod naslovom »Una visita a Cilli del 1487« na str. 263—273 in Tav. XXIX nekaj strani iz cod. Vat. Lat. 3795. Ta kodeks vsebuje zanimiv Itinerarij, ki ga je spisal Paulus Sanctoninus, tajnik oglejskega patriarha, o svojem službenem potovanju, ko je spremljal vizitatorja-škofa iz Caorle po Koroškem, Kranjskem in Stajerskem v letih 1485—1493. Celotno izdajo pripravlja nadškofijski arhivar v Vidmu (Udine), Giuseppe Vale, za zbirko »Studi e Testi«, ki jo izdaja Vatikanska knjižnica. Mercati objavlja samo odlomek o Celju. Sanctoninus je med uradnimi sprejemi, cerkvenimi obredi in velikimi gostijami našel še toliko časa, da je prepisal pet rimskih napisov. Napisi so že znani, ker jih ima že Antiquus Austriacus in po njem drugi ter končno CIL III. Toda Sanctoninovi zapisi so vendar zelo važni, ker so še nekaj let starejši kot Antiquus Austriacus in ker omenjajo prvotnejšo lego napisov, ki je važna za topografijo stare Celeie in srednjeveškega Celja.

a) CIL III 5227 et p. 1830 (= Saria AIJ 48). Ta napis Sanctoninus lokalizira »penes portam meridionalem«. Poznejši avtorji govore le o stari bolnišnici, kjer je napis stal. Lega je sicer identična, a Sanctoninov podatek je topografsko pomembnejši. Dalje pravi Sanctoninus: »... et a latere dextro femine sculturam pulcherrimam tenentis ad mentum manum sinistram et dextra vasculum quoddam gestantis.« Schöber, *Röm. Grabsteine* (1923) n. 324, p. 142 pravi: »im linken (!) Seitenfeld eine weibliche Gewandfigur, das rechte leer«. Saria AIJ (1938) molči, čeprav objavlja fotografijo prednje strani napisa.

b) CIL III 5262 (= Saria AIJ 56). Sanctoninus lokalizira napis približno tako kot drugi: »in marmoreo lapide superposito portae cimiterii ecclesiae maioris: et sub epythaphio sunt aquilae binae«.

c) CIL III 5226 je ohranjen le v zapisih. Sanctoninus ga kot prvi lokalizira »ad portam septentrionalem«. V. 5 ima gotovo pravilno *XXXVII* in ne *XXVII* kot CIL po drugih, manj zanesljivih avtorjih.

č) CIL III 5230. Sanctoninus: »in domo cuiusdam privati civis«. Kot se vidi iz lokalizacij poznejših avtorjev, je bila ta hiša v neposredni bližini bolnišnice, kjer se je našel napis a).

d) CIL III 5158. Sanctoninus: »in ipsa domo«, torej skupaj s č). Teža podatka nima nihče drug. Napis je danes izgubljen, čeprav se je njegov tovariš pod č) ohranil.

Pannonia Superior

2. E m o n a. Ad CIL III 3858 (= S a r i a AIJ 184). Vrsta 9. in sl. se danes na napisu (lapidarij NM št. 50) čitajo takole:

... L(ucius) . Clat[ur-
¹⁰ nius filio . et . co[n]t-
 ubernali . QVA [
 et . filiae . pos(uit)

M o m m s e n (1873) je napis sam prečital in videl še *QVAI*]; zato pristavlja: »sic sine punctis; fortasse legendum *q(uacum) v(ixit) a(nnos) I...* vel *quae fuit*«. M ü l l n e r, Emona (1879) n. 200 priobčuje napis po Mommsenu in opozarja, da manjka med črkami interpunkcija. M ü l l n e r MhVK 18, 1863, 63 in H i t z i n g e r ib. 11, 1856, 4 imata samo *QVA* brez pojasnila. S a r i a AIJ (1938) ima po Mommsenu *QVAI...* in pristavlja: »nejasno«. Letos pa je arhivar NM g. Stanko Jug našel v knjigi iz Erbergove knjižnice in z naslovom »Prolog zur Feier der beglückenden Anwesenheit I. I. M. M. Franz des Ersten und Carolinen Augustens ... Gesprochen ... am 6. Juni 1830« prepis tega napisa z dostavkom: »in Laibach im vormahligen Bar. Zoisischen nun Seuniggischen Garten ausgegraben worden im Juny 1830«. Prepis je nastal verjetno prav tega leta ali kmalu za tem; hrani se v arheološkem arhivu NM pod št. 40. V. 11 ima razločno *QVAM*; če upoštevamo, da je Mommsen tudi na kamnu še videl sprednjo hasto črke *M*, se moramo odločiti za to čitanje. Jezikovno je *quam et* v vulgarni latinščini možen, čeprav redko izpričan, E. L ö f s t e d t, Vermischte Studien zur lateinischen Sprachkunde und Syntax, Lund 1936, 24, ter H o f m a n n, Syntax § 292 Zus. a, p. 729 (Handbuch O t t o). Tako dobimo: Didasc. Apost. 39, 5 (55 H.) *per Esaiam quam et per alios prophetas*; CIL VI 28138 *educatus litteris Graecis quam et Latinis*; CIL III 3398 *Probianus candidatus legionis supra scriptae quam et ceteri fratres*. Vsekakor sta na teh mestih zvezana samo po dva sintaktična dela. Naš napis je prvi dokaz zveze med *t r e m i* elementí: ... *et ... quam et ...* — Opis reliefa pri Sariji je treba popraviti v toliko, da spodnja izmed treh figur ni moška, kot je prvi napačno trdil že M ü l l n e r, Emona (1879) n. 200, temveč predstavlja deklico, kot je tudi z napisa samega razvidno. Figura je sicer za poldruho leto staro dekletce premočna, vendar ovalna glava, ureditev frizure, nežne roke, sklenjene na prsih, in bulla na obesku kažejo na otroka. Ovratnica in obleka pa izdajata deklico.

3. E m o n a. Na istem listu iz Erbergove zapuščine je zapisan še neobjavljen in danes izgubljen napis.

D(eo) . I(nvicto) . M(ithrae) .
 Silvano . Augusto .
 sac(rum) . Blastia .
 C . E . B [. . . .

Vrsta 4. ni jasna, verjetno vsebuje apelativ in še kakega votanta. Kopist je pripisal: »das übrige unleserlich«. Kje se je napis našel, ni omenjeno, a izvira najbrž prav od tam kjer prejšnji, torej iz Zoisovih vrtov. — Mitrov kult v Emoni je izpričan s kultom Matri Deum Magnae, CIL III 14354, najdišče Št. Jakobski trg. Novi napis je za religijo emonske kolonije važen dokument. Povsem nova je tudi sinkretistična zveza Mithras-Silvanus, glej n. pr. W ü s t RE XV 2 (1932) 2145 s. — Blastia v Panoniji do zdaj ni bila izpričana, znan je moški cognomen Blastio v Noriku CIL III 11629 in v Dalmaciji CIL III 13103. — Napis znova podpira kljub C u m o n t u domnevo, da so Mitrovemu kultu pripadale tudi ženske.

Italska epigrafika

4. Med temi doneski naj dobi mesto še opozorilo na N e g o v s k o č e l a d o v NM inv. št. 6921, M ü l l n e r , Typische Formen (1900) Taf. XXXIII 9. Napisa ali znakov na njej ni. O vseh negovskih čeladah pripravlja podrobno študijo P. R e i n e c k e , sedaj je objavil le nekaj najvažnejših ugotovitev v Germania 26, 1942, 56—58: Zum Negauer Helmfund.

Istotam je B. S a r i a opozoril, da pravi kraj najdbe ni Negova, temveč Ženjaki v občini Sv. Benedikt v Slovenskih goricah, okraj Ptuj. Saria omenja in izpopolnjuje notico, ki jo je objavil F. Z m a z e k , ČZN 1, 1904, 185 s: »Kje so bile najdene negovske čelade?« Pravi kraj najdbe je torej Ženjaki in ne Negova; kraj se zdaj imenuje po germanskem imenu, včrtanem na eni izmed čelad, Harigast. Ugotovitev najdišča prav za prav ni nova. Negovska čelada je v NM takole inventarizirana: Sedanja inventarna knjiga ima vpis: »Bronzehelm aus Ženjaki. Negau«. Vpis izvira iz l. 1904 in bi se torej mogel naslanjati na poročilo v ČZN. Toda že M ü l l n e r , Typische Formen (1900), ima v tekstu k Taf. XXXIII 9 in prav tako v uvodu p. 12 Ženjaki: »Ž e n j a k , Thal bei St. Benedikten in Windisch-Bücheln in Untersteiermark. Fundort der sogenannten ‚Negauer Helme‘, deren 20 Stück in einem Walde 1812 gefunden wurden. Gleiche Helme fand man in Krain bei Lukovitz und Watsch«. Müllner je torej sam že pred 1900 točno izvedel za kraj najdbe. D e ž m a n , Führer durch das krainische Landesmuseum (1888) 85 omenja »20 čelad, najdenih pri Negovi na Štajerskem«. O Ženjaku še ničesar ne ve. Narodnemu muzeju je čelado daroval Ignaz Kurter von Breindlstein l. 1827. Podatke o darovalcu in kraju najdbe je Dežman posnel iz F r e y e r j e v e g a rokopisnega seznama darov (prim. rokopisne in tiskane sezname darov kranj. dež. muzeju).

Poleg Reineckejevega omenjenega članka naj opozorim še na nekaj manj znane literature: J. K o p i t a r v pismih Grimmu 1838 in 1840 (izdal V a s m e r 1938 n. 105 p. 168, n. 115 p. 186, n. 116 p. 187 in Vasmer v uvodu p. XXIX); P. R e i n e c k e , Germania 12, 1928, 78—80; E. S i t t i g , Germanens Spuren auf etruskischen Inschriften, Scritti in onore di B. Nogara, 1937, 470 s.; G. D e v o t o , Studi Etruschi 11, 1937, 519; H. A r n t z , Handbuch der Archäologie (Handbuch Otto) 1939, 335 ss.

Argumentum

1. Auctor animadvertit inscriptiones CIL III 5227 et p. 1830 (— Saria Antike Inschriften aus Jugoslavien I 48), 5262 (— Saria AIJ 56), 5226, 5230, 5158 a Sanctonino iam anno 1487 descriptas esse et a Johanne card. Mercati publici iuris factas (v. Scritti in onore di B. Nogara 263 ss.). Liber manuscriptus maximi momenti est ad inscriptiones, quas supra memoravi, et ad historiam locorum cognoscendam.

2. CIL III 3558 (— Saria AIJ 184) v. 11 *quam et legendum esse demonstratur, cum in quadam schedula anno 1830 quam et scriptum esse constat. De coniunctionibus vide Löfstedt, Vermischte Studien (1936) 24; Hofmann, Syntax § 292 Zus. a, p. 729 (Handbuch Otto 1928). »... et... quam et...« reperta nondum sunt.*

3. Eadem schedula mentio fit inscriptionis deperditae, quae sola Mithram cum Silvano coniunctum exhibet, qua una Mithram Emonae quoque cultum esse et, cum monumentum femina posuisset, etiam feminas Mithrae cultui interfuisse, quod Cumont negandum esse censuit, demonstratur; v. Wüst RE XV 2 (1932) 2144.

4. Ad ea, quae B. Saria et P. Reinecke, Germania 26, 1942, 55—58, de galeis Negoviae repertis scripserunt, pauca adiciuntur ex archivio Musei Labacensis.

VODNIKOVA KOPIJA TABULE PEUTINGERIANE

Jože Kastelic

Arheološki oddelek Narodnega muzeja hrani posebno znamenitost: kopijo Tabule Peutingeriane iz l. 1809. Prvo porabno izdajo Tabule po dunajskem originalu je priredil F. Ch. Scheyb na Dunaju l. 1753. Scheybovo izdajo je 1809 iskal pri Zoisu francoski vojni komisar Étienne Marie Siauve, znani arheolog, ki je tedaj morda pripravljal delo »De antiquis Norici viis, urbibus et finibus epistola«, izšlo v Veroni 1811.¹ Slovenski arheologiji, ki jo je tedaj predstavljal Vodnik, je Siauve dal novih pobud — vabil je Vodnika v epigrafiki in numizmatiki in ga navajal k arheologiji stare Emone. Zois je naročilo za Scheybovo izdajo poslal Kopitarju na Dunaj, a znamenita knjiga je bila na Dunaju razprodana. Kopitar si je le s težavo po dolgem iskanju izposodil z rokom vrnitve do novega leta 1810 izvod v knjižnici diskalceatov in ga odposlal 10. X. 1809 v Ljubljano. Hkrati je odposlal še nemško pisano rokopisno kritiko Scheybove izdaje, ki jo je spisal dvorni knjižničar eks-jezuit Josef Benedikt Heyrenbach (1738—1779).² A Zois je knjigo in Heyrenbachovo kritiko vrnil šele konec januarja 1810; 16. II. 1810 je bila že več dni na Dunaju, kamor pa je prišla zaradi pota in grdega ravnanja v takem stanju, da je Kopitar v zadregi dal vrlemu patru desetak za mašo v dober namen.³ Zadnje mesece l. 1809 je torej Scheybova izdaja Tabule ležala v Ljubljani na razpolago Siauvu, Zoisu in Vodniku.

Ker Siauve ni znal nemško, je Vodnik nekoliko skrajšal in v latinščino prevedel Heyrenbachovo kritiko; 1. III. 1810 piše Kopitarju⁴: »Heurenbachovo šibo s ktiro je Scheyba tepel, sim po latinsko skratil za Siauveda in druge Nenémce.« Rokopis Vodnikovega prevoda se je sept. 1942 našel v Univerzitetni knjižnici; ležal je v Scheybovi izdaji, ki je pozneje vendarle prišla kot nakup spet v Ljubljano, verjetno kmalu po februarju 1810, a vsekakor pred Zoisovo smrtjo 1819; v komisijskem seznamu Zoisove knjižnice z dne 30. III. 1823 je navedena med dodatki: 1 [Exempl.]. Peutingeriana tabula itineraria, quae in Augusta bibliotheca Vindob. nunc asservatur. Vind. 1753. groß

¹ I. Prijatelj, Veda 1, 1911, 130 op. 1. O Siauvu (u. 1812 na umiku iz Rusije) prim. še J. M. Quérard, La France littéraire IX, 1838, 125 s.; F. Kidrič, Slovstvo 371, 374, 417.

² Zoisova korespondenca (ZK) 1809—1810, 97 ss. in osebno kazalo pod Heyrenbach, Peutinger, Scheyb, Siauve.

³ ZK 138.

⁴ ČJKZ 4, 1924, 161 Prijatelj.

Fol. 16 [Guld]. 51 [Kreutz.]«; knjigo je inventariziral Čop s sign. IV 10581. Vodnikov rokopis vsebuje latinski prevod kritike v duplikatu na 12 obojestransko popisanih listih v 4°. Prvič je tekst še nekoliko popravljan, drugič je skrbno prepisan. Naslov rokopisa se glasi: »Censura Tabulae Peutingerianae adservatae in Bibliotheca augusta Vindobonensi; auctore Josepho Heurenbach custode ejusdem Bibliothecae; latine brevius reddita opera Valentini Vodnik lectione publico Poëticae, Geographiae et Historiae in Lyceo Labacensi, in Carniola Provincia Illyrici, anno 1809.« Najdeni rokopis se hrani zdaj v Univerzitetni knjižnici v zbirki rokopisov.

Pomembnejše pa je bilo l. 1809 drugo delo. Vodnik piše v istem pismu Kopitarju: »Peutingerjevo tablo sim vso prepisal inu dva grammatista sta jo zmalala; zdaj smo jo spopali, tako je svojimu starimu obrazu toliko podobna, kar je bilo nar več mogoče.« Prav ta Vodnikova kopija Tabule pa se hrani v Narodnem muzeju. Dolga je 6.42 m, torej za 40 cm krajša kot izvornik. Razlika je, ker je ljubljanska kopija na desnem koncu odtrgana nekako na meji med četrtim in petim Millerjevim pasom XII. segmenta. Široka pa je kopija 0.37 m, torej za 3 cm širša kot izvornik. Razlika gre na račun bele osnove, na katero je nato karta narisana v svoji pravi širini 0.34 m. Karta je risana na posamezne liste tankega papirja; listi so zlepljeni brez ozira na dolžine segmentov v izvorniku ali pa v Scheybovi izdaji. Karta je nato dobro nalepljena na tanko belo platno. — Zemljevid je risal Vodnik po Scheybovih tablah, ki niso kolorirane. Ker pa se Scheyb poslužuje v svojih tablah črtkanja, kot je navada v sfragistiki, in daje p. X. navodila za barvanje, je bilo mogoče narisani zemljevid tudi kolorirati. Največja barvna razlika med originalom in Vodnikovo kopijo je v cestah, ki so v originalu rdeče, pri Scheybu označene za rdeče, po Vodniku pa črne. Pisavo je Vodnik le deloma skušal posnemati, navadno je duktus črk močno moderniziral. Barve sta po Vodnikovi izjavi nanesele dva »grammatista«, torej gimnazijca, še dokaj spretno. Vendar o kakem stilnem približevanju originalu v risbah stavb, gora, flore in zlasti štirih figur glavnih mest kljub precejšnji slikarski spretnosti ne moremo govoriti. Sicer pa v tem oziru tudi Scheyb sam ni ravno najboljši. Na I. segmentu spodaj je Vodnik zapisal: *Descripta Lublanæ mense Decembri 1809.* — L. 1815 je Vodnik potoval na Dunaj.⁵ Pri tej priliki je v dvorni knjižnici kolacioniral original Tabule, Scheyba in — svojo kopijo, ki jo je bil prinesel s seboj iz Ljubljane. Popravke je v svojo kopijo nanašal s vinčnikom. Tičejo se n. pr. različne delitve segmentov v originalu in v Scheybu, netočnih barvnih nians, zlasti pa seveda slabo zapisanih imen. Vodnik je to delo izvršil s pomočjo nekega Nemitza. Na XII. segmentu spodaj je zapisal: *Nemitz et Vodnik contulerunt cum Originali 4 tum. 5. 6. 7. 9. 10. 12. [...] Octobris 1815.* Vodnikovo delo pa ni bilo važno samo za njegovo lastno kopijo. Seznam svojih kolacij je Vodnik pustil Kopitarju v knjižnici, od koder so prešle v Bratislavo in nato v München, kjer jih je uporabil C. Mannert v svoji leipziški izdaji Tabule l. 1824. Mannert je Vodnikove kolacije v abecednem seznamu krajev p. 45—63 označil z zvezdico. Vodnik je Scheyba popravil na sedeminsedemdesetih mestih. Kje se hrani rokopis, mi ni znano. Iskati bi ga bilo treba verjetno v münchenski akademiji znanosti.⁶

Vprašanje nastane, kje je bila Tabula pred prihodom v Narodni muzej in kdaj je v muzej prišla? Ali je bila do l. 1819 pri Zoisu ali pri Vodniku ali v licejskem poslopju, ni mogoče vedeti. Nekaj časa je bila nekje napeta na desko ali na kaj podobnega, ker se vidijo na zgornjem in spodnjem robu sledovi žebeljev. V muzej je prišla morda s Zoisovo, morda z Vodnikovo zapuščino, morda tudi ob kaki drugi priliki. V Vodnikovih zapuščinskih seznamih Tabula ni omenjena in torej ni prišla v NM preko Metelkove zapuščine ali z Zupanovimi darovi.⁷ Vsekakor je A. Dimitz

⁵ O tem potovanju gl. F. Levec, LZ 9, 1889, 408 ss.

⁶ O Vodnikovih kolacijah glej še Mannert l. c. p. II in zlasti p. 39; K. Miller, Die Weltkarte des Castorius, Einleitender Text, 1888, 35; K. Miller, Itineraria Romana, 1916, XXV. Nobeden od njiju seveda ne ve za ljubljansko kopijo. Za pravilno oceno Vodnikovih kolacij prim. poleg navedenih izdaj še izdajo Welser-Arnoldi, Opera Velseri, 1682, 705—784.

⁷ J. Mal, Doneski k Vodnikovemu življenjepis, DS 31, 1918, 183 ss.

l. 1859 še ni poznal.⁸ Tudi P. Hitzinger l. 1864 ne ve nič o njej.⁹ Prišla pa je v muzej gotovo pred l. 1903, ker ima na hrbtni strani beležko Müllnerjeve roke.

Vodnikovo delo ob Tabuli je pomembno za zgodovino slovenske kartografije. Še večji pa je njegov kulturno-zgodovinski pomen. Po Valvasorju, Schönlebnu in Dolničarju je ravno Zoisov krog z Linhartovo knjigo »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs« 1788—1791 dal prvo izčrpno in samostojno zgodovino starega veka Slovenije. Vodnik je študije nadaljeval v Linhartovem smislu, Siauve mu je dal samo metodične pobude.¹⁰ Podobno kot v duhovnem svetu nemškega klasicizma je tudi v Zoisovem razsvetljenem krogu vladal nazor o srečni zlati dobi primitivnega človeka, ko je bil človek v tesnem stiku s naravo naivni umetnik življenja, kot je umetnica ona sama. Teorija o zlati dobi pradavnosti je pri zamudnikih, kakršni so bili Slovenci, nujno dobila velik odziv. Stara doba je zlata doba; čim starejši je kak narod, tem bliže je tej dobi in toliko več njene prvotne lepote more prispevati k splošnemu razvoju človeštva. Nasproti enkratni kulturni zrelosti Grčije in Rima, ki ju ni mogoče doseči, temveč le občudovati, se postavlja edina možna protivrednost — prastara kulturna samoniklost. To misel je izrazil Vodnik v »Iliriji oživljeni«, ko je vrednotil starost Ilirov in Rimljanov. Pesem je bila panegirik racionalistično pojmovani kulturni kontinuiteti slovenskega ozemlja — važna je zemlja, ne ljudje. Istemu namenu je služilo tudi arheološko delo. Kakor se je Kopitar zanimal za negovske čelade zaradi vprašanja o Hankovih rokopisih v okviru panonske teorije o izvoru starocerkvenoslovanščine, tako se je tudi Vodnik bavil z arheologijo predvsem kot domoznanec-slavist. Zanimivo je, da je Prešeren v »Elegiji svojim rojakom« l. 1832¹¹ še pristaš racionalistično pojmovane kulturne kontinuitete slovenskega ozemlja — v opombi se celo sklicuje na Dolničarja! — v »Krstu pri Savici« l. 1836 pa mu kot pravemu romantiku ne gre več za avtohtonost in kontinuiteto, temveč za lastno zgodovinsko funkcijo Slovencev, ki se začne šele s prihodom v krščanski zapadni kulturni krog. Vmes leži »Sonetni venec«, ljubezen do Julije Primicove, ki je sprožila v Prešernu z novimi čustvi tudi novo, poglobljeno gledanje na celotno življenje. V okviru teh dveh pojmovanj domače zgodovine — klasicističnega in romantičnega — dobiva Vodnikova kopija Tabule Peutingeriane zanimivo in važno mesto.

Riassunto

Nel Museo Nazionale di Lubiana si trova una copia colorata e nelle misure originali della Tabula Peutingeriana di Vienna. La copia fu eseguita nell'anno 1809 dal noto slavista e storiografo Valentin Vodnik (1759—1819) secondo l'edizione di Scheyb (1753) e corretta nell'anno 1815 a Vienna secondo l'originale. Nella stessa occasione Vodnik scrisse un elenco degli errori di Scheyb e questo elenco pubblicò poi Mannert con massima lode nella sua edizione Scheyb-Mannert (1824). La copia di Lubiana — oltre della importanza cartografica — rappresenta una notevolissima importanza nel quadro dell'umanesimo sloveno.

⁸ Dokaz: Vodnik als Archäolog und Historiker, Vodnik-Album hrsg. v. E. H. Costa, 37—39.

⁹ Dokaz: Die Peutingersche Tafel und die Geographie des Ptolemäus in Bezug auf Krain, MhVK 19, 1864, 81—84, zlasti 81 op. 1. — Hitzinger je prvi opozoril na Ptolemeja, a Ptolemejev zemljevid je objavil šele L. Jelić, Mitth. aus Bosnien u. der Hercegovina 7, 1900, Taf. VII. Jelića je seveda prekosila monumentalna izdaja, ki jo je priredil J. Fischer v 18. zvezku faksimilirane serije Vatikanskih rokopisov l. 1932.

¹⁰ O slovenski arheologiji te dobe gl. R. Ložar, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, ZUZ 17, 1941, 112—116.

¹¹ Prva objava: I. Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, 1911, 34—36 (= Čas 4, 1910, 217—219).

Slovstvo

Lodovico Quarina, Castellieri e tombe a tumulo in Provincia di Udine. Estratto dal »Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio« fasc. 13 — Giugno 1941-XIX, Roma 1941-XIX, p. 46, 8°.

Avtor je skrbno pregledal gradišča in gomile pokrajine ter jim določil lego in načrte. Načrte in lege gomil je objavil samo deloma, celotni rokopis je shranil v Občinski knjižnici v Vidmu (Udine). Pokazala sta se dva tipa gradišč: štirikotno gradišče v furlanski nižini in podolgovato zaokroženo gradišče na prvih gričih na vzhodu. Tudi gomile so dvojne; zelo strmo odsekane in položne. V zaključku se avtor odloči za datiranje v Villanova stopnjo in ugotavlja, da je prazgodovinsko gradišče ohranilo kontinuiteto naselitve v rimski dobi in da je še prav posebno služilo kot obrambna ter naselitvena postaja v dobi preseljevanja narodov.

Kronologija je le deloma točna: kajti prav ovalno gradišče je tipično mediteransko naselje mnogo starejše dobe kot je Villanova. Dokazuje je podal N. Valmin, Das Adriatische Gebiet in Vor- und Frühbronzezeit, Lund 1939. Škoda, da je Valmin izpustil prav to ozemlje, ki ga obravnava Quarina, in to zaradi zapletenih odnosov med ovalnim in štirikotnim tipom gradišč. Med literaturo, kjer avtor navaja tudi Rutarjevo Beneško Slovenijo, pa pogrešam vso nemško literaturo, ki je za probleme štirikotnega severoitalskega gradišča osnovne važnosti.

Kontinuiteta naselitve je v celotnem sistemu tega ozemlja razumljiva: gradišča leže na črti sever—jug in obvladujejo pota z vzhoda. Zato so bile postojanke važne v prazgodovinskem času in v nemirni dobi selitve narodov. Rimski utrdbeni sistem pa je bil seveda pomaknjen daleč drugam na vzhod k Vrhniki in Hrušici. Za Furlanijo je v tem oziru zelo važna študija, ki pa je Quarina še ne pozna — C. Storm, Burgen und Städte im mittelalterlichen Friaul; Leipzig 1940. Vprašanja kontinuitete naselitve zanimajo naše zgodovinarje v vedno večji meri in še daleč niso zaključena. Osnovo za slovenske kraje je podal M. Kos, Gradišče in Gradec v slovenskem srednjem veku, GMD 1941. J. Kastelic.

Dr. Fr. Grivec, Vitae Constantini et Methodii. Versio latina, notis dissertationibusque de fontibus ac theologia ss. Cyrilli et Methodii illustrata. Acta Academiae Velehradensis, ann. XVII, fasc. 1—2, p. 1—127; fasc. 3, p. 161—277. Olomucii 1941.

Prelat dr. Grivec je eden najboljših poznavalcev vprašanj o sv. Cirilu in sv. Metodu. S temi vprašanji se bavi že več kot 20 let. Izsledke svojega raziskovanja, ki jih je v teh letih priobčeval v raznih domačih in tujih časopisih in knjigah, je v pričujočem obsežnem delu zbral in jih v latinskem jeziku podal tujemu znanstvenemu svetu. Razprava obsega tri dele: viri življenja sv. bratov (str. 3—50), Žitje sv. Konstantina in Žitje sv. Metoda, na novo prevedeno v latinščino (51—127), bogoslovje sv. bratov (161—277). V prvem delu govori o pomembnejših slovanskih, grških in latinskih virih, zlasti o obeh Žitjih, rešuje vprašanje o njihovih izvorih in primerja s podobnimi hagiografskimi bizantinskimi spisi. Tu podaja pisatelj pregled vse obširne strokovne literature o teh vprašanjih in navaja vse najnovejše izsledke, svoje in drugih slavistov ter teologov. V drugem delu je podal nov lat. prevod obeh Žitij. Novi prevod upošteva vse pridobitve sodobnih preiskav in se prijetno loči od dosedanjih prevodov. Posebno vrednost pa mu dajejo bogate opombe, ki upošteva vse, kar je dognala strokovna zgodovinska, jezikoslovna in teološka veda. V tretjem delu je priobčeval 13 razprav o bogoslovnih, cerkvenozgodovinskih in književnih vprašanjih, ki so v zvezi z delovanjem sv. bratov: o razmerju do patriarha Fotija, o virih bogoslovja sv. Cirila in sv. Metoda, o slovanskem bogoslužju, o seznamu vesoljnih cerkvenih zborov, o prvenstvu rimskih škofov, o izhajanju sv. Duha, o pristnosti Hadrianove poslanice »slava v višnjih Bogu«, o nameravani vrnitvi v Carigrad itd. Pisatelj je o teh vprašanjih že večkrat pisal, svoje izsledke je tu zbral in jih bistveno izpopolnil. V poglavju o slovanskem bogoslužju je na podlagi raziskave Kocljehvih zaslug in panonskih cerkvenih razmer našel zadovoljivo rešitev raznih dvomov o Metodovi pokorščini do papeža Janeza VIII. Važno je vprašanje o sledovih Cirilovega bogoslovja v II. brižinskem spomeniku (str. 218—230). Razlogi in izsledki, ki jih tu navaja, očitno kažejo, da je ta spomenik v zvezi s Cirilovo in Metodovo književno in bogoslovno šolo. To je pisatelj potem obširneje obdelal v knjigi Zarja stare slovenske književnosti (Ljubljana 1942). S tem je podan ključ za jasnejše razumevanje najstarejših spomenikov naše književnosti. A. Breznik.

Stanislaus Kos, De auctore expositionis verae fidei S. Constantino Cyrillo adscriptae (Napisanie o pravej věřě). Ljubljana 1942, str. 223.

To je doktorska disertacija na teološki fakulteti Gregorijanske univerze (Rim). Z našo zgodovino jo veže predmet; razpravlja namreč o spisu, ki je vsaj posredno v zvezi s sv. Cirilom in s panonsko dobo csl. književnosti. V spisu je značilni panonizem r e š n o t a (resnica). Bogoslovno oceno sem objavil v BV 1942, 199 s. Tukaj pripominjam še, da je v 3. vrstici ohranjeno zanimivo staro csl. izražanje: Konstantin filozof, učitelj o B o z e slovenskomu jeyku (narodu). O B o z e pomeni v Bogu. Ta pomen je v csl. prevodu sv. pisma zelo običajen. Še v novejšem ruskem cerkvenem dopisovanju se večkrat ponavlja. Pomen je posredno važen tudi za pravilno razlago II. fris. spomenika (gl. BV 1942, 54).

Skrbno sestavljena, resnično znanstvena disertacija o zelo težkem vprašanju je važna za našo zgodovino, še bolj pa za jezikoslovje in bogoslovje. F. Grivec.

Franc Gnidovec, Vpliv sv. Gregorija Nazianskega na sv. Cirila in Metodija ter na njuni Žitji. Ljubljana 1942, str. 68.

Izjemoma naznanjam doktorsko disertacijo svojega učenca. Nastala je iz seminarske naloge. Na njene nove izsledke sem opozoril že v JIC 1936, 103 s. in v knjigi o Koclju 294. Disertacija je nadaljevanje mojih raziskav, ki sem jih začel v BV 1935, 1—32 in 82—94 ter v JIC 1 (1935) 336—351; tam sem že dokazal povsem svojstveni vpliv sv. Gregorija Naz. na sv. Cirila ter na ZK in ZM. Gn. je odkril še mnogo novega. Zlasti važen je dokaz, da je ZM zgrajeno po vzoru Gregorijevega govora v spomin sv. Atanaziju in da je bil zloglasni »zavidljivi vrag« (v ZM) pod imenom m i s ó k a l o s d a i m o n in po značilnih svojstvih znan že sv. Gregoriju Naz. in da torej ni bizantinska posebnost 8. in 9. stoletja, kakor so nekateri trdili in s tem med drugim dokazovali, da sta ZK in ZM sestavljeni po vzoru bizantinskih svetniških legend 8. in 9. stoletja. V disertaciji je močno podprt dokaz za zgodovinsko verodostojnost ZK in ZM. Svojevstveni vpliv sv. Gregorija Naz. priča tudi, da je bil pisec obeh žitij zelo izobražen v grški književnosti in torej ni bil panonski ali moravski Sloven; vendar se ne da trdno dokazati, da je obe žitji spisal isti pisec. F. Grivec.

Dr. Rajko Nahtigal, Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. I. del. Fotografski posnetek. Ljubljana 1941, str. XXVI+215 str. posnetkov. — II. del. Tekst (v cirilici) s komentarjem. Ljubljana 1942, str. LXXII+423+2 fot. posnetka. Izdala Akademija znanosti in umetnosti.

Natančneje poročilo o tej vzorni znanstveni izdaji staroslovanskega glagolskega spomenika (rokopis 11. stol.) sem objavil v DS 1942, 309 ss. Tukaj se hočem na knjigo ozreti le toliko, kolikor je važna za našo zgodovino in nam omogoča pravilnejšo oceno vprašanj, o katerih sem pisal v zadnjih letnikih GMD. Staroslov. evhologij je prevod grške liturgične knjige, podobne našemu cerkvenemu obredniku. Nekaj molitev ima vrednost grškega in slovanskega narodnega blaga iz zgodnjega srednjega veka; tako n. pr. grški cerkveni obred p o b r a t i m s t v a v tem evhologiju pojasnjuje svetost tega narodnega običaja.

Za našo zgodovino in književnost najvažnejši oddelek evhologije je s p o v e d n i r e d (Čin nad ispovedažostim se), sestavljen iz uvodnega samostojnega pouka, stare panonske (karantanske) spovedne molitve, dobesedno prevedene po starobavarski molitvi, iz več molitev po grških vzorcih ter daljše samostojne molitve, za katero se ni našel niti latinski niti grški vzorec. V vsem tem se razodevajo značilni znaki Cirilovega (in Metodovega) misijonstva in književnega dela, namreč spajanje vzhodnih in zahodnih prvin, a po izvirnem načrtu in s samostojnim snovanjem v tem okviru. Uvodni pouk je sestavljen po predpisih rimskega obreda, a tako samostojno, da značilno razodeva Cirilove vzhodne ideje in oblike. Nekaj so jih slavisti že opazili in nanje opozorili. Niso pa še opazili, da je začetek uvodnega spovednega pouka po ideji božjega očetovstva in sinovstva soroden uvodu stsl. pohvalnega govora v čast sv. Cirilu ter vsaj posredno spojen s Cirilovo vodilno idejo pradedskih časti, o kateri sem pisal v GMD 1938, 154. Vondrák je pravilno opozoril, da je ta spovedni pouk prilagojen predpisom rimskega obreda in da se tudi v besedilu pouka poznajo sledovi latinskih ali nemških vzorcev, toda izrecno je priznaval tudi vzhodne vplive, a premalo je upošteval Cirilovo (Metodovo) genialno izvirnost; brez zadostnih dokazov je ves spovedni red smatral za Klimentovo delo (Studie 23 ss.; 155 ss.). Jagić pa je še deset let pozneje po upoštevanju Vondrákovih dognanj odločno in ponovno poudarjal, da je ta spovedni red sestavil Konstantin (Ciril) v Moravski (Entstehungsgesch. 254 s.), obenem pa je kot nedvomno dognano ugotovil, da je Sinajski evhologij v celoti kompilacija (raznih piscev). Z Jagićem soglaša bistroumni in trezni slavist N. van Wijk; iz jezika sklepa, da uvodnega spovednega pouka in predzadnje daljše samostojne molitve ni sestavil isti pisec (ASPh 1926, 275—278).

Nahtigal je obširno strokovno literaturo o sin. spovednem redu vestno upošteval; s samostojnim raziskovanjem je dognal odločilno važne nove izsledke. Glede veroizpovedi v začetku spovednega pouka je z jezikovnimi razlogi dokazal (proti Vondráku in Grafenauerju), da je grškega in deloma samostojnega csl. izvora ter da kaže »na bolj razvito duhovno kulturo«

Verjetno se mu zdi, da »pripada neki deloma samostojni katehetski koncepciji, kakor je v Z. Metodija 1 ohranjeni kos katehetskega pouka sv. C. in M.« Tu se pridružuje mojemu mnenju glede uvoda ZM. Na tem pa sloni moje dokazovanje o izvoru II. fris. spomenika. — Glede panonskoslov. spovedne molitve, prevedene po starobavarski predlogi, trdi, da bi po jeziku mogla biti tudi moravska (slovaška), a zaradi očitne zveze s fris. spomeniki jo smemo prištevati k panonskoslov. (karantanskoslov.) pismenosti; obenem pa poudarja, da je nanjo vplival tudi csl. književni jezik.

Iz tega (in iz dognanj N. v. Wijka) sledi, da je naša zgodovina in najstarejša panonskoslov. pismenost tesno zvezana s sv. C. in M. Mnenje o neuspehu sv. C. v Moravski in Panoniji, o nameravani vrnitvi v Carihrad zaradi tega neuspeha in o pridružitvi kneza Koclja sv. Metodu šele l. 869 — ni utemeljeno in naj se več ne ponavlja v našem zgodovinopisju. Posredno so potrjene velike zasluge kneza Koclja za csl. književnost in za našo zgodovino. Prav tako je posredno potrjeno tudi dokazovanje, da je II. fris. spomenik proizvod Cirilove književne šole.

V temeljitih opombah k uvodnemu spovednemu pouku in k panonskoslov. molitvi se N. obširno ozira na Grafenauerjeve spise o tem predmetu; njegove trditve večinoma odločno odklanja. S tem smo končno dočakali to, kar sem želel v GMD 1937, 149 z opombo, da natančnejšo oceno knjige prof. Grafenauerja (Karolin. kateheza) prepuščam poklicnim jezikoslovcem. Škoda, da je strokovna ocena prišla tako pozno. Nismo namreč mogli misliti, da je Grafenauerjevo jezikoslovno dokazovanje tako šibko; mislili smo, da so njegovi izsledki dragoceni. Po razpravah o Cirilovi askezi (v knjigi Slov. knez Kocelj) in o II. fris. spomeniku (GMD 1941, 108 ss.) sem uvidel, da Grafenauerjevo stališče zelo obtežuje pravilno rešitev težkih vprašanj iz naše najstarejše književne zgodovine. Šele po več letih smo spoznali, da so mnoge njegove trditve zgrajene na več pogreškah. Prerad se sklicuje na Vondrákovo knjigo Studie (1903), a ne upošteva prejšnjih in poznejših Vondrákovih dognanj, popravkov in umikov; predvsem pa je prezrl odločilne stvarne dokaze in ugotovitve velikih slavistov, Jagića, van Wijka i. dr. Svoje dokazovanje večkrat opira na apriorno zgrajene slovniške teorije in na neosnovane stilistične konstrukcije; zapletena vprašanja s tem še bolj zapleta in obtežuje. To sem natančneje pokazal v BV 1942, 53 s. in DS 1942. Na trdnejših tleh pa gradi I. G. tam, kjer je Vondrák nedvomno dokazal nemški izvor; v teh vprašanjih so nekatere nove ugotovitve I. G. važne in dragocene.

Nahtigalova izdaja Sinajskega evhologija je s strokovnimi opombami olajšala znanstveno uporabo tega stsl. spomenika in dokončno razjasnila mnoga težka vprašanja naše starejše zgodovine in književnosti.

F. Grivec.

G. B. Corgnali, *La Confraternità udinese di s. Girolamo degli Schiavoni*. Posebni odtis iz Archivio Veneto XXX, 1942, str. 112—120.

Kakor pravi avtor sam, mu je dal pobudo za to razpravo dr. A. Urbanc s svojim delom »Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz l. 1452«, ki je izšla v Glasniku Udruženja aktuara kraljevine Jugoslavije, IV, 1940, št. 1—2. Medtem ko je Urbanc objavil in obdelal samo vsebino statuta, se je Corgnali lotil obdelave ostalega arhivalnega gradiva, ki je skoraj popolnoma ohranjeno za čas od 1462—1775, ko je bila bratovščina ukinjena z ukazom Beneške republike. Ustanovljena je bila l. 1452, ko so se slovenski člani ločili od podobne nemške bratovščine, ki je začela z delom dve leti prej. Ohranjeni statut slovenske bratovščine je bil potrjen l. 1479 in tri leta kasneje si je bratovščina pridobila v stolnici oltar sv. Hieronima. Iz tega sklepa Corgnali, da si je bratovščina privzela sv. Hieronima za svojega zaščitnika, ker je pač imela svoj oltar njemu posvečen in ne morda zato, ker je veljal za slovanskega svetnika, kakor je to domneval Urbanc. Toda Corgnalijev sklep je napačen, ker je prezrl, da že statut iz l. 1479 imenuje sv. Hieronima »padre et protector nostro«. Verjetnejše je vsekakor mnenje, da si je bratovščina od vsega početka prizadevala, da bi si pridobila svojemu zaščitniku posvečen oltar, kar se ji je posrečilo šele l. 1482.

V zvezi z vprašanji, ki so se pojavila ob Urbančevi razpravi, je važno še dognanje, da slovenska bratovščina ni imela nikdar več kot 180 članov in da jih je bilo med njimi vedno precej neslovenskega rodu. Za slovenske člane trdi, da so po večini bili priseljenci iz različnih krajev: Skofje Loke, Ljubljane, Tolmina itd. Pri mnogih ni ohranjeno niti ime niti kraj izvora, ker imajo poleg krstnega imena samo pridelek Sclavo = Slovenec. Za primere slovenskih imen navaja samo tri: Codarlič, Gasperič in Blasiz. Vendar se v vprašanje narodnosti in podobnih problemov ne spušča podrobneje, ker si tega tudi ni postavil za svojo nalogo. To še čaka nadaljnjih raziskovanj. Ostali podatki, ki jih Corgnali navaja iz delovanja slovenske bratovščine, so vsi bolj ali manj lokalnega značaja. Te je precej obširno objavil Ivo Lah v »Slovincu« 3. novembra 1942 pod naslovom »Slovenska bratovščina sv. Hieronima iz l. 1452 v Udinah« in nato v posebnem odtisu.

S. Jug.

Dr. Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*. Redna izdaja Matice Hrvatske. Zagreb 1939. 8°. Str. 244.

Knjiga je zamišljena kot etnološki in demografski pregled hrvatskega naroda in vseh njegovih sedanjih tal. V prvem delu razstavlja zgodovinske prvine, ki so temelj sedanji etnični sestavi hrvatskega naroda, v drugem navaja demografske podatke za leta od 1782

do 1939. Pred očmi ima etnološki vidik, strogo zgodovinska in geografska vprašanja rešuje le mimogrede. Kljub temu je glavni pomen Lorkovičevega dela prav v zgodovinski sliki, ki jo podaja zelo strnjeno in pregledno. Položaj avtorja ji daje še poseben poudarek. Odklanja (izrečno na str. 34 pod črto) »gotško teorijo« o postanku Hrvatov, kakor jo podajajo Gumpłowicz, Rus, Šegvič in Kelemina, sprejema pa Hauptmannovo zamisel o postanku hrvatskega naroda. V veliki meri se opira na izvajanja N. Zupaniča, Sakača in P. Skoka, izmed starejših zlasti na Klaiča, Šafarika in Niederla. Poročila v 30, 31. in 32. poglavju Konstantina Porfirogenita, arhidiakona Tomaža iz Splita, Nestorjeve Kronike smatra za verodostojna in jih skuša spraviti v medsebojni sklad. Meni, da so pravo sliko postanka Hrvatov skvarili šele Dümmler, Rački in Jagić, za njimi seveda tudi novejši zgodovinarji.

Svoje dognanje povzema Lorković v nastopni pregled (prim. str. 12 ss.). Ločiti je treba tri Hrvatske, prvo na ozemlju med Azovskim morjem in zahodnim Kavkazom, drugo ob Visli in Bugu, tretjo ob Jadranskem morju. Jedro Hrvatov so bili Iranci, živeči v prvi Hrvatski 2. in 3. stoletja po Kr. poleg sorodnih Antov in germanskih Gotov. Huni so proti koncu 4. st. potisnili Hrvate in Ante na zahod, na južni rob Ruskega nižavja. Tu je bila v 5. in 6. stoletju druga Hrvatska, skupna država z Anti; njeni podložniki so bili Slovani, ki so s tem po odhodu Gotov zamenjali gospodarje. Hrvati so se tedaj poslovanili. Moč druge Hrvatske so začasno zlomili novodošli Obri (druga polovica 6. stol.); ob tej priliki so izginili Anti. Ko se je obrska sila sama strla ob napadu na Caričgrad (626) in jo je od zahoda odvrnil Samo, so Hrvati še sami navalili na Obre in se prebili v Panonijo in v Ilirij. Tod so se spojili s slovansko plastjo, ki je prej in po drugi poti prodrla do morske obale. Nastala je tretja Hrvatska, segajoča od Raše do Drača. Njeni štirje sestavni deli so bili: Bela Hrvatska med Rašo in Cetino in v zaledju od Pokuplja do Drine, Panonska ali Posavska Hrvatska v pasu severno od prve, Rdeča Hrvatska od Neretve do Bojane, Karantanska Hrvatska v alpskem področju. V zadnji nas zanima, da Lorković omenja za 7. stoletje hrvatskega bana Valuka, v sredi 8. stoletja pa hrvatske bane Boruta, Gorazda in Hotimira (str. 27). Pojav koroških Hrvatov je tako razumljiv sam po sebi, za kasaze prinaša po jezikoslovcih Vasmerju, Oštirju in Ramovšu razlago, da so čerkeškega izvora; zdi se mu verjetno, da je del Cerkeзов šel s Hrvati iz domovine na zahod in nato na jug (str. 29).

Zgodovinski sliki sledi oris ostalih narodnih sestavin (str. 37 ss.). Pregledno govori o usodi primorskih Latinov, o doselitvi Nemcev, Madžarov in Italijanov na hrvatsko področje, o prvem dotoku Vlahov, romaniziranih Ilirov in Tračanov. Dalje (str. 43 ss.) razpravlja o spremembah, ki so jih povzročili Turki s svojimi osvajanji, o prestopu bogomilov v muslimanstvo, o selitvi domačinov v Turčijo, Italijo, na Ogrsko in čez zahodne meje turške države na Gradišćansko, Štajersko in Kranjsko, riše zadnji selitveni val iz Bosne na sever (Bunjevci in Sokci). Posebej opisuje nastanek pravoslavnih otkov med Hrvati (67 ss.). Tu omenja naselitev srbskih Vlahov v turški Krajini, prihod Srbov v Bačko in Banat, ureditev pravoslavne cerkve na tem področju in prestopne katolikov v pravoslavje.

Izvajanja ponazarjajo ob koncu knjige 4 pregledne zgodovinske karte, 7 diagramov po ljudskih štetjih in barvana karta po štetju iz l. 1931 v posebni prilogi.

Lorkovičeva knjiga je zanimiva in jasna; iz nje je lahko posneti, kako sodijo o svoji etnični sestavini in moči sodobni Hrvati. M. Miklavčič.

Karl Gottfried Hugelmann, Die Rechtsstellung der Slowenen in Kärnten im deutschen Mittelalter. Abhandlungen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte: Festschrift Adolf Zycha (str. 233—264). Weimar 1941.

Avtor, profesor nemške pravne zgodovine in cerkvenega prava na univerzi v Münstru, se bavi že nad poldruho desetletje z zgodovino narodnostne misli, narodnostne države in narodnostnega prava v srednjeveški nemški državi. O njegovi knjigi *Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreich* sem poročal v GMDS, XIX, 1938 (str. 166 sl.); v času njegovega delovanja na Dunaju je nastala nagrajena seminarska študija Ant. Riedlerja (*Die rechtliche Stellung der Slowenen im deutschen Reich des Mittelalters*), ki je bila deloma objavljena v *Carinthia* I, Jhg. 124, 1934 in ki je podpisani o njej poročal v GMDS, XVI, 1935 (str. 138—140). To snov svojega učenja je Hugelmann zasledoval dalje in je rezultate svojih z novimi viri razširjenih raziskavanj skoro pod enakim naslovom objavil v častnem zborniku k 70 letnici profesorja nemškega prava Ad. Zycha.

Hugelmann je prišel do prepričanja, da se ne da zagovarjati podmena o zaslužniti Slovencev po Bavarcih, ki so naprošeni prišli v deželo kot zaščitniki in ne kot tlačitelji. Vsaj svobodniki med Slovenci so še nadalje obdržali svoja posestva. Svojo zemljo so še naprej merili s staro »slovensko hubo«, ki (tudi po Hugelmannovem mišljenju) ni prišla med nje šele z nemško kolonizacijo in zato ne more biti istovetna z bavarsko hlapčevsko kmetijo. V dokaz za enakopravno ravnanje s Slovenci in Bavarci navaja Hugelmann m. dr. tudi buchenauski placitum iz l. 827, raffelstettenski carinski red ter ranshofenške konstitucije bavarskega vojvode Henrika II. iz konca 10. stoletja. Opozarja dalje na številne dokaze iz listin in drugih virov, ki izpričujejo dovolj široko plast slovenskih svobodnikov tudi še v nemškem srednjem veku in ki dosega najvišji vrh v pravici, da si izbirajo in ustoličijo svojega deželnega kneza, katere pravica je po soglasnih poročilih virov bila pridržana slovenskemu kmetu. Hugelmann

domneva, da vojvodsko ustoličenje izhaja iz pravice sprejetja ali odklonitve. Vendar pa dvomi v verodostojnost Schwabenspieglovega vrnika o pravicah koroškega vojvode, ker ga bega okolnost, da Schwabenspiegel ne omenja nobenih vprašanj v slovenskem jeziku na novega deželnega kneza, ki jih omenjata in tako podrobno opisujeta Otokarjeva rimana kronika in vetrinjski opat Janez. To si pa nikakor ne nasprotuje: Schwabenspiegel popisuje obred, kakor je bil nekoč v času, ko je še deželna veča odločala o sprejemu ali odklonitvi poslanega vojvode. Šele ko je z nastankom neomejene deželnoknežje oblasti bila stara ljudska deželna veča potisnjena v stran, so se kot ostanek prvotne volivne svobode rešila v novejši ustolitveni obrednik vprašanja, ki naj bi ugotovila sposobnost novega vojvode za njegovo častno in odgovorno službo.

Tako je torej Hugelmannu ostalo poreklo vojvodske umestitve nejasno, ker ne pozna posebnih pravic, ki jih ima veča pri vseh slovanskih narodih. Nepoznanje občeslovske upravne zgodovine ga je tudi zapeljalo v zmedo razlag glede slovenskih dekanov, ki jim išče izvora in temeljev v frankovskih, graščinskih, romanskih, da celo v keltskih razmerah. Čeprav priznava, da so Slovenci ohranili posamezne posebnosti svojega lastnega prava, je vendar po tradiciji še vedno toliko oviran, da v sclavenica institutio virov ne more videti starega plemenskega prava, marveč le nekak poseben način pritegnitve slovenskih prič! Pa tudi že samo to bi kazalo na lastne, še v 11. stoletju trdovratno varovane oblike starih domačih pravnih običajev, ki v svoji skupnosti izražajo posebno pravo plemena ali naroda. Vzroke, zakaj sovražnosti med Slovenci in Nemci niso bile tako divje in ostre kot pri polabskih Slovanih, bi našel naznačene v mojih Problemih (str. 73 sl.).

Hugelmann razpravlja tudi o rabi slovenščine; omenja frisiške spomenike, pozablja pa na slovesni slovenski sprejem Ulrika Liechtensteinskega po vojvodu Bernhardu I. 1227, glede vojvodskega umeščanja pa pravi, da se je »zelo verjetno« vršilo v slovenskem jeziku, ko vendar nad vsak dvom verodostojni viri o tem in o slovenskem zahvalnem »kirjelejsonu« čisto izrečno govore. Popolnoma neverjetno se mu zdi, da bi po ustoličenju smel obtožiti vojvodo samo Slovenec. Vir pravi drugače: pred sodnikom doma v deželi ga je mogel tožiti le Slovenec. Za Nemca je veljalo nemško pravo, po katerem je sodil vojvodu kot državnemu knezu nemški kralj. Pravilno pa poudarja H., da je zlasti tudi na Koroškem bila slovenščina v večjem obsegu v rabi, kakor pa to izhaja iz neposredno ohranjenih tekstov. V dopolnilo navaja zato vire, ki govorijo v tej zadevi za ostalo slovensko področje. Opozarja na slovenski prevod Gorskih bukev (1543), na zahtevo, da je stiški laični upravitelj moral biti zmožen opravljati pravne posle v slovenščini (1489), na odklonitev občinskega pisarja v Metliki zaradi neznanja slovenščine (1598) ter na slovenske prisežne formularje kranjskega mesta. Vrsto starih slovenskih prisežnih obrazcev dobimo sedaj izpopolnjeno v GMDS, XXII, 1941, str. 71 (M. Kos).

Iz arhivalnih virov je H. hvalevredno pribavil nekaj novih in zanimivih podatkov o veljavi in rabi slovenščine. Tako n. pr. predpisuje vizitacijsko poročilo za velikovški kolegiatni kapitelj iz l. 1444, da je vsaj eden od kanonikov, ki so oskrbovali inkorporirane fare, moral biti večš slovenskega jezika, ki so ga govorili kmetje. Bamberška fevdna knjiga poroča za l. 1399 ustanovitev samostojne fare v Trbižu, ker se je tam doslej kljub furlanskemu okoliščinskemu prebivalstvu pridigalo samo le slovensko: cum quia in parrochiali ecclesia Slavice tantummodo ad populum sermo fuit et omnes predicte ville incole parvi et magni solummodo loquebantur Gallicum ydioma.

Iz koroškega stanovskega protokola navaja H. sklep (13. V. 1572) o nastavitvi slovenskega predikanta Gregorja Fašanka (Vaschang) pri špitalski cerkvi sv. Duha v Celovcu: das er im Spittal die Kirchenordnung wie die andern Predicanten alhie in der Pharr Phlegen, in Windischer sprach verrichten solle. Isti Gregor Fašank je l. 1588 predlagal koroškimi stanovom, da bi bilo za razvoj nove vere koristno, če bi se natisnil njegov slovenski prevod postile Vita Dietricha: das er mit Bewilligung ain Postil in hiesige windische Sprach zusamen colligirn und vertirn wolte, Dan Eines Ersamen Ministry alhier darüber begertes vnd übergebenes guet bedunkhen, Das dergleichen Buecher aines, neben den Windischen Biblien, für den gemainen Mann, vnd zu Fortpflanzung der Lere des heiligen Evangely, Nach der Postill Viti Dietrich, zu vertirn vnd in druckh zuuerfertigen, nuzlich vnd guet wäre. Stanovi niso šli na ta predlog, češ da je slovenska biblija še vedno na zalogi in se je treba bati, da tudi slovenska postila ne bo šla v denar; vendar pa je s sklepom od 11. nov. 1588 kupila dežela knjige za 71 gld, 3 tolarje (ne 3 talente, kot je napačno čital Hugelmann) in 8 krajc. za knjižnico celovške deželne šole.

Iz koroških stanovskih odborniškimi sejnih protokolov izvemo tudi o natisu slovenskega luteranskega katekizma. Na seji 10. marca 1579 je bilo sklenjeno, naj se tiska nespremenjeno, če bi se pa vnesle (v prevod) kake spremembe, bi stanovi ne odkupili nobenih izvodov in bi bil katekizem na Koroškem prepovedan: Wöllen sie den Catechismum Lutheri in windischer sprach drucken lassen, wie er an im selbst ist, vnverändert, so müge es geschehen da er demselben gleich vnd vnverändert werde man exemplaria auch annehmen, aber da man verändertern sehe, wurde es in diesem Land nit gestat werden. — Na sejah dne 6. febr. in 3. dec. 1579 ter 5. in 21. okt. 1580 so stanovi razpravljali o slovenski bibliji »za Kranjsko«. Prevedel jo je magister Jurij Dalmatin, korekturo pa so na seji 21. oktobra 1580 zaupali Janžetu (Hanssen) Fašanku (Vaschang) ter (doslej v naši literarni zgodovini neznanemu) Gregorju

Krekoviču (Krakovitsch). Ob koncu tega protokola stoji naknadna, z obledelim črnilom dodana pripomba: zu Laybach hette man ain besser gelegenheit vnd mehr Leüt so windisch khundten.

V zaključni opombi se Hugelmann opravičuje, da v svoji že izgotovljeni razpravi ni več mogel upoštevati moje knjige Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, a pristavlja, da bodo kljub temu pač obveljali Hauptmannovi nazori (demgegenüber wohl die Ansichten Hauptmanns sich behaupten werden). Kdor pozna moje delo in kdor je prečital Hugelmannovo razpravo, je moral ugotoviti, da se v osnovnih točkah slovenske srednjeveške zgodovine strinja: kar sem ob svoji kritiki Hauptmannove aplikacije Peiskerjeve teorije na slovenske razmere trdil l. 1923 in za nemški znanstveni svet ponovil v svojih Problemih l. 1939, iste osnovne misli zagovarja sedaj (l. 1941) Hugelmann. Obema vstopajo Slovenci v sklop srednjeveške nemške države v političnem, socialnem in gospodarskem sožitju s svojimi novimi sosedi kot polnopraven narod, ki je obdržal svojo zemljo in svojo lastnino in čigar pravne uredbe in običaji so deležni polnega spoštovanja in neprezirane veljavnosti, ki se kaže prav posebno še v državnopravno velepomembni pravici sodelovanja pri določitvi in umestitvi novega vojvode.

»Iz vseh evropskih jezikov nam doni na uho grozna enačba Slovan-suzenj, a moj kritik se čuti poklicanega, da jo ovrže,« s tem stavkom je Hauptmann (Čas, XVII, 1923, 331) obsodil rezultate mojih raziskavanj — prav ta obsodba pada sedaj seveda tudi na Hugelmannovo delo. Obadva se dalje sklicujeta na placitum v Buchenau-u iz l. 827, obema velja zato Hauptmannov očitke (ibid., 332), da s tem dokumentom 'po krivici strašiva še vedno dalje po člankih in knjigah, ki pišejo o slovenski svobodi'. Pa še dalje: 'z viri se žogava' (ibid., 333), ker sva v svoja raziskavanja pritegnila listino iz l. 853, ki omenja svobodne in nesvobodne Slovane, servi et liberi, in 'prazna igrača' je naštevanje imen, ki naj bi dokazovala slovenske svobodnike in plemiče (ibid., 327). Če se Hugelmann ne more navdušiti za kako gospodujočo hrvaško plast na Koroškem, tudi tukaj trči ob mnenje nasprotnika, ki se trdovratno brani vsake najrahlejšje omembe, da bi v svojem dokazovanju sploh mogel kdaj kaj 'prezreti' (ibid., 331). Istovetnost »slovenske« in »hlapčevske« kmetije je Hauptmannu (ibid., 333) matematična resnica, ki je zopet v temeljitem nasprotju s Hugelmannovim (in mojim) naziranjem.

Kjer koli torej zastavimo s primerjavo, povsod naletimo na disonance. Pri napredujočem poznavanju virov, pri mirnejšem in brezstrastnejšem ocenjevanju izsledkov drugih bi morda sedaj Hauptmann njegove delovne poti ne zasul s koprivami in bodečo nežo, tako da bi obsodba v tem primeru ne bila tako ostra, kakor je bila brezobzirno izražena l. 1923 (ibid., 325): »Tam pa, kjer se je upal blizu, je dokazal edino le to, da je treba razlagati tudi besedo znanost semtertje po vzorcu lucus a non lucendo«. Ker sem iskreno prepričan, da jemlje Hugelmann rezultate svojih znanstvenih raziskavanj za resne, mi je nerazumljiva njegova zgoraj omenjena pripomba o veljavnosti Hauptmannovega naziranja glede najstarejše zgodovine Slovencev, ki je po svojem bistvu v diametralnem nasprotju s tem, kar sam trdi in dokazuje v delu, ki o njem referiram.

J. Mal.

H. Pirchegger, Die kirchliche Einteilung der Steiermark vor 1783. — Isti, Die Graf-schaften der Steiermark im Hochmittelalter. Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. II. Die Kirchen- und Grafschaftskarte.

1. Teil Steiermark. Wien 1940. Izdaja dunajske znanstvene akademije. Str. 215. 1 zemljevid v prilogi, 2 na posebnih listih.

Za »Geschichte der Steiermark« in za »Erläuterungen zur Landgerichtskarte der Steiermark« je H. Pircheggerju uspelo dokončati tretje življenjsko delo: zemljevide cerkvene razdelitve za Štajersko in k njim spadajoča pojasnila (Erl. II/1). Zbiranje gradiva za to delo je začel že kot gimnazijski profesor v Ptuj (1900—1907) in z obiski v župnijskih arhivih dopolnil raziskavanja Ign. Orožna, objavljena v Bistum und Diözese Lavant. S študijem po cerkvenih in deželnih arhivih so se mu pogledi poglobili, zlasti ob primerjanju cerkvene in civilne uprave. Načelne rešitve glavnih problemov je objavil 1912 v članku: Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilungen der Steiermark, AÖG 102. Tu je odkril, da je bil okoliš predjožefinskih župnij temelj prve avstrijske statistike in s tem tudi podlaga za sestavo nabornih okrajev, posebno pa še okvir za davčno preuredbo po zemljiškem katastru pod Jožefom II.; davčne občine prvega katastra niso nikdar segale preko mej predjožefinskih župnij; davčne občine so pozneje postale enote, ki so jih sestavljali pri uvedbi političnih okrajev, političnih občin, davčnih in sodnih okrajev. Tako so se predjožefinske župnije ohranile v sestavi civilne uprave. S tem pomembnim dognanjem se je H. P. usposobil za sestavljanje župnijskega zemljevida za Atlas avstrijskih alpskih dežel. Uspeh njegovega dolgoletnega truda kažejo pričujoče Erl. II/1. Izšla so celotna pojasnila z »rodovnikom« štajerskih župnij v prilogi, na posebnem listu Atlantida pa karta cerkvene razdelitve pred l. 1218 v merilu 1:750.000. Zaradi vojnih razmer še ni mogla iziti glavna karta v merilu 1:100.000, ki je izdelana in ki kaže stanje cerkvene uprave pred l. 1783. Na to zadnjo se nanaša glavno besedilo pričujoče Erl. II/1, do str. 168. Ostali del knjige vsebuje razpravo: Die Grafschaften der Steiermark im Hochmittelalter; ta nudi razlago k drugi karti v Atlantidu, ki prinaša oris krajin in grofij na Štajerskem do l. 1125. Čeprav omenja več za cerkveno upravo važnih dejstev, se nanjo tu ne morem več ozirati.

V uvodu svojega razlaganja cerkvene uprave daje H. P. pregled postanka prvih cerkva na Štajerskem. Poroča v tradicionalnem smislu o prvem misijonarjenju na slovenskih tleh. Salzburg se je tedaj posluževal za gotovo glavnih središč pri Gospe Sveti in pri Sv. Petru v lesu, za tretjo glavno cerkev se mu zdi možno, da je bila pri Fohnsdorfu (Undrima v virih). Prve nastavke za cerkveno organizacijo so pripravili salzburski pokrajinski škofi do ok. 860. Omenja nove cerkve, ki sta jih dala postaviti kneza Pribina in Kocelj, pa spor sv. Metoda s Salzburgom, ne da bi navajal izsledkov Fr. Grivca (njegov Slov. knez Kocelj je izšel 1938!). Nastavke cerkvene uprave je omajal prihod Madžarov in njihova zmagá nad Bavarci 907, vendar se njihov nadaljnji obstoj da ugotoviti za gornje Štajersko, drugod pa vsaj domnevati. H. P. v naslednjem potrjuje dosedanje raziranje, da je cerkveno upravo obnovil in dogradil nadškof Gebhard (1060—1086) in ji dal trden temelj v župnijah. (Erl. II/1, 10). Tem sledi ustanovitev krške škofije (1072), pomnožitev samostanov, po l. 1131 pa uvedba treh arhidiakonotov: za zgornje in spodnje Koroško in Steyersko krajino. Krajinski arhidiakonot se je v 13. stoletju razcepil v dva, za spodnji in gorenji del krajine (11—13). Nadškof Eberhard II. je meje arhidiakonotov znova določil in izločil iz njih 1234 Admont s posebnim okolišem. Že prej si je priboril eksempcijo samostan v St. Lambertu (v l. 1217—1224). Da prepreči še večje razkosavanje, je Eberhard II. ustanovil pri samostanu Seckau škofijo in ji dodal še šentlambertsko ozemlje, že pred postankom lavantinske, ki je imela isti cilj (1226). Sekovska škofija je pridobila 1489 in 1495 še nekaj ozemlja, odstopiti je morala nekaj pravic St. Lambertu (1662 in 1677), sicer je ostala nespremenjena do 1782. Habsburžani si zastoj prizadevajo za ustanovitev nove škofije v Gradcu (zlasti po l. 1611), povzročili pa so posredno neko preureditev arhidiakonatskih mej. Arhidiakoni imajo poslej sedeže v Admontu in Brucku (oba povečana 1646), na novo nastane 1729 arhidiakonot Pöls; na spodnjem delu nekdanje krajine sta zdaj dva, eden zvečine v Gradcu, drugi, ki je nastal po cepitvi 1679, pa v Lipnici in Strassgangu. Izjemno stališče je imel tkzv. milstättski distrikt, ki so ga pridobili za čas 1577—1773 jezuiti in v njem izvrševali quaeiepiskopalno oblast, pozneje so ta distrikt spet razdelili med Admont in Bruck.

Na Štajerskem južno od Drave nastopi savinjski arhidiakon že skoraj istočasno kakor arhidiakoni severno od Drave (po 1131). Upravlja vse ozemlje razen prazupnije Slovenj Gradec, ki spada pod Koroško, in Zavrča, ki si ga je za nekaj časa pridobil zagrebški škof (str. 19 sl.). Kmalu so ta arhidiakonot povsem razkosali z novimi: vzdolž Drave se je razširil St. Pavel, 1256 pride Zalec pod Stično, Videm 1331 pod Kostanjevico, Nova Cerkev pod krški kol. kapitelj 1459, Ponikve pod novomeški kapitelj 1493, glavni del pa si je pridobil Gornji grad. L. 1461 je prišla obsežna skupina gornjegrajskih župnij v novo ljubljansko škofijo (razen prazupnije Hoče, kar je H. P. na str. 20 pozabil omeniti). Precej močne sledi je tod pustila kratkotrajna oblast goriške nadškofije, ustanovljene za avstrijski del patriarhata 1751; za preostanek savinjskega arhidiakonata je uvedla komisariate, ustanovila več vikariatov. Tudi drugi škofje so medtem delili arhidiakonate na manjše enote, komisariate ali dekanije.

Primerjanje očitane cerkvene uprave na obeh straneh Drave ali pa tudi z razmerami na Kranjskem očituje vidno brezpomembnost lastniških cerkva na ozemlju patriarhata, dočim so lastniške cerkve severno od Drave zelo gosto posejane, zato pa so tudi imele večji vpliv na razvoj cerkvene uprave. Žal, da nam edina karta, ki jo je Pirchegger priobčil, ne razodeva več kot lego prazupnij in lastniških cerkva ter zametke arhidiakonske uprave. Prazupnije so iste, kakor jih je navajala doslej naša zgodovinska znanost. Poleg prazupnij nam kaže položaj najstarejših vikariatov. Sicer nam pa že naslov karte: »Kirchliche Einteilung der Steiermark kurz vor 1218« in njeno merilo (1:750.000) nakazuje, kaj smemo v njej pričakovati: prvi dosegljivi obris cerkvene uprave. Pirchegger je pač glavno skrb usmeril na zadnji cilj: na predjožefinske župnije v njihovem zadnjem stanju pred preuredbo.

Pred glavno besedilo, t. j. pojasnila k župnijskim kartam, postavlja H. P. opis virov za župnijski zemljevid (str. 21—29). Še vedno vztraja na istem stališču, ki ga je zavzel 1912: glavni vir mu je deželna razdelitev na naborne okraje po župnijah v l. 1781. Takrat so župnije delili na še manjše dele, tkzv. števeni oddelke. Kakor števeni oddelki sestavljajo brez ostanka celotno župnijo, tako naj naborni okraj nikdar ne sega preko župnijskih (sestavljen je iz več župnij, seveda nerazdeljenih). Kljub temu dostavlja: seltener wurden zwei Pfarren unter drei Bezirke aufgeteilt. Bile so torej vendarle izjeme! (Na Kranjskem ni znana nobena.) Mladi vikariati nimajo iste veljave kakor župnije in se zato ureditev nabornih okrajev nanje ne ozira. Nabornim okrajem enako vredni vir so davčne občine jožefinskega katastra, ki so nastale z združitvijo nekaj števnih oddelkov. (Na Kranjskem so primeri, da je samo en števeni oddelke postal kar zase obstoječa katastralna občina, n. pr. Huje pri Kranju). Na ta način res ni nikdar davčna občina segala preko župnijske meje; če je bila vsa župnija ena sama davčna občina (pri nas je tak primer Velesovo), je meja davčne občine hkrati župnijska meja, če jih je več, pa zunanje meje robnih občin. Vse bi bilo v redu, meje župnij bi bilo mogoče igranje določiti — pod pogojem, ki žal ni bil uresničen: da imamo pred seboj kartografski zaris jožefinskega katastra in ne samo zapisov! Po drugi strani je ugodno, da se je glavnina jožefinskega katastra ohranila v franciscejskem katastru. Prehod v franciscejski kataster je bil tale: Davčnih komisija za Štajersko je opravila svoje delo 1786, nato pa se je do 1789 vršila izmera davčnih občin, za vsako pa je moralo pristojno gospostvo napraviti še posebno fasijo z opisom njene meje. Celotni izdelek je šel zdaj v arhive (Jožef II. zaradi odpora zemljiške gospode ni uresničil svoje davčne reforme). Cesar Franc I. je 1817 ukazal jožefinski kataster pregledati in

znova premeriti davčne občine, če je bilo potrebno, izjemoma te tudi preurediti. Tako je nastal franciscejski kataster, ki je v glavnem le izpopolnjen jožefinski. Izšle so 1826 tudi pregledne katastrske karte z merilom 1:115.200. Franciscejski kataster je ves ohranjen in z malenkostnimi popravki še danes v rabi. Njegova uporabnost za določanje župnijskih mej je manjša, ker ima novo razdelitev po nabornih okrajih (novi nab. okraji se ne ozirajo več na župnijske meje) in ker so spremenjene tudi nekatere davčne občine. Prvotno, po župnjah določeno razporeditev občin je večkrat možno razbrati iz zapiskov jožefinskega katastra, ki so ohranjeni, vendar ne vselej (H. P. navaja zgled Pišcece; na str. 23). Kljub temu ostaja po Pircheggerju obojni kataster temeljna podlaga in glavni vir za določanje predjožefinskih župnijskih mej.

Na tem mestu čutim dolžnost, postaviti svojo glavno kritično opombo. Pircheggerjeva izvajanja bi mogla koga zavesti v težave brez izhoda, če bi njegova navodila uporabljali tudi za Kranjsko. Res je, da je bilo delo davčnih komisij na Štajerskem opravljeno že 1786, od 1786 do 1789 pa še dodana izmera davčnih občin. Na Kranjskem pa je delo šlo počasneje. Pri delu v dunajskem finančnem arhivu l. 1927 sem mogel ugotoviti, da še v oktobru 1787 izdelki za Kranjsko niso pregledani (takih je bilo za 70 davčnih občin), 50 davčnih občin pa je graška komisija vrnila davčnim komisijam zaradi napak v izdelavi. Celo še v novembru 1787 gre mnogo poročil davčnih komisij v ponoven pregled (Hof-Kammer-Archiv, fasc. VII, št. 518 in 521). Kljub temu je graška glavna komisija oddala 31. decembra 1787 zaključno poročilo na Dunaj — tudi za Kranjsko (ib. f. VII, št. 552, Sumarien). Iz tega moramo upravičeno sklepati, da jožefinski kataster za Kranjsko ni bil tako dobro opravljen kakor za druge dežele (v istih primerih, ko je komisija v Gradcu zavrnila delo davčne komisije za Kranjsko, je drugod, zlasti tudi na Koroškem, delo davčnih komisij v celoti že odobreno!). In res je zahtevala komisija za novo-meško okrožje 22. januarja 1786 (ib. f. III, 143) hitro pomoč izvezbanih merilcev ali pa podaljšanje roka za 3 do 4 leta; še potem, tako sodi poročevalec Zinzendorf, sta nujno potrebni najmanj dve leti, da bo delo dobro opravljeno. Cesar Jožef II. je sam pregledal ta akt in določil, naj tej komisiji pošljejo boljših izvedencev s Češkega. Mirno lahko trdimo, da je bil kataster za Kranjsko mnogo površneje izdelan kakor za Štajersko. Iz zgornjega sledi še dvoje. Prvo, da za Kranjsko niso izvršili pri Pircheggerju omenjenih fasij po zemljiških gosposkah in da tako naš jožefinski kataster nima tiste dognane oblike kakor štajerski. Doslej takih fasij nisem mogel dobiti pred oči, čeprav sem si dokaj prizadeval. Drugo, da za Kranjsko prehod iz jožefinskega v franciscejski kataster ni razviden, sam franciscejski kataster pa toliko spremenjen, predvsem izpopolnjen, da jožefinska podlaga v njem ni več jasna. Pri vsem trudu nisem še mogel dognati, kako si davčne občine iz jožefinskega in franciscejskega katastra med seboj ustrezajo, ker se obojne po številu in obsegu ne krijejo. Pircheggerjevi napotki za uporabo katastra veljajo samo v primeru, da se davčne občine iz obeh kat. izdaj res med seboj pokrivajo. Ugodno je, da je takih primerov več nego nasprotnih.

Ko sem izdeloval zemljevid predjožefinskih župnij za Kranjsko, sem večkrat po Pircheggerjevih načelih prišel do pomot ali zadrege. Namesto lastnih izkušenj pa naj raje opozorim na drugo, ki je razvidna iz tiskanih razprav. Fr. Zwitter je v razpravi Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni (RZD, 14, str. 13) pravilno po H. P. postavil tole pravilo: Teritorij vsake predjožefinske fare obstoji torej iz določenega števila celih davčnih občin franciscejskega katastra in je zato mogoče določiti njegovo mejo, če nam je znana v pripadnost le po enega kraja iz vsake davčne občine. (Podčrtal jaz.) V članku Razvoj ljubljanskega teritorija (GV, V.—VI., 1929—1930, str. 150 pod črto) pa je moral dognati, da to pravilo ne drži za stalno; ugotovil je, da je Sp. Šiška spadala pod šentviško faro, Rožnik pa pod šentpetersko, čeprav v isti katastrski občini! Takih primerov je toliko, da je treba Pircheggerjevo navodilo vsaj za Kranjsko omejiti. Katastralna meja nam kaže obenem župnijsko mejo v primeru, da so vsi kraji iz določene občine v isti župniji. Da to ugotovimo, je treba seči po dostopnih pripomočkih, od katerih najstarejši je H. Freyerjev abecedni seznam krajev za Kranjsko iz l. 1846, najmlajši pa Splošni pregled dravske banovine iz l. 1939.

Zaradi popolnosti naj dodam še eno pravilo, ki ga H. P. ne omenja, spada pa v območje njegovih izvajanj. Katastrske meje so uporabne tudi v primeru, da imamo opraviti z mlajšo župnijo ali vikariatsko mejo v jožefinski dobi. Vsaka župnija sega do tja, kakor posest župljanov; vernika, ki gradi novo hišo, dodelimo v tisto župnijo, kamor spada njegovo stavbišče. Iz tega sledi, da so posestne meje hkrati župnijske meje in najlaže razvidne iz katastra. Zemlja je skupna podlaga davku in biril!

Da se povrnemo k Pircheggerju, je treba poudariti, da je nujno, poznati prej pripadnost kraja k župniji kakor k davčni občini, da ne bomo delali zmotnih sklepov. Dosledno sledi pri Pircheggerju navedba virov za določanje župnijske pripadnosti (str. 23 ss.). Ker so ti povsod isti, je dovolj, če jih kratko povzamem. Prvi vir so akti jožefinske župnijske regulacije od l. 1784 naprej (za ljubljansko škofijo že od l. 1782!). Ti podrobno navajajo pripadnost krajev k starim in novim župnijam, seveda le tedaj, če je škof predlagal nove meje; na vrsto pride velika večina župnij. Uporabnost teh spisov je tem večja, ker so morali župniki napraviti tkzv. idealno mapo, to je črtež svojih župnij, kjer so označeni vsi kraji in navedbo njihove oddaljenosti od župne cerkve. Žal, da je teh zelo malo ohranjenih. Prav tako so se izgubile »idealne mape«, ki jih je morala izdelati vsaka škofija, da ponazori svoje predloge za regulacijo. »Idealno mapo« je na

dvor poslal tudi ljubljanski škof, ki o njem pove H. P., da je smatral tak črtež za nepotreben; akti SkAlj jo večkrat omenjajo.

Veliko vrednost imajo dalje akti ljudskih štetij, ki jih je uvedla vlada in vršila v okviru župnij 1754 in pogosto v naslednjih letih. Na Štajerskem so ti dragoceni prispevki za poznavanje cerkvene uprave zvečine izgubljeni, kakor trdi H. P. (Erl. II/1, 24), ki mu očitvidno ni znano, da hrani akte iz l. 1754 tudi za štajerski del ljubljanske škofije tukajšnji kapiteljski arhiv, škofijski pa vsaj odlomke poznejših. SkAlj ima prav tako več desetinskih in davčnih seznamov, kakor domneva Pirchegger (prav tam).

Med najvažnejšimi viri omenja končno H. P. cerkvene knjige: krstne, mrliške in poročne. Hkrati dobro opozarja, v koliko je treba previdnosti pri njihovem izkoriščanju. Ko drugi viri odpovedo ali so vsaj dvomni, je pač raziskovalec župnijskih mej prisiljen seči po teh knjigah, ki ga vsaj za zadnja stoletja zanesljivo pouče o obsegu župnij in so hkrati uporabne za zadnji kriterij pri negotovih mejah. Pri Pircheggerju spet preseneča, da na tem mestu ne omenja župnijskih zgodovin, ki redno to gradivo dobro predelujejo. Ker jih pozna le za južni del Štajerske (Orož, Ljubša, Stegenssek, pozneje imenuje še Kovačiča), je videti, da drugod te vrste zgodovin ne goje.

Posebej obravnava naš avtor še opise celotnih škofij in sezname župnij, ki jim vzporeja tudi vizitacijske zapisnike. Ta odstavek je zanimiv in poučen, čeprav ne prinaša izrednih novosti. Pozna Kovačev zapisnik o papeški desetini iz l. 1296, enako seznam župnij za 1323, ne omenja pa, da je zadnjega poleg Notitzenblatta 1858 izdal tudi Bianchi. Opozarja še na poročilo ljubljanskega škofa (pač T. Hrena) o župnijah njegove škofije v l. 1616; tod je pri župnijah označeno število vernikov in dohodki župnikov; poročilo je izdal J. Dengel (Forsch. u. Mitt. z. Gesch. Tirols u. Vorarlbergs IV, 1907, str. 364 ss.; Erl. II/1, 28).

Ko je tako opisal vire za svoje župnijske zemljevide, pokaže samo še na rezultat svojih prizadevanj. Po načelu stalnosti cerkvenih upravnih enot, predvsem župnij, je postopal navzad: na podlagi in s pomočjo katastrske karte iz l. 1826 je začrtal glavni zemljevid župnij pred l. 1783, ta mu je omogočil zaris drugega zemljevida za stanje ok. 1500 in še tretjega za čas tik pred l. 1218, ki je doslej edini izšel v Atlantu alpskih dežel; pomen zadnjega sem zgoraj v glavnih črtah že označil. Knjigi sami je v prilogi dodal nekaj rodovnik štajerskih župnij, ki je hkrati uporaben tudi za orientacijo pri iskanju v besedilu omenjenih župnij; vsaka iz matične župnije odcepljena nova župnija je dobila številko, ki jo ima med besedilom, le matere župnije so zaznamovane s polnim krajevnim imenom. »Rodovniku« je dal naslov: Mutter- und Tochterpfarren der Steiermark vor 1783, vnesel pa je vanj obris župnijskega razvoja od zgodnjega srednjega veka do jožefinske preuredbe župnijskih mej. Dognane odnose župnij je označil s polno črto in puščico, domnevane odnose pa s črtkami. Južno od Drave označuje kot negotove le odnose med Novo Cerkvijo, Zalcem in Sempetrom, nekaj več ob Muri in vzdolž ogrske meje; ob Dravi mu je nedoğan le odnos med Mariborom in Jarenino. »Rodovnik« tako ne prinaša novih izsledkov, pač pa zelo lep in nazoren pregled dosedanega znanja o sorodstvu župnij.

Za obe še neobjavljeni karti (za stanje 1783 in 1500) imamo pred seboj le razlago (Erl. II/1, 29 ss.). Ta nudi najprej pregled višje cerkvene uprave, t. j. škofije, arhidiaconate, dekanije ali komisariate in distrikte, med katere so bile župnije razporejene v l. 1783, nato enak pregled za l. 1500. Končno sledi glavno besedilo, ki vsebuje na droben opis posameznih župnij (Erl. II/1, 41 ss.), najdragocenejši Pircheggerjev doprinos.

Pri vsaki opisani enoti podaja H. P. vrsto upravne edinice (pražupnija, župnija, vikariat), našteva vse davčne občine, ki jo sestavljajo, površino v km², zračunano po katastru, število vernikov v letu 1782, pa tudi ohranjene podatke za 1616 in 1770, če so znani, župnega patrona, odvetnika in podeljevalca, starejše podatke o obhajancih (za leto 1528 ali 1545), pregled župnijske zgodovine v obrisih in s slovstvenimi podatki, imena podružnic in odvisne vikariate. Vsaka župnija ima stalno številko, da je primerjanje tem pripravnejše. Pri cerkvah navaja letnico postavitve ali vsaj prvo omembo. Povsod točno opisuje odnos do škofije ali samostana, vtelesenje, dajatve in davščine in ostale značilnosti, ki razodevajo položaj in odvisnost cerkvene upravne edinice, beneficija ali osebe, ki ga uživa. Tako je nastal v tem besedilu izvrsten priročnik, ki nas pouči na čim krajši, a zelo nazoren način o razvoju in končni obliki vseh opisanih področij. Sklepati smemo, da je Pirchegger prav tako uspel pri izdelavi kart, kjer sam napoveduje, da je vanje vnesel tudi nekatere razvojne črte, spremembe in višje upravne edinice.

Ne da bi mogel že zdaj, dokler obe glavni karti nista izšli v tisku, podajati zadnjo sodbo o kartografskem zarisu štajerskih župnij, navajam vendarle pomislek, ki se ga ne morem otesti. Pomislek sega v jedno vprašanje celotnega Pircheggerjevega dela, vprašanje župnijskih mej. Ker avtor nikjer ne omenja, niti ne za ponazorilo svoje metode, posameznih krajev, se mi ne zdi znanstveno čisto trdno in razvidno, če so res vsi kraji iz vseh davčnih občin, s katerimi podaja ozemlje opisanih župnij, dejansko v dotični župniji. V vsem besedilu nisem našel niti ene izjeme, kjer bi se obseg župnije ne dal točno povzeti v okvir davčnih občin. Napravil sem nekaj poskusov v tem pogledu, pa se nisem mogel prepričati, da je Pircheggerjevo ravnanje v vseh primerih dosledno uporabljivo. Zadnjo besedo bo mogoče izreči šele po izidu obeh kart. Zase in posebej za določanje župnijskih mej na Kranjskem vztrajam pri zgoraj naznačenem postopku: treba je poznati najprej vse kraje po njihovi župnijski pripadnosti, potem šele je mogoče s pomočjo davčnih občinskih mej lahko in popolnoma varno določiti potek župnijskih mej.

M. Miklavčič.

M. Kos, Urbarji salzburske nadškofije. Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga prva. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek prvi. — Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 163 strani in 2 karti.

Slovenski kmet je stopil zadnja leta v osredje našega znanstvenega zanimanja. Njegova naselja raziskuje mlada slovenska geografska veđa; zgodovinska raziskavanja o pravnih odnosih našega kmeta sledijo drugo za drugim. Za nas je to naravno, kajti kmetski stan je bil in je še jedro našega naroda. Treba je tudi, da v našem znanstvu mnogo v tem oziru zanemarjenega dohitimo. So pa take raziskave tudi v duhu in stremljenju časa. Kajti naši drugojezični sosedeje posvečajo kmetskemu stanu zadnji čas tudi v znanosti vedno večjo pozornost. Tako je popolnoma prav, da je sedaj Akademija znanosti izdala kot prvo knjigo svoje publikacije »Viri za zgodovino Slovencev« prvi zvezek »Srednjeveških urbarjev za Slovenijo«. V tem zvezku je priredil prof. Milko Kos urbarje za posest salzburske nadškofijske cerkve na Slovenskem. V predgovoru k tej prvi uvodni knjigi urbarjev razgrinja najprvo načrt izdaje. Namen je, objaviti starejše urbarje, nanašajoče se na ozemlje, naseljeno še danes s Slovenci. Kot časovna meja navzdol je izbrana letnica 1500. Potem podaja seznam urbarjev, ki prihajajo za tako objavo v poštev. Navaja jih 95 po številu. (Ne bi bilo odveč, napraviti enkrat seznam vseh v naših arhivih nahajajočih se urbarjev in event. tudi hrambo urbarjev po možnosti centralizirati). Pri vsakem je naveden čas nastanka, obseg, kraj hrambe, dosedanje objave in vsa literatura (str. IX do XXIV). Nato popisuje (str. 3—6) rokopise objavljenih urbarjev: za Brežice in Sevnico iz l. 1309 in iz l. 1322 ter za sevniški urad iz l. 1448. Sledi vsebinsko kaj bogat urednikov uvod. Pod zaglavjem: »Salzburska posest v štajerskem Podravju« (str. 6—20) in »Salzburska posest v štajerskem Posavju« (str. 20—35) je sestavil prav plastično sliko salzburske kolonizacije v obeh teh obsežnih predelih naše domovine, kjer je bila v srednjem veku osredotočena salzburska posest. Prof. Kos piše tako preprosto, jasno in pregledno, da niti ne čutimo težav, ki jih je nedvomno imel, da je iz mnogih raztresenih drobcev sestavil tako lepó zaokroženo celoto. Objavljeni urbarji in drugo listinsko gradivo, skrbno uporabljena literatura, bistroumno pritegnjena toponomastika, historična geografija, zemljska razdelitev, oblike kmet-skih naselij, razporeditev domov — vse to mu je služilo. Opozarjam na zanimiva, vsaj novo postavljena in razporejena izvajanja o pluralnih stanovniških krajevnih imenih, končujočih se na -ci ali -ovci, značilnih za del Slovenskih goríc.

Dokaj nove in važne so prepričevalne ugotovitve izdajateljve na koncu teh poglavij o obsegu in razlogih fevdalizacije pretežnega dela salzburske posesti v označenih predelih. Ta izvajanja je treba tem bolj podčrtati, ker je fevdstvo po svoji razširjenosti in njenih razlogih, postanku, vplivu v naših pokrajinah med najbolj zanemarjenimi poglavji naše zgodovine, zlasti pravne. Za Štajersko imamo v zadnjem času vsaj nekaj zbirke virov za ta važni institut, ki jih je profesor Kos vestno uporabljal; za Kranjsko se nam šele obetajo. Za Podravje je avtor uvoda pokazal nazorno, da so imeli fevdi tukaj izključno obramben namen; proti koncu sred-njega veka pa se krog fevdnih imetnikov silno množi, se razširja močno na meščanske pripad-nike, fevdi menjavajo pogosto užívalce ter se izgublajo. Vzrok za to je iskati gotovo v tem, da je odpadel razlog, ki je povzročeval fevdalizacijo salzburske posesti. Istemu namenu je služila na meji proti Ogrski in Hrvaški tudi uredba strelec in strelskih dvorcev, ki sličijo močno kosezom. Zdi se le, da po dosedanjem poznavanju enih in drugih pri prvih bolj pre-vlادuje obramben namen. (Morda smo imeli strelce tudi na Kranjskem. Rajni med. dr. Ivan Robida me je pred dvema letoma opozoril, da je po pripovedovanju njegovega očeta najti v okolici krajev z nazivom Prežek [Preseka] vedno tudi priimke ali vsaj domače ime Strelec. To navedbo bi veljalo preskusiti.) Tudi za veliko število salzburskih fevdov v Posavju vzdolž državne meje ob Sotli in okoli Brežic išče izdajatelj razlago v vojaških in obrambnih inter-esih, ki jih je imela nadškofijska cerkev na tem ob Hrvaško meječem ozemlju. Pri tem ugo-tavlja veliko razdrobljenost fevdov v rokah večjega števila različnih rodbin in pomešanost fevdne z nefevdno zemljo v brežiškem okraju. Nasprotno je pa v sevniškem okraju drobnih in raztresenih fevdov le malo; velika večina je tu kompaktno strnjjenih in v rokah le malega števila imejiteljev (str. 31). Važni se mi zdita v tem delu dve ugotovitvi: prva je, da se iz urbarjev ne more povsod obnoviti posestno stanje urbarjalne gosposke; manjka vse ono, kar ob času zapisa dotičnega urbarja gosposki ni prinašalo resničnih dohodkov. Urbarji so torej le podoba trenutne gospodarske donosnosti (str. 27). Druga je pa potrdilo ugotovitve, do katere sta prišla za deželnoknežjo posest na Štajerskem Pirchegger in Dopsch, da namreč ležijo vsi ali vsaj ogromna večina krajev enega upravnega območja v okolišu tudi enega deželskosodnega okraja. Sedež gosposkinega urada (tukaj Sevnica in Brežice) je tudi sedež deželskega sodišča. Za ta dva deželskosodna okraja se najdeta v objavljenih urbarjih — odgo-varjajoče svoječasni Hauptmannovi ugotovitvi — tudi dva sodina, kakor navaja profesor Kos v poglavju Uprava (str. 35 do 47). To je pravnozgodovinsko gotovo najvažnejše in najzanimi-vejše poglavje ne le po predmetu v splošnem, marveč po piščevih izsledkih in izvajanjih glede slovenskih županov (str. 36—46). Tukaj se pokažejo odlike Kosove mirne, neustrastne, trezne kritične metode, ki se ne dá zavesti na fantastična stranpota.

Velika znanstvena kontroverza Peisker-Dopsch o značaju slovenskih županov je v veliki meri že uporabljala podatke v naši knjigi objavljenih salzburskih urbarjev za Posavje kot orožje za in proti (str. 38). Prav pravi pisec, da novejša literatura o slovenskih

urbarjih ni več neposredno črpala iz teh virov in tudi ni, kolikor se poslužuje Peiskerjevih in Dopschevih podatkov iz njih, prispevala kaj bistveno novega za razumevanje županov v predmetnih urbarjih. Zato jih prof. Kos znova vestno in podrobno prerešeta v pogledu županov. Po njegovih ugotovitvah je imel, kakor govori urbar iz l. 1309, župan v 59 vaseh po dve kmetiji v vasi ali polno župo (suppa plena, suppa tota), v 6 vaseh pa eno kmetijo (suppa dimidia); v dveh vaseh je imelo več županov več kmetij. Leta 1322 ima župan v 65 vaseh po dve kmetiji, v dveh po eno, več županov v eni vasi pa ni nikjer omenjenih. Brez županov so vasi, ki so bile popolnoma puste; v nekaterih krajih se pa župan ne omenja. Tudi v 26 vaseh okoli Ptuja, popisanih v urbarju iz l. 1322, je imel župan po dve kmetiji. Iz teh dejstev sklepa Kos čisto pravilno, da pojav župana z dvema kmetijama, ki ga najdemo, kakor navaja pisec, v naslednjih virih tudi sicer na Slovenskem v srednjem veku pogosto, ni slučajen, marveč posledica sistematične ureditve, torej pravilo. Tolmači tudi z Dopschem drugo županovo kmetijo kot nagrado, ki jo je dodelil zemljiški gospod županu kot svojemu gospodarskemu upravnemu organu za njegov trud in posel. Seveda so v naših virih nekatero zelo maloštevilne izjeme od tega pravila, ki jih je Peisker svojčas uporabljal proti pravkar navedenemu naziranju in za svojo teorijo, da so župani le potomci starega pastirskega plemstva in da izhaja od tod njihov privilegiran gospodarski položaj. Take izjeme so: da najdemo v Posavju župana z dvema kmetijama tudi v nekaterih vaseh, ki so tedaj v občie obsegale le dve kmetiji, a prav te sta bili županovi; da so bile tudi vasi, kjer je imel župan le po eno kmetijo, take, kjer je bilo več županov, in končno tudi take, kjer se župan sploh ne imenuje. Vse te izjeme se je posrečilo prof. Kosu na podlagi podrobne raziskave, večinoma na temelju naših virov samih neprisljeno v skladu s postavljenim pravilom razložiti po večini iz krajevnih in deloma časovnih razmer. Na vsa ta podrobna izvajanja in sklepanja pa moremo tukaj samo pokazati. — Prav tako je dr. Kos obrazložil pojav neprimerno večjega števila županov v urbarju iz l. 1448 za sevnjski urad napram onemu v urbarju l. 1322. Tudi to opazovanje je služilo Peiskerju v podporo njegovi teoriji. Prof. Kos pa pokaže, da je le naziv župan prešel na splošno na imejtelje starih županskih enot ali žup, se posplošil in izgubil na svojem prvotnem značaju in pomenu. Dobro omenja tudi dejstvo, ki je moremo opazovati ali vsaj slutiti tudi drugod, da so župani glede odmere župnice izenačeni z navadnimi kmeti ali pa župana sploh nimajo v nekaterih krajih, ker so jih dotični zemljiški gospodje pridobili šele kasneje že ob zatonu županske uredbe.

Tako je izdajatelj salzburskih urbarjev poglobil in razbistril naše, dolga desetletja skoro nepremično stacionarno spoznavanje o slovenskem županu. Na ta izvajanja se bo prav gotovo odslej treba ozirati vselej, čim bo govor o slovenskih županih. To spoznanje se bo pa še gotovo razširilo, če se bodo na podoben kritičen način izdali in pretresli še ostali urbarji, ki jih je postavil prof. Kos v razpored akademijske izdaje. V naslednjem »Prebivalstvo« naslovljenem poglavju (47—53) razpravlja izdajatelj na podlagi objavljenih urbarjev o stanovskih skupinah v salzburskem Podravju in Posavju, o številu prebivalstva, skrbno uvažujoč v posameznih urbarjih navedene obdelane (nastanjene) in opustele kmetije, o narodnosti prebivalstva, o imenih in priimkih in o krajevnih imenih.

Važno za gospodarsko zgodovino je poglavje: »Dajatve, služnosti, produkcija« (48—61). V tem obravnava tudi žitne mere in »plužno tlako« (aratrum), ki je bila že predmet večje znanstvene diskusije.

V končnem poglavju uvoda »Postanek salzburskih urbarjev iz 14. stoletja« (str. 61—68) so navedeni politični in gospodarski razlogi, ki so povzročili napravo seznamov salzburske posesti. V obeh pogledih, za politični in gospodarsko zgodovino Podravja in Posavja, prinašajo Kosova izvajanja mnogo več zanimivega, kakor bi slutili samo po naslovu. Nato sledijo skrbno prirejeni teksti (str. 69—134) s pojasnili pod črto glede osebnih imen in lokalizacije krajev. Imenik krajev in oseb ter Stvarni imenik, ki je hkrati glosar, olajšata uporabo teksta prav kakor dve karti: Salzburska posest v ptujskem in ormoškem okraju ter Salzburska posest v brežiškem in sevnjskem okraju.

Tako je ta edicija res popolna in vzorna, ki bi jo lahko pokazali tudi večji narodi in starejše Akademije. Zelimo samo, da bi se kmalu nadaljevala v istem pravcu in z isto večščino.

Janko Polec.

Dr. Jože Turk, Pota in cilji sholastike. Ljubljana 1939. 8°, 222 strani,

Knjiga s skromnim naslovom »Pota in cilji sholastike« podaja jasno, dobro sestavljeno in skrbno izdelano podobo zgodovinskega razvoja sholastike po njeni filozofski plati. Daljši prvi razdelek (str. 9—180) razpravlja o stari sholastiki od početkov preko njenega vzpona in viška, njenega propadanja v 15. in 16. stoletju, njene obnove v 16. in 17. stoletju do njenega propada v dobi prosvetljenstva. Prvo poglavje poroča o reševanju dveh osnovnih problemov, namreč vprašanja o razmerju med vero v razodete resnice in naravnim spoznanjem, med avtoritetom in razumom, ter problema univerzalij, to je, splošnih imen in pojmov, imen vrst in razpolov. V prvi del tega poglavja je avtor vpletel poročilo o razdelitvi filozofskega in teološkega študija na šolah visokega srednjega veka in njega obliki ter o obliki sholastičnih literarnih del. Drugo poglavje obravnava avguštinizem v sholastiki ter prikazuje vpliv platonizma in novoplatonizma na Avguština, potem pa vpliv Avguština in po njem posredno vpliv platonizma in novoplatonizma na srednjeveške mislece, opozarja pa tudi na neposredni vpliv platonizma in novoplatonizma nanje. Tretje poglavje govori o aristotelizmu, najprej o tistem, ki je prišel

na zapad po arabskih filozofih, potem pa o čistem aristotelizmu, ki sta ga v vsem njegovem obsegu in vsej njegovi globini vpeljala v sholastično filozofijo in teologijo Albert Veliki in Tomaž Akvinski. Lepo podaja avtor borbo Tomaževega čistega aristotelizma z latinskim averroizmom (naukom arabskega filozofa in Aristotelovega komentatorja Averroesa) in s konservativno strujo sholastičnega avguštinizma ter kasneje s skotizmom in poznejšo borbo obeh, tomizma in skotizma, s t. zv. moderno potjo, to je, z nominalistično smerjo Viljema Ockhama, ki se je končala v luteranstvu. Tudi stara pot, tomizem in skotizem, je v poznem srednjem veku propadala in zašla v pretirano dialektiko. Za čas se je v 16. in 17. stoletju preporodila, a 18. stoletje je prineslo usoden propad sholastične filozofije in teologije. Na koncu tega poglavja je avtor dodal kratek pregled sholastičnih del, ki so se ohranila v srednjeveških rokopisih Slovenije, omenil najstarejšega slovenskega filozofa, nominalista Matijo Hvaleta, in več frančiškanov in jezuitov, ki so v dobi obnove stare sholastike pri nas gojili sholastično filozofijo. — Proti sredi 19. stoletja se pojavi nova sholastika in z njo se bavi drugi razdelek (str. 181—212). Po kratkem pregledu njenega zunanega razvoja označuje avtor notranje odnose med staro in novo sholastiko. Ta nikakor ni zgolj reipristinacija stare, marveč nadaljevanje dela klasične sholastike, zlasti Tomaža Akvinskega, v novih razmerah in z izpopolnjeno metodo. Seznam virov in izbranega slovstva — tu bi dostavil H. Eibl, Augustinus und die Patristik, München 1923 — in imenik oseb zaključujeta knjigo.

Delo se odlikuje po vzorni preglednosti in jasnosti, s katero je obdelana obsežna in nelahka tvarina.

F. K. Lukman.

Giuseppe Stefani, Trieste e l'Austria dopo la restaurazione. Dai carteggi riservati della polizia imperiale. Trieste, 1942, 4°, 563. (Estratto dall'Archeografo Triestino, Ser. IV, Vol. 3 e 4 [52 e 53 della Raccolta]).

Avtor je priobčil 295 dokumentov, večinoma iz tajnih policijskih aktov, ohranjenih v tržaškem drž. arhivu, nekaj pa iz drž. arhivov v Benetkah, Milanu in Neapolju, ki imajo še posebno vrednost, ker je policijski centralni arhiv na Dunaju l. 1926 zgorel. Izbrani so pod vidikom pomembnosti za tržaško zgodovino in obsegajo l. 1813—1835.

V uvodu podaja avtor splošno sliko te razgibane dobe, dokumente same je pa razvrstil v 9 poglavij: vrnitev Avstrije, obrazi iz policijskega sveta, ljudje osovražene režima, Napoleonova senca, neapoljski izgnanci, politični osumljenci in nadzorovanci, sledovi karbonarstva, tajni svet, v zankah policije. Pripombe so združene na koncu vsakega poglavja. Dodana je bibliografija porabljene literature (6 str.), ki navaja tudi tri slovenska dela.

V dokumentih, posebno pa še v včasih obširnih pripombah se pokažejo znane osebe, važne tudi za našo zgodovino, kakor kancler Metternich, guverner Lattermann, policijska predsednika Haager in Sedlnitzky in dr. Iz pripomb pa vstajajo ponekod celo kratke monografije nekaterih bolj pomembnih osebnosti. Tako so obravnavani Domenico Rossetti, avtor slavne »Meditazione«, bivši istrski intendant Angelo Calafati, bivši tržaški župan Carlo de Maffei, osovraženi bivši tržaški mestni svetnik Karl Friedrich von Ossetzky in pod. Posebno zanimiva osebnost pa je dolgoletni tržaški policijski predsednik Carlo Cattanei di Momo sam, s svojim večinoma milim ravnanjem in s politiko odpuščanja, ki je tudi žela uspehe.

Poleg nadzorovanja domačih in tujih frankofilov, francoskih in neapoljskih izgnancev ter konfinirancev, je bila važna naloga tržaške policije lov na pripadnike tajnih družb, ki jih v tej dobi mrgoli: framazonstvo, karbonarstvo (pod več imeni), Giovine Italia, Bund der Jungen, društva za Grško in Poljsko itd. Iz enega ali drugega razloga osumljeni tvorijo najbolj pisano družbo: tako srečamo tudi komponista G. Rossinija, dva škofa, nekega sina znanega slikarja Davida in — nekatere policijske uradnike.

Osebe, ki so bile obsojene na internacijo v Gradcu ali še bolj na severu, je tržaška policija običajno napotila čez Ljubljano in tako najdemo v tej knjigi tudi dosti drobnih vezi med tržaško in ljubljansko policijo. Škoda je le, da objavljeni dokumenti, mogoče zaradi v začetku omenjenega principa izbora, ne prinašajo imen, ki bi našo ožjo zgodovino in prvi vrsti zanimala in doprinesla k poznanju naše razmeroma še malo obdelane restavracijske dobe.

Dr. Melitta Pivec-Stelè.

Bibliografije

V l. 1942 je pri nas izšlo le dvoje personalnih bibliografij:
 Janko Polec: **Dr. Rado Kušej**. Življenjepis in bibliografija. Ljubljana, 1942, 4°, 22. (Ponatis iz Zbornika znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani 18.)

Janko Polec: **Dr. Metod Dolenc**. Življenjepis in bibliografija. Ljubljana, 1942, 4°, 73. (Ponatis iz Zbornika znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani 18.)

Naši bibliografiji prinašata po življenjepisih prvega profesorja cerkvenega prava in prvega profesorja kazenskega prava na ljubljanski univerzi z izredno akribijo sestavljena seznama spisov obeh pokojnikov; za R. Kušaja 68 knjig in razprav, za M. Dolenca pa 632 spisov, razvrščenih v oddelkih kazensko pravo, pravna zgodovina in razno, ločenih še v pododdelkih: knjige in razprave, književna poročila in drobne vesti. Tako je omogočen natančen pregled dobrišnega dela naše cerkvenopravne, kazenskopravne in pravnozgodovinske literature in važnost teh dveh bibliografij odtehta maloštevilnost prispevkov te panoge.

Dr. M. Pivec-Stelè.

Prejeli smo v oceno:

Dr. Franc Grivec, Zarja stare slovenske književnosti. Frisiški spomeniki v zarji sv. Cirila in Metoda. Ljubljana 1942. Str. 66. Cena: broš. 12 lir, kartonirano 18 lir.

Anton Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem. Ljubljana 1941. Str. 110.

Dr. Franc Ks. Lukman, Svetega Hijeronima izbrana pisma. II del. Ljubljana 1941. Str. 292. Cena: nevezano 31 lir, v platno vezano 37 lir.

Dr. Rajko Nahtigal, Euchologium Sinaiticum, starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. II. del: tekst s komentarjem. Izdala Akad. znanosti in umetnosti v Ljubljani, fil.-hist. razred, Dela 2. Ljubljana 1942. Str. LXVI+423.

Plečnik-Stele-Trstenjak, Architectura perennis. Izdala Mestna občina ljubljanska. 1941. Str. 289.

Dr. Josip Turk, Prvotna Charta caritatis. Izdala Akad. znanosti in umetnosti v Ljubljani, fil.-hist. razred, histor. sekcija. 1942. Str. 56.

Umberto Urbani, Piccolo mondo sloveno — Mali slovenski svet. — Ljubljana 1941. Str. 271. Cena: broš. 35 lir, vezano 45 lir.

